

IDEGES TÜNETEK

KELETKEZÉSE
ÉS ELTŰNÉSE

ÉS EGYÉB ÉRTEKEZÉSEK
A PSZICHOANALÍZIS
KÖRÉBŐL

ÍRTA:
DR. FERENCZI-SÁNDOR
IDEGORVOS

MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST 1919
DICK MANÓ KIADÁSA
VIII. ERZSÉBET KÖRÚT 12.

„Újságüzem“ Rt. Budapest

ELŐSZÓ.

Az egészséges és beteg ideg- és lelki élet tudományának fejlődése már hosszú idő óta pangott, mikor azt *Freud* pszichoanalitikus módszere új életre pezsdítette. Az agyboncolástan kutatói csodálatos, ha utánzásra nem is méltó türelemmel metszegették és festegették régóta az agyvelők ezreit, anélkül, hogy említésre érdemes új tények megállapításához jutottak volna; a kísérleti pszichológusok jobb ügyhöz illő buzgalommal mérték a reakció-időt ezredrész-másodpercekben, s azután nem tudtak mit kezdeni az értelmetlenül összegyűjtött adathalmazzal; a naiv és fanatikus „materialista“ természetbölcselek, ahelyett, hogy a lelkieknek nevezett tényekkel egyáltalán foglalkoztak volna, megelégedtek azzal, hogy tagadják a lélek létezését, mert egyelőre nem lehet a lelki folyamatokat élettani alapra fektetni; a metafizikus spekulálók pedig — meg nem látva az ösztönöknek minden életfolyamatnál szembezőkö elsőséget — logikai alapon próbálták megérteni a szenvedélyektől hányatott lelki viágot; a „klinikus“ ideg orvos szellemi tevékenysége évente egynéhány agytumor geometrikus lokalizálásában és brompreparátumok rendelésében, a pszichiátria pedig tünetcsoportok deskriptív variálásában és kombinálásában merült ki. Ks jellemző az emberi természet renyhességére, hogy so-

kan ma is gépies egyhangúsággal folytatják ezt az unalmas és terméketlen tevékenységet és automatikusan elzárkóznak a haladás elől, ma, amikor minden munkabíró kézre szükség volna, hogy a Freudétól kezünkbe adott új és forradalmat jelentő eszmék segítségével újra felszánthassuk a pszichológia és pszichopathológia egész területét.

Mint dolgozataim előbbi gyűjteményeiben: a „*Lélekelemzés*“ben és a „*Lelki Problémák*“-ban, úgy ebben a kötetben is mellőzök minden hiábavaló vitatkozást, de az elől nem térhetek ki, hogy itt-ott rá ne világítsak azoknak a tevédséire, kik félmegértéssel foglalkoznak a lélekelemzés kérdéseivel s szinte több zavart okozhatnak, mint az elvi tagadás álláspontján levők.

Munkálataim javarésze azonban nem vitalitás, hanem összefoglalása pszichoanalitikus tapasztalataimnak. S ha szándékkal mellőzöm most is az új módszer gyógyeredményeinek feltüntetését, a hozzáértőre nem lesz kétséges, nyújtson kilátást a sikeres pszichoterápiára a beteg ember lelkivilágába való intenzív elmélyedés.

E könyv tartalomjegyzéke híven visszatükrözteti a lélekelemzés fejlődési irányát, mikor a szorosán vett orvosi és gyógyító törekvések mellett aránylag nagy tért enged egyrészt a tiszta lélektannak, másrészt az alkalmazott pszichológiának. A szellemi tudományoknak nincs ága (csak a jogtudományt, a szociológiát, a mithoszok és vallások lélektanát, az etnográfiaát és nyelvészetet említem fel), melyre ne derítene új világosságot a lélek tudattalan s eddig rejtett rétegeinek megismerése.

A pszichoanalitikus mozgalom története utolsó gyűjteményem megjelenése óta nem annyira a külső ellenfelekkel való harc, mint a fél-hívek fokozatos leálcázásának és kiküszöbölésének jegyében folyt le. E munkából jelentékeny részt vett ki a *Freud* kiadásában megjelenő két lélekelemzés-tani folyóirat: az *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*“ (melynek szerkesztői dr. Rank, Prof. Jones

és magam) s az alkalmazott pszichoanalitika orgánuma: az „imago“ (melyet dr. Rank és dr. Sachs szerkesztenek. Mindkét folyóirat // *Hellernél* jelenik meg Bécsben.) — Mint minket közelebről érdeklő eseményt jelenthetem továbbá a „Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület“ nemrég történt megalakulását.

Dolgozataimban nem kerülhettem el a lélekelemzés terminológiájának új kifejezéseit, s nem térhettem ki mindenütt azok magyarázására. Kénytelen vagyok e tekintetben az olvasót korábban megjelent munkáimra utalni.

Budapest. 1913. november havában

Dr. Ferenczi Sándor,

Előszó a második kiadáshoz.

Eszmék érvényesülését feltartóztatni lehet, de ha van bennük igazság, megfojtásukra hiába fog össze még annyi tudományellenes kéz. A pszichoanalízis magyar irodalmának gyarapodása, a régi kiadmányok újra szükségessé váló lenyomtatása azt bizonyítják, hogy a lélekelemzés literatúrája nálunk is tul van már a fejlődés kezdetein, amikor még napirendre lehetett felette térni és agyonhallgatásával próbálközni. Most már megy az a maga útján előre, egyre több hívet toboroz és az általánossá váló érdeklődés fogja végül az „intéző köröket“ is arra kényszeríteni, hogy ezt az irodalmat ne csak kritizálják, hanem olvassák is.

Budapest, 1918. október 30.

Ferenczi Sándor

TARTALOM

	Oldal
Előszó	V
I. Ideges tünetek keletkezése és eltűnése a pszichoanalízis folyamán	1
II. A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentői ségéről	14
III. A férfiak homosexualitása	26
IV. Az onaniáról	40
V. Az alkohol és a neurózisok	45
VI. Néhány klinikai megfigyelés paranoiás és parafreniás betegeken	51
VII. Az analis zóna izgalma mint tébolyodottságot kiváltó ok.....	59
VIII. A valóságérzék fejlődésfokai és azok pathologikus visszatérése	53
IX. Kormányozható álmok	80
X. A rémlés (déja vu) egy esete	83
XI. Egy kakasimádó fiú	86
XII. Vad ló megszelídítése	94
XIII. A nagyapa-komplexum	99
XIV. A szem-szimbólikáról	101
XV. A szimbólumok ontogeneze	105
XVI. Jung libidoelméletének bírálata	109
XVII. A pénz iránt való érdeklődés lelki gyökerei	127
XVIII. Részlet Lotze Pszichológiájából	135
XIX. Az introjekció fogalmi meghatározása.....	139
XX. Filozófia és pszichoanalízis	142
XXI. Schopenhauernek Goethehez írt levele pszichoanalitice nézve	152

I.

Idegés tünetek keletkezése és eltűnése a pszichoanalízis folyamán.

A neurotikus tünetek analitikai értelmezésének helyeségről az orvost is, a beteget is csak az indulatáttétel során szerzett benyomások győzhetik meg teljesen. Még aki érdekeseknek és megkapóknak találja is az analízis értelmezéseit, a szabad asszociáció felszínre-hozta lelki anyagból *meggyőződést* nem igen tud szerezni, még akkor sem, ha óhajtja, vagy egyenesen rákényszeríti önmagára a meggyőződöttséget. Az ilyen meggyőződésben nincs benne sem az igazság kétségtelen voltának, sem kizárólagos lehetőségének az érzése. Szinte úgy látszik, hogy pusztá gondolkodás, belátás útján nem is szerezhetünk a szó igaz értelmében vett meggyőződéseket. Indulati átélés, mintegy a saját bőrünkön való átérzés szükséges hozzá, hogy olyan biztos belátáshoz jussunk, amely a „meggyőződés“ nevet megérdemli. Így az orvos, aki az analízist könyvekből tanulta, de önmagát nem vetette mélyreható lélekanalízis alá, vagy éppen még betegeknél sem szerzett felőle tapasztalatokat, sohasem lehet az analízis eredményeinek helyességéről meggyőződve. Kisebb-nagyobb fokú, olykor a meggyőződéssel határos bizalma lehet iránta, mögött azonban mindig ott lappang az elnyomott kétség is.

Ezúttal olyan tünetek sorozatát óhajtom ösmertetni. melyek betegeimnél gyógyítás közben szemem láttára keletkeztek és az analízis folytán szűntek meg s amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a Freud szerinti lelkiszerkezetek helyességéről feltétlen bizonyossággal meggyőződjek; és ilyenek szerezték meg, illetőleg fokozták betegeimnél is az analízisbe vetett bizalmat.

Hisztériások lélekelemző gyógyítása gyakran váratlanul fennakad a beteg valamely indokolatlanul fellépő érzési vagy mozgási tünetén. Ilyesmit az analizáló orvos hajlandó volna egyszerűen zavaró incidensnek minősíteni és eszerint bánni el vele; ha azonban a lelki történés szigorúan determinált voltának tételét valóban komolyan vesszük, e tüneteknek is magyarázatát kell keresnünk, ezeket is analizálnunk kell. Az analízis, aztán kideríti, hogy e tünetek a lélek tudatalanjában létrejött érzéseket és gondolatokat fejeznek ki. Kiderül ugyanis, hogy ha az e fajta gondolat vagy érzés, melyet inaktív (nyugalmi) állapotából az analízis felzavart és a tudat küszöbéhez közel hozott, itt, mintegy az utolsó pillanatban — a tudatra fájdalmas jellege miatt — a tudatossá válásban megakadályoztatik: a vele járó és már el nem fojtható izgalommennyiség testi tünetképen nyilvánul meg. Az így létrejött tünet azonban nem csupán valamely izgalommennyiségnek nyilvánulási módja, hanem kvalitatíve is determinálva van. Ha ugyanis a tünet sajátosságaira irányítjuk figyelmünket, az érzési vagy mozgási izgalom, illetve bénulás fajára, a szervre, melyben jelentkezik, továbbá ama jelenségekre és Ötletekre, melyek a szimptomaképződést közvetlenül megelőzték, és igyekszünk a tünet *értelmét* megmagyarázni: úgy rájövünk- hogy a testi tünet *értelmét* az analízis által felkeltett tudattalan érzésnek, illetőleg gondolatnak szimbolikus kifejezése. Ha aztán e szimptomát a szimbólumnyelvből a forgalomnyelvre lefordítjuk, megesik, hogy a beteg, még ha előbb sejtelve sem volt róla, hogy a magyarázatnak ilyen hatása lehet, a legnagyobb csodálkozás hangján közli velünk, hogy az a szenzorikus vagy motorikus izgalmi, illetőleg bénulási tünet époly hirtelen elmúlt, mint ahoggy keletkezett. Minden amellet szól, hogy a szimptóma csak akkor múlik el, ha a beteg a magyarázatot nemcsak megértette, hanem helyesnek is ismerte el. Mosolygással, pírulással, vagy a zavarbajövés más jeleivel gyakran el is árulja,

hogy találva érzi magát; olykor maga siet feltevésünk helyességét beigazolni, esetleg tüstént olyan emlékek jutnak eszébe, melyek sejtésünket megerősítik.

Egy hisztériás nőbetegem egyik álmát vágy fantáziának kellett értelmeznem; elmondom neki, mit árul el az álma: hogy helyzetével elégedetlen; hogy kedvesebb, műveltebb, társadalmilag becsültebb férjre, főképen pedig — szép ruhákra áhítozik. E pillanatban heves *fogfájás* vonja el betegem figyelmét az analízistől; csillapítására fájdalomenyhítő szert kér tőlem, vagy legalább egy pohár vizet. Kérését nem teljesítettem, hanem ehelyett azt mondtam neki, hogy e fogfájásával alighanem azt a szólást akarja képletesen kifejezni, hogy „igazán, fáj a fogam erre a sok jóra“. Nem mondtam ezt rákényszerítő hangon, azt sem tudta a páciens, hogy e közlésemtől fogfájása megszűnését várom, mégis azonnal, önként, és nagy csodálkozva jelentette ki, hogy fogfájása ép oly hirtelen elmúlt, mint ahogy keletkezett.

A beteg utólagos kikérdezése révén megállapíthattam, hogy rangján alóli férjhezmenetele folytán előállt kínos helyzetét önmaga előtt is letagadni igyekezett. Álmának megfejtése azonban oly világosan elébe tárta teljesedetlen vágyakozásait, hogy beismerésük elől egészen tiem zárkózhatott el, Mégis, az utolsó (helyesebben utolsóelőtti) pillanatban sikerült a cenzúrát működtetnie, magyarázatomnak elfogadását, a lelki fájdalmat a „fáj rá a fogam“-asszociáció hídján át a testi érzések szférájába tolni s így a fájdalmas belátást fogé fájássá változtatni. E közkeletű mondás tudattalan igénybevétele volt valószínűleg az utolsó, de nem egyetlen oka a tünet képződésének. Hiszen a pszichikus térnek is, éppen úgy, mint a fizikusnak, több dimenziója van, benne tehát egy pont helyzete csak több koordinátával határozható meg.

A pszichoanalízis nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy minden szimptóma *túldeterminált*. E páciens gyermekkorától túlerős maszturbációs hajlandósággal küzdött, maszturbánsoknál pedig a fogak különös szimbolikus jelentősége van; a fogak tényleges szervi állapotát is tekintetbe kell vennünk ityen esetekben, mint olyan, tényezőt, melyet pszichikus törekvések saját céljaik érvényesítésére használhatnak fel.

Más alkalommal ugyanez a nőbeteg elnyomott infantilerotikus fantáziáinak ad kifejezést az orvoshoz intézett vallo-

másával, aki azonban feleletül — a remélt viszonzás helyett — ez érzelemhullám áttevődéses jellegéről világosítja őt fel. E pillanatban sajátos pareszthézia lép fel a beteg nyelvére, úgy hogy az hirtelen így kiált fel: „olyan a nyelveim, mintha leforrázták volna“. Magyarázatomnak, hogy a „leforrázott“ szóval a visszautasítás feletti csalódását óhajtotta kifejezni, eleinte nem ad hitelt; ám pareszthéziájának hirtelen és meglepő elmúlása gondolkodóba ejti s utóbb mégis kijelentette, hogy feltevésémmel igazam lehetett. Azt, hogy a szimptómaképződés helyéül éppen a nyelvét választotta, itt is több ok szabta meg, melyeknek analízise révén azután a tudattalan komplexumok mély rétegeibe sikerült bepillantanom.

Rendkívül gyakran fejezik ki a betegek hirtelen fellépő lelki fájdalmaikat múló szívtáji fájdalommal, elkeseredettséget nyelvükön érzett keserőséggel, gondjaikat fejnyomással. Egy neurotikus beteg ellenem (helyesebben: apja ellen) irányuló agresszív szándékait rendszeresen fájdalomérzetekben közölte velem, melyeknek színtere az a testrésze volt, amelyen — tudattalanul — *engem* óhajtott bántalmazni; az az érzése, mintha hirtelen fejbevágták volna: agyonütési, szívszúrása szívenszúrási szándéknak bizonyult. (A beteg tudatosan mazochista, kinek agresszív fantáziái csak az elszenvedett *talio*-büntetés — szemet szemért, fogat fogért — alakjában tudnak a tudat küszöbe fölé emelkedni.)

Egy másik betegem rendszerint sajátos szédülést érzett, mihelyt olyan dolgok kerültek szóba az analízis közben, melyek meghibbant önbizalmát túlságosan megterheltek volna. Az analízis gyerekkori élményeket derített fel emögött, amikor betegünk jelentékenyebb magasságban tehetetlennek érezte magát és szédüléssel küzdött.

Hirtelen fellépő *hideg-* és *melegérzés* a hasonló jelzőkkel jelölt érzelemhullámzásokat jelentheti a betegnél, vagy konvertáltan azt a gondolatot fejezi ki, hogy a beteg orvosától vár vagy benne sejt ilyen érzéseket.

„Rettenetes álmoság“ lepte meg egyik betegemet, valahányszor a kellemetlenné váló analízistől szabadulni óhajtott és pedig mindig épen olyankor, mikor az analízis tárgya inkább szomorúság vagy aggodalom, mint unalom keltésére volt alkalmas.

Egy másik beteg az alváshoz asszociált tudattalan erotikus fantáziáit akarta ezzel az ötletével kifejezni; azok közé

a nők közé tartozott, akik szexuális fantáziáikban csakis oly helyzeteket konstruálnak, melyek az ő felelősségüket teljesen kizárják, pl. hosszas védekezés után, vagy alvás közben elszenvedett stuprum violentumot.¹⁾

A motilitás körében is megfigyelhetünk, bárha sokkai ritkábban, ilyen múltó konverziókat. Ezeken nem a Freud „mindennapi pszichopathológiája“ értelmében vett szimptómacselekedeteket értem, melyek összetett, koordinált ténykedések, hanem izolált, olykor fájdalmas izomgörcsöket, illetőleg bénulásszerű izomgyöngeséget.

Egy neurotikus, aki mindenáron homoszexuális akart maradni és szabadulni vágyott a benne mindinkább felütköző heteroszexuális erotikától, bal alsó lábszárában mindig görcsöket kapott, ha sikerült az analízis folyamán erekció keltésére alkalmas ilyen fantáziáit elnyomni. „Lábszár = penis, görcs = erectio“: ezt a szimbolikus azonosítást maga a páciens felismerte e tünetében. Egy betegnél hasfalbehúzóadás — a penis visszahúzóadásának érzésével vagy enélkül — következett be, mihelyt orvosával szemben több szabadságot engedett magának, mint amennyit gyerekesen megfélemlült tudattalanja megengedett. Ez a görcs az analízis tanúsága szerint óvintézkedés volt a rettenetes büntetés — a kasztráció — ellen, mellyel őt kiskorában sokszor megfenyegették. — Nem ritkán sikerül a kéz görcsös ökölbeszorításában támadási kedvet, a rágóizmok kontrakciójában a makacs hallgatás, vagy harapás rejtett, vagy tudattalan vágyát felismerni.

Az egész izomzat, vagy egyes izomcsoportok futólagos gyöngesége olykor mint a morális gyöngeségnek, vagy valamely cselekvés nem-akarásának szimptomái értelmezhetők. Két egyenlően erős tendencia küzdelme — mint az álomban — bizonyos mozgások gátoltságában, egyes izmok merev bénultságában, vagyis az agonisták és antagonisták egyidejű beidegzésében nyerhet kifejezést.

E múltó konverziós szimptomák analízise közben rendszerint kiderül, hogy a beteg életében már máskor is elő-

*) Egy valamikor nagyon elterjedt hisztériás tünetet, az *elájulást*, melynek hasonló motívumai voltak, úgy látszik, maga a társsadalom analizált, mikor kiderítette és gúny tárgyává tette a mögötte rejlő *szándékot*. Azóta, az elájulás úgy az életben, mint a színpadon kiment a divatból, mert hitelét veszítette.

fordult hasonló eset; ilyenkor ama körülmények után keíll kutatnunk, melyek *között* a tünet annakidején fellépett. Néha olyan múló konverzió-tünet is képződik azonban, amelyet a beteg, állítása szerint, az analízis előtt sohasem észlelt. Ilyen esetekben rendszerint eldöntetlen marad az a kérdés, nem kerültem el azokat mégis a betegnek az analízis előtt iskolázatlan önmegfigyelésc. Eleve természetesen nem zárhatjuk ki azt a lehetőségét sem, hogy a lélek igen fájdalmas rétegeibe előrenyomuló analízis e rétegek látszólagos nyugalalmát megbontva; a beteget új szimptomaképző lehetőségek igénybevételére is kényszeríti. A köznapi életben, vagy nem-analitikus kezelés' közben ugyanis már jóval előbb megszakad a gondolatársítás, mintsem a lélek fájdalmas rétegeit elérné.

Futólagos *kényszer jelenségek* is létrejöhetnek a gyógyítás során. Voltaképen minden, az analízis közben felmerülő értelmetlen ötlet, mely értelmes, de elfojtott más ötleteket helyettesít a tudatban, hasonlít valamelyest a kényszerképzetekhez. („Pótló ötletek“ ezek Freud szerint.) Olykor azonban egyenest kényszer-jellegű képzeteket produkál a beteg, melyek gondolkodását valósággal ohszedálják és csak analitikus értelmezés útján szüntethetők meg.

Egy kényszerneurózisos betegem pl. azzal a gondolatával szakítja félbe hirtelen a szabad asszociációt, hogy nem érti: miért jelent az *ablak* szó éppen ablakot; miért jelen-tenek az *a-b-l-a-k* betűk, ezek az értelemnélküli hangzók és zörejek egy kézzelfogható tárgyat? Minden kísérletem, mellyel a további asszociáláshoz visszatéríteni igyekszem őt, sikertelen marad; ez az ideája annyira: betölti, hogy semmi másra gondolni nem tud. Egy ideig megtévesztett az intelligens beteg; belebocsátkoztam ötlete tárgyalásába és beszéltem neki egyetmást a nyelvképződés elméleteiről. Ám rövidesen be kellett látnom, hogy a betétet magyarázataim éppenséggel nem érintik, az ablak gondolata kényszer-szerűen tovább is foglalkoztatja. Ekkor rájöttem, hogy itt alighanem pszichikus ellenállással van dolgom s fürkészttem, vájjon mi válthatta ki? Visszagondolok, hogy mi történt, e kényszer gondolatot megelőzőleg az analízis során? — Egy szimbólum értelmét magyaráztam meg a betegnek, aki magyarázatomat készséges „igen“-nel elfogadni látszott. Miután ez eszembe jutott, közöltem — pacienssel: azt a

sejtelmemet, hogy ő é magyarázatomat valószínűleg nem tudta acceptálni, az ellentmondást azonban elfojtotta. Abban a kényszer-erővel jelentkező gondolatában, „hogy az *a-b-l-a-k* betűk miért jelentenek éppen ablakot“, ez az elfojtott kételye jelentkezhett torzított alakban. Értelme szerint tehát kérdése ez volt: „miért jelentené ez az imént értelmezett *szimbólum* éppen ezt és ezt a *tárgyat*? Erre a magyarázatra a zavaró kényszerképzet valóban eltűnt.

Az *indirekt ellentmondás*, mely e példánkban mint kényszer jelenség tudattalanul jött létre, nyilvánvalóan olyanfajta, amilyeneket kis gyermekeknél észlelhetünk, de ott *tudatos* reakciókból ered: a gyermekek; ha felnőtteknek ellentmondani akarnak, bátorság és önbizalom híján sokszor ilyen közvetett nyelvre, példálódzásra kényszerülnek.¹⁾

Egy másik kényszerneurotikus más módon adta tudtomra hitetlenségét. Elkezdte a tőlem használt idegen szavakat nem érteni, majd, miután ezeket egy darabig hűségesen lefordítottam neki, kijelentette, hogy most már a magyar nyelvet sem érti. Valósággal úgy viselkedett, mintha hülye volna. Megmagyaráztam neki, „hogy ezzel a megnémértésével tudattalanul hitetlenségét fejezi ki. Voltaképpen *engem* akar (fejtegetéseimért) kigúnyolni, . ezt a szándékát azonban elfojtja és *önmagát* tetteti hülyének, mintha' azt mondaná: bolondnak kell lennem, hogy e képs télenéseket elhigyjem. Ettől kezdve kitűnően megértette fejtegetéseimet.³⁾

Egy harmadik neurotikusnak csodálatoskép az orvos szó szláv jelentése („Lekaf“) járt folyton kényszerítő módon az eszében. A kényszer e szó német homonimája okozta, egy

1) Egy ötéves kis fiúnak azt, mondtam egyszer, hogy ne féljen az oroszlántól, mert az elszalad, ha erősen a szeme közé néz. „De úgyse, kérdezte tovább a gyermek, a bárány is megeheti a farkast?“ „Kis fiam, te nem igen hitted el, amit az oroszlánról beszéltem?“; válaszoltam erre. „Nem, csakugyan nem hittem, de azért ne tessék haragudni“, felelte a kis diplomata.

2) Analitikai tapasztalatok valószínűvé teszik, hogy némely intelligens gyermek a lappangási időszak elfojtásfolyamata előtt, mielőtt még a „nagy elszemérmesedésen“ keresztülment volna, a felnőtteket veszedelmes bolondoknak tartja, akiinek a bűnhődés veszélyé nélkül az igazat megmondani nem lehet, a akiknek inkonzekvenciájával és esztelenségeivel számolni kell. A gyermekek e nézete is egészen alaptalan.

káromló kifejezés, melyet a magas erkölcsiségű beteg csak ilyen közvetve vallhatott be magamagának is. Magyarázat tómt után a kényszer csaknem teljesen megszűnt.

Kivételes esetekben valóságos *hallucinációk* is létrejönnek az analízis alatt. (Sokkal gyakoribbak természetesen a rendkívül eleven és élénk *emlékezések*, melyekkel szemben a beteg objektivitását még megőrzi.)

Egyik nőbetegemnek úgyszólván tehetsége volt a hallucináláshoz; élt is vele mindég, ha az analízis rá nézve kellemetlen dolgokat érintett. Ilyenkor hirtelen elejtette a szabad asszociáció fonalát és ijesztő tartalmú hallucinációkat produkált: felugrott, elbújt a szoba egy zugába, heves félelem közben görcsös elhárító és védő mozdulatokat tett, míg végre megnyugodott. Mikor ismét magához tért, pontosan el tudta mondani a hallucinált eseményeket; így derült ki, hogy hallucinációi azokat a fantáziákat dramatizálták vagy szimbolizálták, melyek az analízis legutolsó, a hallucinálást közvetlenül megelőző ötletéhez kapcsolódtak. Többnyire szimbolikus fantáziák voltak (küzdelem vadállatokkal, elszenvedett erőszakossági jelenetek); ezeknek az analízist azután többnyire új emlékek felidézéséhez vezetett, melyeknek észbejutása jelentős megkönnyebbülést szerzett a betegnek. A hallucinációs-szimbolikus ábrázolás volt tehát az utolsó eszköz, mellyel bizonyos belátások vagy emlékek tudatossá válását elhárítania sikerült. Ebben az esetben azt is szépen megfigyelhettem, mint közeledett lassan-lassan az asszociáció valamely kellemetlen tény tudatos belátásához s mint esett vissza az érzelmi izgalom az utolsóelőtti pillanatban, hirtelen kisiklással az érzékleti szférába.

Nem ritkán múltó *illúziós csalódások* is fellépnek az analízis alatt (különösen szaglásiak). Egy esetben az egész tapasztalatvilág illúziós megváltozását észlelhettem analízis közben. Épen arról beszélgettünk egy nőbetegemmel, hogy nárcisztikus kötöttségből eredő nagyravágyása túlzott, hogy boldogabb lenne, ha ezt belátná, érvényesülési ábrándjainak egy részéről lemondana és szerényebb sikerekkel is megelégednék. Sugárzó arccal kiáltja erre: „csodálatos, most egyszerre minden oly világos, oly érzékletes előttem; a szoba, a könyvszekrény, minden élénk és természetes színekben ragyog és plasztikusan helyezkedik el egymás mellett és egymás mögött a térben.“ Kérdőzősködésemmre megtudtam, hogy-

évek óta nem lát ily „érzéketesen“, hanem kopottnak, tompának és elfakultnak látja a világot. A dolog magyarázata a következő volt: mint elkényeztetett gyermeknek, minden vágyát teljesítette akkori környezete; ám mióta felnőtt, a kegyetlen sors nincs tekintettel vágyfantáziáira és azóta „nem tetszik neki a világ“; ezt az érzését nem vallotta be magának, hanem az érzékleti, a látási körbe toltá át és ezért látta a fent leírt változásban az egész világot. Mikor aztán én arról beszéltem előtte, hogy ha vágy teljesüléseinek egy részéről lemond, új boldogság-lehetőségekhez juthat, a benne ébredő reménység szintén az optikai téren játszódtott le, felragyogtatta, érzéki valóvá varázsolta az elétároló világot. Az optikai ingerlékenység e hullámzását *Silberer* elnevezésével *autoszimbolikus* jelenségnek mondhatjuk, vagyis a lelki működés szimbolizált önmegfigyelésének. Ebben az esetben egyébként helyesebben a szimptoma hirtelen eltűnéséről, mint múló szimptomaképződésről lehetne szólni.

Múló „karakter-visszaesés“-nek neveznék egy, az analízis során gyakorta fellépd jelenséget, melynek lényege röviden abban áll, hogy bizonyos karaktervonások futólag elvesztik átszellemlütségüket és hirtelen visszaesnek az ösztönéiet primitíven gyerekes fokára, melyből annak idején keletkeztek volt.

Nem ritkán heves vizelési inger jelentkezik némely betegnél az analízis-óra alatt. Egyesek ilyenkor visszatartják a kiürítést az óra végéig, mások kénytelenek azonnal felállni és sokszor, szinte félve, hogy összevizelik magukat, e szükségük elvégzése végett a szobából távozni. Oly esetekben, mikor e jelenség természetes magyarázatát ki lehetett zárni (és közlésem csakis ezekre vonatkozik), a kiürítési kényszernek következő lelki okát állapíthattam meg; Mindig ambiciózus és hiú, hiúságukat önmaguk előtt tagadó-betegeknél fordult ez elő, olyankor, mikor hiúságukat az analízis által felszínre hozott lelki anyag mélyen sértette, és ha ennél fogva az orvos előtt megalázottnak érezték magukat, anélkül, hogy énjüknek ezt a bántódását teljesen tudatossá tenni, logikusan feldolgozni és elszenvedni képesek lettek volna.

Betegeim egyikénél oly észrevehető volt ez a parallelizmus az analitikai beszélgetés többé vagy kevésbé bántó

volta és vizeleési ingerének foka között, hogy egy bizonyos, teája nézve kellemetlen témánál való idézéssel pontosan ki lehetett nála a vizeleési ingert váltani. E „karakter-regressziót“ a kritikus téma analitikus megbeszélése mulóan vagy véglegesen is megszüntetheti.

A leírt esetekben a regresszió (visszaesés) Freudtól fel-fedeztet jelenségét úgyszólván in flagranti lehet megfigyelni. Láthatjuk, hogy valamely szublimált karaktervonás csalódás esetén — a lelki fejlődésben megfelelő rögzítődéseket fel-tételezve — valóban visszaeshetik arra az infantilis fokra, melyen a még nem szublimált ösztön kielégítése akadályokba nem ütközött. (A sértett ambíció belátása helyett a *enurezis* kényszere lép fel, amely így a gyermek legelső nagy megszégyenítését idézi vissza.) Az „on revient toujours a ses premieres amours“ mondás ebben lélektani igazolásra talál; a hiúságában sértett egyén visszahelyezkedik szenvedé-
idélyének autoerotikus alapjaira.

Muló székelési zavarok (hasmenés, székszorulás) az analízis alatt gyakran mutatják az anaMearakter regresszióját az anakerotikára. Egy beteg a hónap végén, mikor a vállalt pénzbeli segítséget kellett • szüleinek elküldenie (ami ellen tudattalan fösvényése tiltakozott), rendszerint heves hasmenést kapott. Egy másik a fizetett honoráriumért bő bélgáztermeléssel kárpótolta magát.

Ha a beteg az orvos bánásmódját szeretetlennek érzi — megfelelő autoerotikus rögzítettség esetén — az *ónaniéra* térhet át. Az indultáttétel e módja egyben bevállása a gyermekkorában üzött s talárt teljesen elfelejtett maszturbácinak. Mint gyermek le tudott mondani az önkielégítésről, mert a *tárgyszeretés* (a szülők szeretése) kárpótolta ezért. Ha azonban a szeretés e módjában csalódás éri, visszaesik az autoerotizmusra. Előfordul- hogy még olyan betegek is, akik nem emlékeznek rá, hogy valaha onanizáltak volna, egy szép napon azzal a vallomással jönnek, hogy az ön-
kielégítés ellenállhatatlan kényszerének hódolniok kellett. Ilyenkor aztán rendszerint fel“ is idéződik a gyerekkorban tényleg üzött, de teljesen elfelejtett onanizálás emléke.

Ezek a hirtelen visszaesések az analízis, uretrális és genitális autoerotikára azt is érthetővé teszik, miért válik minden félelemben (pl. vizsgált életemben) oly erőssé a diszpozíció ezen erotizmusok működtetésére. Azt is, hogy akasz-

tás közben a delikvens iszonyatos félelmében mindkét záróizmat elnyesztí és amellet ejakulálhat: a közvetlen ideg-ingeren kívül talán az életörömök forrásaira való utolsó, görcsös regresszióval is lehetne magyarázni. Tanúja voltam egyszer, hogy heves főfájás és egyéb fájdalomtól kínzott 70 éves vesebajos egyén kínjában onanizáló mozgásokat végzett.

Neurotikus férfiaknál — ha az orvos bánásmódját szeretlennek érzik — *homoszexuális kényszerképzetek* léps hétének föl, melyek gyakran az orvos személyére irányulnak. Szinte kísérletinek nevezhető bizonyítéka “ ez annak, hogy a barátságban egy homoszexuális gyökere is van, a barátságban való csalódás esetén pedig az érzelmi ingerület primitív állapotára regredálhat.

Indulatkisiklás. Feltűnt egy betegemen, hogy rendkívül sokat ásított. Erre azt lehetne mondani, hogy: bizonyára unatkozott nálam. De a feltűnő az volt, hogy rendszerint nagy érdeklődéssel vett részt az analitikai munkában, ellenben éppen olyan analitikai beszélgetéseknél, melyek fájdalom és ránézve felette fontos tartalmuknál fogva sokkal inkább az érdeklődést, mintsem unalmat kellett volna hogy keltsenek benne: kezdett ásítani.

Egy másik betegnél aztán, aki nem sokkal ezután került kezelésem alá, úgy hiszem megtaláltam ennek a különös jelenségnek a magyarázatát. Ez is sokszor és szintén olyankor ásított, amikor erre legkevésbé lett volna oka, olykor azonban *könnyezett* is eközben. Ez adta nekem az ötletet: hátha az *ásítás* ezeknél a betegeknek a *sóhajtás* elferdítése, és az elemzés valóban mindkettőjüknek igazolta ezt a feltevést. A cenzúra mindakettőnél elnyomott bizonyos fájdalmas indulatokat, melyeknek az analízis a közelébe férközött (bánat, gyász), teljes elfojtásukra azonban nem volt képes, csupán más kifejezésmódra való *kisiklásukat* idézte elő, ami azonban elegendő volt ahhoz, hogy igazi mivoltuk a tudat előtt homályban maradjon. E megfigyelések után más betegek kifejező mozgásaira is ügyelni kezdtem és rájöttem, hogy az indulatkisiklásnak vannak egyéb alakjai is. Egyik paciensem pl. mindig köhögött, ha valamit el akart takargatni előttem: a szándékolt, de elnyomott beszéd mégis érvényesült mint köhögés. Amint látjuk, az *indulat kiiktása* egyik kifejezésmódról a másikra, az élettani szomszéd-

ság mentén történik. (Ásítás-sóhajtás, beszélés-köhögés.) A köhögés egyébként tudva vagy tudattalanul szándékolt, de utóbb elnyomott *nevetést* is fejezhet ki; ez esetben azonban a kisiklott indulat nyilvánulásmódja — mint az igazi hisztériás szimptománál — a vágyteljesülés *büntetését* is magában foglalja.

Neurotikus nők orvosi vizsgálatnál, pl. auszkultációnál gyakran köhécselnek; ez a köhögés is úgy fogható fel, mint erotikus gondolatoktól és érzésektől kiváltott nevetésvágy kisiklása. A mondottak után nem lesz meglepő, hogy egy esetben a kétségbeesett sóhajtást a futólag fellépő *csuklás* helyettesítette.

Ezek az analízis alatt fellépő és múltó tünetek egyébként világosságot vetnek az ilyenfajta krónikus hisztériás szimptomákra is. (Sírógörcs, nevetögörcs.) Szinte hihetetlen, de nem kevésbé igaz annak az indulatkisiklásnak az előfordulása, melyre *Freud* professzor lett figyelmes, mikor ez észleléseimet közöltem vele. Olyik paciens *gyomorkorgást* produkál, ha valamit elhallgatott: az elnyomott beszéd „hasbeszéddé“ válik!

*

E „múltó szimptomaképződések“-nek, a dolgozatom elején hangsúlyozott didaktikai értékükön kívül, bizonyos gyakorlati és elméleti jelentőségük is van. Egyfelől a betegek legerősebb, az indulatáttétel mezébe bujt ellentállásainak leküzdésénél szolgálhatnak kiindulópontul és ezáltal praktikus-san értékesíthetők az analízis technikájában. Másfelől: alkalmat nyújtanak arra, hogy betegségi tünetek létrejöttét és elmúlását szemünk előtt lássuk lezajlani, ami világot vet neurotikus jelenségek létrejövési és elmúlásmódjára általában. Szóval lehetővé teszik, hogy legalább bizonyos fajta betegségekre vonatkozólag *a megbetegedés* dinamikájáról fogalmat alkossunk.

Freudtól tudjuk, hogy a neurotikus megbetegedésnek három étapeja van: ősalap az infantilis *rögztődés* (a libidó fejlődési zavara); a második étape az *elfojtás*, melynek még szimptomája nincs, a harmadik pedig a betegség kitorése: *a szimptomaképződés*.

A múltó szimptóma-képződésről itt összegyűjtött tapasztalatok alapján valószínűnek mondhatom, hogy miként ezeknél az „en miniature“ neurózisoknál, úgy a nagy neuró-

zisoknál is a szimptóma-képződés csak akkor következik be, ha valamely külső vagy belső ok révén a pszichét az a veszély fenyegeti, hogy elfojtott komplexum-részletek a tudattal asszociatív kapcsolatba lépnek, azaz tudatossá válnak, ami valamely korábbi elfojtás egyensúlyát megzavarja. A tudat nyugalma felett őrködő fájdalomcenzúrájának sikerülhet ilyenkor, mintegy az utolsó pillanatban, az izgalmat a progrediáló, azaz a tudathoz vezető útról leteríteni, de mivel a régi elfojtási szituációba való visszafojtás teljesen nem sikerül: az izgalomnak is módjában van a szimptomában, bárha eltorzultan, de mégis kifejezéshez jutni.

II.

A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről.¹⁾

Minden fejlődés a pszichológia terén fejlődést jelent a szellemi tudományok többi ágaiban is. Ha az emberi lélekről való tudásunk csak egy lépéssel is előrehalad, revízió alá keli vemii mindazokat a diszciplinákat, amelyeknek tárgya akár-miféle vonatkozásban áll a lelki étettel. És miről állítható ez több jogosultsággal, mint a jogi és társadalomtudományi ismeretköréről. A szociológia azokról a törvényszerűségekről tanít, melyek az egy csoportba tömörült emberek életviszonyaiban uralkodnak. A jog pedig pontosan körülírt szabályokba foglalja azokat az elveket, amelyekhez az egyes, emmaradni. Ez az alkalmazkodás elsősorban pszichikai folya-a *tárgyszeretés* (a szülők szeretése) kárpótolta ezért. Ha gyermekkorban űzött s talán teljesen elfelejtett maszturbációnak. Az embernek alkalmazkodnia kell, ha a társadalomnak tagja akar Mint gyermek, le tudott mondani az önkielégítésről, mert úgy a társadalmi, mint a jogtudomány alkalmazott lélektan mat; egy magasabb, általánosabb szempontból nézve tehát s mint ilyennek gondos figyelemmel kell kísérnie minden új mozzanatot, mely az emberi lélekről való tudás körében felmerül.

*) Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben 1913. október 29-én tartott szabad előadás nyomán.

Ilyen haladásról, még pedig nagy haladásról van módunkban most beszámolni. A pszichológia ezen haladása *Freud* bécsi egyetemi orvostanár nevéhez fűződik, ki az ő új módszerét és az annak segítségével felszínre hozott dus anyagot *pszichoanalízis* név alatt foglalta össze.

Ha azt kérdezem magamtól, mi a legnagyobb érdeme a pszichoanalízisnek, mi az benne, ami felkavarta a pszichológia tudományának évtizedek óta mozdulatlan és egyre sekélyedő vizeit, a *tudattalan lelki élet* törvényszerűségeinek és erőszervezeteinek felismerésére kell hivatkoznom. Amit a tudatosság jelentőségét annyira túlbecslő filozófusok eddig egyszerűen képtelenek ítélték, amit egyesek, ha feltételeztek is, tudásunk számára hozzáférhetetlennek vallottak: a tudat alatt élő lelki világ *Freud* kutatásai révén hozzáférhetővé vált. Nem terjeszkedhettem itt ki részletesen e még fiatal, de eseményekben és eredményekben már oly gazdag tudomány fejlődéstörténetére, csak annyit említek tel, hogy *Freud a lelki betegségek* tanulmányozása és gyógyításuknak kísérlete közben tárta fel az emberi lélek mélyebb rétegeit. Valamint egyes különös testi betegségek adtak alkalmat arra, hogy az emberi szervezet eddig egész ismeretlen védő és alkalmazkodó berendezéseire világ derüljön, úgy a lelki betegségek: az úgynevezett neurózisok és pszichózisok is a normális élet olyan karrikatúráinak bizonyultak, melyek csak feltűnőbben, élesebben mutatják azokat a folyamatokat, melyek minden egészséges emberben is végbemennek. Mint elmés, de paradox ötlet, rég ösmeretcs egy szatirikus angolnak az a mondása, hogy ha az embereket ismerni akarod, menj be a *Bedlamba*, vagyis az örültek házába. De mostanáig legfeljebb ha érdekes és különös ritkasági példányait ösmerhettük fel az emberiségnek az elmekórházak típusai között. Elmeorvosaink nem foglalkoztak, sokan még sem foglalkoznak egyébbel, eltekintve egyétként oly buzgó és humánus orvosi ténykedésüktől, mint ez érdekes tüneteknek különféle elvek alapján való csoportosításával. Ennek az a magyarázata, hogy a biológiai tudományok óriási fellendülése a múlt század közepe óta az ideg- és elmeorvosokat is kizárólag az anatómiai térre terelte, míg a pszichológia szempontokat egész a legutóbbi időkig elhanyagolták. *Kraepelin* és iskolája megpróbálták ugyan az elemi lelki tünetek kísérleti adatait az elmekór-

tanban is alkalmazni, de ez a lelki betegségek *megértését* ép oly kevéssé mozdította elő, mint a bonckés vagy a mikroszkóp. Csak mióta Charcot és Janet, majd Breuer le-
tettek arról a, babonás félelelről, mely az előttük járt tu-
dósokat arra készítette, hogy minden, órával vagy mérleg-
gel nem mérhető lelki jelenség kutatását átengedjék a szép-
irodalmi íróknak, mióta ők pszichológiai szempontokat
vittek bele a *hisztéria* tanulmányozásába, vált lehetővé az
a fejlődés, melyet Freud vizsgálódásainak köszönhetünk.
A hisztériások értelmetlennek látszó, bizarr tüneti meg-
nyilvánulásai mögött Freud a léleknek egy nagyszerű
védőberendezését fedezte fel: az *indulatelfojtást*. Kítűnt,
hogy a léleknek módjában van túlságosan kínos emlékképek-
tői és a valóság fájdalmat okozó tiszta átlátásától olykép
szabadulni, hogy a kínos érzelmektől telített tudati tartal-
mat a léleknek egy mélyebb rétegébe, a *tudattalanba*
sülyesztí alá, honnan az legfeljebb az ideges tüneteknek
elváltoztatott és magára a betegre nézve is érthetetlen s
ennélfogva elviselhetőbb formájában üti fel a fejét. Az
ilyen elfojtott képzet-komplexumok után eleinte úgy kuta-
tott Freud, hogy hipnózisba ejtette a beteget, ki ebben az
állapotában ráeszmélt mindazokra a bajokra, amelyek elől
tulajdonképpen a betegségbe menekült. Később rájött Freud
arra is, hogy hipnózis nélkül, bár lassabban, de tökéleteseb-
ben lehet behatolni a lélek mélyebb rétegeibe, az úgyneve-
zett *szabad eszmetársítás* segítségével. Ha betegét rá
tudta venni arra, hogy válogatás nélkül mindent mondjon
el, ami eszébe jut, tekintet nélkül az ötletek logikai, etikai
és esztétikai értékére vagy értéktelenségére: többnyire
nagy lelki ellenállás leküzdése után szintén felszínre ke-
rülnek az eddig elfojtott „komplexumok“. Mellékesen jegy-
zem itt meg, hogy az elfojtások feloldásával, a kellemet-
len képzetek tudomásulvételével a tünetek termelődése
magától megszűnik. Ugyanilyen rejtett tudati tartalomra
lehetett visszavezetni az úgynevezett *kényszergondolatok*
és *cselekedetek* oly kínos betegségét és indulatelfojtással
váltak megmagyarázhatókká, igaz, hogy még mindig nem
gyógyíthatókká, egyes súlyos elmebetegségek is: a tébolyo-
dottság, a fiatalkori elbutulás jelenségei. A betegek *álmá-
nak* elemzése adott alkalmat Freudnak arra, hogy az álom
tulajdonképpen lélektani jelentőségét megösmérje, s a

tudományos álommagyarázás révén az egészséges ember tudattalan lelkivilágába az első betekintést nyerje. Sorra került azután a mindennapi élet apró *szórakozottságainak és tévcselekményeinek*: az elszólásnak, nyelvbotlásnak, íráshibáknak, nevek érthetetlen elfelejtésének, apróbb és nagyobb ügyetlenségeknek pszichológiai elemzése, melynél bebizonyult, hogy e jelenségekért gyakran mily igazságta-
knul toljuk a felelősséget a véletlenre, mennyivel többször szabják meg azokat tudattalan énünk lappangó szándékai. Az éle és á komikum lélektani boncolása azután az első lépés volt az *esztétikai* hatások tudat alatti megszabóinak méltánylásához.

Mindezen vizsgálódásoknak meglepő és bámulatosan egybehangzó eredménye annak a megállapítása volt, hogy a felnőtt és minden tekintetben normális ember tudattalan énjében is elfojtva ott lappanganak az összes primitív emberi, ha úgy akarjuk: állati ösztönök, *azon a fokon, amelyen azokat még a gyermekkorban elfojtásra ítélte a kub tőrához való alkalmazkodás*. És ezek az ösztönök nem tétlenek, úgyszólván csak az alkalmat lesik, hogy az értelem és erkölcs korlátait áttörve érvényesülhessenek. Ahol ezek a korlátok nagyon erősek, ott legalább az ékelődésnek gyerekesen abszurd, vagy rosszindulatú formájába burkolva nyilvánulnak meg, avagy tévcselelményekben bosszantják felsőbb elfinomult tudatunkat, s ha mindez nem elég: lelki betegség tüneteiben élik ki magukat.

A tudattalanban rejlő indulatok a két alapösztön: az *önzés* és a *nemiség* szolgálatában állnak és az analitikai tapasztalat azt bizonyítja, hogy az önös ösztönök jobban törnek az elfojtást, mint a nemiek. Kítűnt, hogy a nemi ösztönöknek az egyén létérdekével való összeütközéséből fakadnak az összes neurózisok és pszichózisok s hogy az ösztönöknek a nemiekkel való összeütközései közben alakulnak azok ki. Az „ártatlan“ gyermeki lélekről alkotott romantikus képzetekről le kell tehát mondania annak, aki a lelki életet a maga valóságában meg akarja érteni. A gyermek lelkiületét — az én szempontjából tekintve — a korlátlan érvényesülni akarás, a másokra való tekintetnélküliség jellemzi és az is kiderült, hogy a gyermekek úgynevezett „rossz szokásaiban“ (melyek közül kiemelem a vad, sokszor vérengző erőszakosságot és kegyetlenségét,

mely megalázkodással vállalkozhatik, a testi váladékok kiürítésével üzőtt játékos kedvteléseket, mindenféle j tárgy-nak, a legpiszkosabb"-nak is előszeretettel való szájba-vételét és az azzal való babrálást, azok szaglászását; a me-zítelenség sajátságos életérbetolását és a kíváncsiszkodást), ezekben a szokásokban, melyekhez már a legkoraibb gyer-mekéveiben, sőt a csecsemőkorban is hozzájárulhat a genitale mechanikus izgatása, fellelhetjük a nemiség korai és valósággal perverz megnyilvánulási módjait, melyek csak a pubertás ideje táján mondanak le a nemiség faj fen.' tartásra alkalmas módijainak javára. A kis gyermekről tehát ma azt a jellemzést adhatjuk, hogy az — én ösztöneit tekintve — *önző* és *anarkista*, passzióit tekintve pedig még „*perverz*“. A tények ilyen állása ellen nincs jogunk panasz-kodni; a hibásak akkor voltunk, mikor — cserbenhagyva minden tudásunkat az ember fejlődésének állati alapjairól, (amely fejlődést pedig:— mint *Haeckel* óta tudjuk — min-den egyénnek újra kell ismételnie): az emberi magzatot már születésétől kezdve magasabb társadalmi célok szolgálatába örömmel szegődő lénynek akartuk képzelni. Holott a *nevelés* dolga, hogy ezeket az aszociális ösztönöket megfékezze-megszelídítse, domesztikálja. Ennek eléréséhez két mód “áll rendelkezésére; az *indulatelfojtás* és az *átszellemítés*. Az előbbi a primitív ösztönöket teljesen megbénítani, szigor és elrettentés segítségével azoknak érvényesülését kizárni és a tudatból kiküszöbölni igyekszik. Az átszellemítés ellen-ben, felismerve az ezekben az ösztönökben rejlő értékes energiaforrásokat: társadalmilag lehetséges célok szolgálk; iába tereli őket. Az átszellemítés példái a mai nevelésben: a temperamentum levezetése vallásos buzgóság és engedel-mes alázatosság alakjában, a szexuális tendenciák átvál-toztatása szemérmességgé és undor odássá. Megfelelő ideg-rendszerbeli (érzékszervi és mozgató) készségek és képessé-gek mellett a primitív ösztönök művészeti térre (képzőmű-vésztét, zene, irodalmi tevékenység, költészet) terelődhetnek; a gyerekes kíváncsiság tudományos kutatási kedvvé válom hat; az egoisztikus velleitások u. n. ellenhatási képződmé-nyek (pl. épen a szociális téren v«aló érvényesülés). alakja-ban a közre is hasznosan juthatnak szerephez. A kétféle alkalmazkodási mód közül az *elfojtás* (ha nem is kapcsolható ki teljesen), mint kétségkívül megterhelőbb, betegségekre

diszponáló, nehezebben elviselhető és amellet pazarló módszer, mely értékes energiákat hagy kihasználatlanul: a nevelésben, amennyire lehet, mellőzendő. A pszichoanalízis tanulságain okuló neveléstan tehát lehetőleg az átszellemítés (szublimáció) módszerét fogja alkalmazni, vagyis felesleges szigor és erőszakosság nélkül, szeretettel és jutalmazással — esetleg csak erkölcsi jutalommal és jó bánásmóddal — fogja az a szociális ösztönöket — és pedig egyénenként változó irányban — hasznosítani, Nem egy kiváló sebész humánus tevékenysége alapul a szerencsés irányba terelődött gyerekkori kegyetlenkedésen, mely annak idején állatok szétदारabolásában lelte kedvét; sok jótékonyágáról hírneves ember talál az emberszeretletben kárpótlást egyéni boldogságának el nem érhető részéért. A jövő pedagógusa ezt a fejlődést, mely azonban ritkán ily szerencsés és sokkal többször teszi az egyént boldogtalanná és munkaképtelenné, nem fogja a véletlenre bízni, hanem az ösztönöknek és átalakulási lehetőségeiknek ismerete alapján, okos diplomáciával maga fogja a fejlődésre kedvező helyzeteket megteremteni, a *jellemképződést* célszerűen irányítani. Az egyéni lélek ily mélyreható ismerete nem maradhatott hatás nélkül a tömegelemek megnyilvánulásai felőli felfogásunkra sem. Freud és tanítványai mindenekelőtt a *mithoszokat* tették vizsgálódásuk tárgyává, és kiderítették, hogy azok ép úgy szimbolikus megnyilatkozásai az emberiség elfojtott ösztöneinek, mint a hisztériások tünetei s az egészséges ember álomképei. Az ödipus-mithosz például, melynek magva a vérrokonok közti „incesztuózus“ érintkezés és az apagyilkosság s amely minden nép hitregéi között előfordul, érthetővé válik, ha tudomást szerzünk a ma élő emberben öntudatlanul és mély elítéléssel sújtva, de mégis bennlappangó hasonló tendenciákról, melyek voltaképpen atavisztikus maradványai az emberiség egy ősi állapotának. A ma élő „vademberek“ lelkivilágának tanulmányozása lehetővé lette, hogy megismerjük a kultúrához való alkalmazkodásnak kezdeti fokát, amely élénken emlékeztet a gyermekkori psziché működési módjára. A legprimitívebb *vattás*, a fofem-religió, melyben valamely Ős gyanánt tisztelt állat babonás tisztelete váltakozik ugyanezen állat ünnepélyes feláldozásával és feldarabolásával, magyarázható lett, mikor megjelenésmódjának számos finom vonását fellelte a pszicho-

analízis a gyermeknek szüleihez való viszonylatában, különösen azt a félve-tisztelést, melyben a szeretet és a lázadási kedv, mint mondani szoktuk: *ambivalenter* ott van egymás mellett. Az összehasonlító vallástan már Freud előtt is a totem-religióban látta az összes- létező vallások prototípusát, valamennyiben fellelte az eredendő bűnt és azért való penitenciát, mint alapelemeket. Freud ezt kiegészíthette azzal, hogy e büntudat és bűnhődési kedv atavisztikus maradványa egy, az emberiség őstörténetében feltételezhető óriási forradalomnak, melyben az emberhorda azok ellen a legerősebbek ellen lázadt fel, kik éppen erejüknél fogva, minden anyagi és szexuális javat-maguknak foglaltak le, vagyis az „apák“ ellen. Több kultúrhistoriai adat és számos vallási ceremónia szól amellet, hogy tényleg volt idő, mikor a fiuk szövetsége, a fivérhorda, állati brutalitással szaggatta szét az őt ösztöneiben korlátozó zsarnokot, hogy javainak birtokába jusson. Csak mikor aztán a fivérek az apa eltávolítása után a vélt örömök helyett egymással találták magukat szemközt, mikor tehát az egész vérengzés hiábavalónak bizonyult, akkor bánták meg, amit cselekedtek, kívánták vissza a mindnyájuk felett egyenlően döntő apai tekintélyt, állították vissza a patriarkátust szigorúbb formájában és akkor alakult ki, épen a büntudat hatása alatt, egy óriási méretű apának: az istennek fogalma. Másrészt az „áldozás“, a kommunió, az „eredendő bűn“ leple alatt ma is csak a régi antropophag tendenciák térnek vissza — átszellemített formában.

Mint ahogy a totemizmus volt az első religió, úgy a *tabu* volt az első megíratlan törvénykönyv, mely Polinézia némely szigetén ma is egyedül van érvényben. A tabu érinthetlenné tesz bizonyos dolgokat: a király személyét, a vérrokon nőket, a gyermekeket és a halottakat, a más tulajdonát, és a tabu megszegése esetén halálbüntetés vár a tettesre; az egész törzs féltékenyen őrökdi azon, hogy a tabu meg ne sértésék. Sokan meghalának félelmükben, ha szemüket a királyra mernék emelni, ám ha életben maradnak is, maguk válnak veszedelmes tabukká, melyeket az egész törzs kerül, úgy hogy végül mégis éhen kellene veszniök. Sokan próbálták magyarázatát adni annak, hogyan jöhetett létre a jogéretnek e legprimitívebb formája és különösen mit jelentenek a tabu megsértésének különös következményei. Az a racionalisztikus magyarázat, hogy ezt a rendszert a törzsfőnökök ön-

érdekből, józan megfontolásból és előrelátásból alkották meg s csak az ostoba nép kedvéért öltöztették babonás, misztikus formákba, már azért sem állhat meg, mert magyarázatlanul hagyja magát a tabu-izmus legfőbb pszichológiai problémáját, t. i. azt: mi teszi hajlamossá a népet arra, hogy dacára túlerejének, alárendeli magát egyetlen ember, a főnök vagy király személyéből állítólag kisugárzó varázsnak. De ha Freuddal a tabut az eredendő bűnnek előbb eralitett keletkezési módjával, a primitív törvényalkotást a primitív vallással magyarázzuk, illetőleg am azt ebből származtatjuk, akkor nyerünk csak a jogérzet keletkezéséről kellő fogalmat.

A neurózisok egy bizonyos faját, a kényszer-neurózist a babonás tartózkodások egész sora jellemzi, amely tartózkodások megsértése a legkülönbébb áldozati cselekmények tonosan attól félnek, hogy valakiben kárt tesznek, s hogy es be ne következhessek, rettegve óvakodnak mindennek érintésétől, ami érintkezésbe juthatott oly tárggyal, mely ha még oly közvetve is, de érintkezhetett azzal a személylyel, akire a neurotikusnak beteges aggodalma vonatkozik. Há mégis érintkezésbe jutott ily dologgal, órákig tartó mosakodással, önsanyargatással, szabadsága és vagyona egy részének önkéntes feláldozásával tudja csak visszaszerezni lelki nyugalmát. Freud analízis közben kiderítette az ilyen kényszerbetegekről, hogy ők tudattalan énjükben kegyetlenkedésre hajló rosszindulatot táplálnak épen azokkal a tulajdonoson óvott személyekkel szemben és tulajdonkép azért irtóznak a vele még oly távol összeköttetésben álló tárgyaktól is, mert már ez is alkalmas volna arra, hogy lappangó vad gyűlöletüket felébreszsze. A vadember és a kényszerbeteg viselkedése megtanít minket annak a felháborodásnak értelmezésére is, amely a legfejlettebb kulturembert is elfogja, ha valami jogsértést tapasztal. Tagadhatatlan tény, hogy a törvényes büntetés nemcsak célszerűségi berendezés a társadalom védelmére, nemcsak a bűntevő megjavítását, a többi emberek elrettentését célzó rendszabály, hanem bosszúérzetünket is kielégíti. És ha a tabu analógiája alapján felelni próbálunk arra, hogy mi váltja ki ezt a bosszúérzetet, nem felelhetünk mással, mint azzal, hogy tudattak-nul az ellen lázadunk fel, hogy az a büntettes merészelte megtenni azt, amire való lappangó hajlandóságunkat magunk

oly nehezen tartjuk féken; a bűnöst pedig azért kerüljük irtózva, mert tudattalanunk attól fél, hogy a rossz példa mireánk is könnyen átragadhatna. Természetes, hogy a büntudatnak és a büntetés előtt való önkéntes meghajlásnak ilyen magyarázata, ha általánossá válnék, nem maradhatna hatás nélkül a büntetések kiszabásának és végrehajtásának mai módjára, mert abban nem igen van ma már véleményeltérés a gondolkodó emberek között, hogy a büntetés nem lehet alkalmas eszköz indulatok kiélésére, hanem csak rendszabály a társadalom megvédésére.

Ha már így áttértem az elméleti lélektanról a gyakorlati büntető jogszolgáltatás terére, nem állhatom még, hogy fel ne vessek egy, ma talán utópisztikusnak tetsző lehetőséget: a büntetteknek, különösen a visszaesőknek, kiknek egyes jaisége sokban emlékeztet az előbb említett kényszerbetegekre, pszichoanalízissel való gyógyíthatóságát. A szabadsága vesztés mai módszereitől, melyek fenyíték jellegét viselik magukon, ép oly ritka esetben várhatunk tartós javító hatást, mint a neurózisoknál a szuggesztív gyógykezeléstől. Csak az a mélyreható feltárása az egész egyéniségnek, az a teljesebb önismeret, melyet a pszichoanalízis szerez meg, adja meg a lehetőségét a gyermekkor óta elszenvedett himlőhátások ellensúlyozásának és az eddig tudattalanul vagy elferdítve jelentkező ösztönök fékentartásának, szóval a radikális újra-nevelésnek. De még ha le is tennénk erről a reményről, akkor is kötelességünk volna e pszichoanalitikus kutatásokat elvégezni, már csak azért is, hogy. reális bepillantást nyerjünk a büntettek lelki meghatározóiba. Ha talán a büntető; jogi szankció szempontjából nem is okvetlenül, de kriminálpszichológiai szempontból új megítélés alá kell, hogy kerüljön a pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán, a bűncselekmények egész sora. A „gondatlanságból“ elkövetett vétségekről igen sok esetben ki fog derülni az elemzésnél, hogy azok tudattalan *szándékból* követték el. Sókkal több esetben, mint eddig is, fogja a lélekelemzés *a lopásra* és az *élet elleni* bűncselekményekre való hajlambán libidinózus ösztönök eltolódott megnyilvánulását felfedezni. Mindenesetre sokkal alaposabban, mint eddig, ki fognak derülni a bűncselekmények igazi mozgató rugói az alkati és környezeti hatások mennyiségi és minőségi elemzése révén; más szóval: a büntetőjogi determinizmus, ez az eddig is általánosan

elfogadott elv, a pszichikai történes meghatározott felderítő lélekelemző módszer segítségével az egyes esetekre az eddiginél hasonlíthatatlanul meggyőzőbb módon lesz alkalmazható.

„Principiis obsta — sero medicina paratur.“⁴¹ Ez az elv nemcsak az orvostudományban érvényes. Az *orvos* és a *bíró* csak a már bekövetkezett bajok gyógyításának, foltoztatásának *sysiphusi* munkájával foglalkoznak; a tulajdonképeni haladást a szociális berendezéseknek fejlődésétől rímelhetjük.

Ha a szocietást egy régi, de elkerülhetetlen analógiával, mely valószínűleg több mint analógia, organizmushoz hasonlatjuk, úgy ezen szervezet törekvéseit is természetszerűen beoszthatjuk az egoisztikus és libidinózus ösztönök csoportjába. A „*panem et circenses*“ követelése má is, mint a régi rómaiak idejében, kimentti a társadalom mindén igényét, legfeljebb minőség tekintetében változhatott, illetve komplikálódhatott a *panis* és a *circus*. Ahhoz, hogy társadalom jöhessen létre, az egyes egyének egoizmusának és libidójának egymáshoz alkalmazkodniok kell, vagyis az egyénnek le kell mondania arról, hogy minden ösztöne szabadon érvényesüli iessen. És le is mond ösztönkielégüléseinek egy részéről, abban a reményben, hogy a társadalom ezért az áldozatért legalább részben kárpótolni fogja. A társadalmi fejlődést a pszichoanalízis nyelvéen úgy írhatni le, hogy az voltaképen a valósághoz való alkalmazkodás elvének (a Realitátsprinzipnek) diadala a korlátlan kedvkielégítés elve (a Lustprinzip) felett. Az emberiség legősibb gyermekségének individuális anarchizmusából így fejlődhetett ki az állam és annak szos dualisztikus ideálja.

Szociológusainkban és politikusainkban azonban nagy a hajlandóság arra, hogy elfelejtkezzenek arról, hogy az individualizmusról való lemondás, vagyis az állam, nem öncél, hanem csak egyik eszközé az egyén boldogulásának, amelyért nincs értelme, hogy az individuum a szükségesnél több áldozatot hozzon. Más szóval: oktalan és értelmetlen dolog az egyént több szabadságtól fosztani meg, mint a köz érdekében okvetlenül szükséges. A túlságos aszkétizmus, mely a vallásra alapított államokat csak úgy jellemzi, mint a szociáldemokratikusát, teljesen megfelel annak az indulatelfojtási folyamatnak, melynek káros következményeiről az egyén egészséges fejlődésére épen az imént számoltam be. A tár-

sadalom indulatelfojtási módszere sokban hozzájárul a társadalom betegségeknek előidézéséhez.

Ha szabad az egyéni neurózisokhoz analógiákat keresnem a társadalomban: a vallásos fanatizmus megfelel az egyes ember betegesen kényszerű ceremóniáinak; a háborúk és zendülések paroxismusa a felhalmozódott primitív ösztönök feszültségének hisztérikus kisülése; a különféle álbölcsék szofisztikus rendszereinek sokszor tűzként terjedő ragályát a társadalom, tébolyodottságának, paranoiájának lehetne nevezni; egyes néptribunok demagógikus sikere nem magyarázható másképp, mint a gyermekes alázatosságra szoktatott szűkült tudatú nép hipnotizált állapotával a kapitalizmus túltengése pedig kétségkívül erőt merít, az egoizmuson kívül, bizonyos erotikus ösztönrészletek elfőjtéséből, szerintem különösen a tisztasági kényszer túlságba viteléből.

Kell, hogy legyen az anarchizmus és a kommunizmus között, melyek közül az első a korlátlan individuális kiéleést, a másik a társadalmi aszkézist hirdeti, egy józan *individualszocialisztikus* irány, mely a társadalom érdeke mellett az *egyén* boldogságát is gondjaiban részesíti, a kitérésekhez vezető társadalmi elfojtás helyett a vad ösztönök energiájának értékesítését, átszellemítését alkalmazza és ezzel a fejlődésnek paroxizmusoktól, revolúcióktól és reakcióktól mentesebb, nyugodtabb és egészségesebb menetét biztosítja.

Ismét csak a gyermeknevelés reformjáról kell beszélnem, ha a társadalmi bajok orvoslásáról akarok valamit mondani. Ma a legtúlzóbb szocialista-vezér is újra csak rabszolgát nevel gyermekéből, ha családja körében a szabadságról fenn hirdetett elvek helyett zsarnoki önkényuralmat gyakorol és környezetét tekintélyimádáshoz szoktatja. Az apának le kell szállnia az állítólagos tökéletesség ingatag trónusáról, a szinte isteni mindenhatóságról és bírálhatatlanságról gyermekeivel szemben; nem kell, hogy eltagadja előttük gyenge és emberi mivoltát. Lehet, hogy ezzel tekintélyének egyrésze elvész, de csak az a része, mely az utód fájdalmas csalódására, ha csak nem nevelik lelki vakságra, mihelyt gondolkozni kezd, amúgy is előbb-utóbb összeomlanék. A felnőtt, tapasztalt embernek e túlzások elhagyása után is marad elég tekintélye ahhoz, hogy módjában legyen gyermekéit

ösztöneinek józan megfékezésre tanítani, nem kell tehát attói félni, hogy a szülői tekintély alászállása a társadalmi rendet megbontaná.

Ha a tekintélyektől parancsolt dogmák helyett az emberekben rejlő — de most jórészt elnyomott — önálló ítélőképességet engednék érvényesülni: akkor is fennmaradna a társadalmi rend; igaz, hogy esetleg új rend alakulna ki mely nem okvetlenül csak egyes hatalmasok érdekére vohtm tekintettel.

III.

A férfiak homoszexualitása.¹⁾

Amire máig, a homoszexualitást illetően, a pszichoanalízis tanított, az pár mondatban összefoglalható. Az első s legjelentékenyebb lépés ez ösztönfajta megismerése feié Freudnak az a megállapítása volt az ő „Sexualtheorie“-jában, hogy *minden ember* biszexuális lelki szakot is él át gyermekkorában; ennek „homoszexuális komponense“ később nagyobb részében elfojtásnak esik áldozatul, másik része mint bizonyos „átszellemítések“ anyaga, kulturális aladulatok (szociális segítségre való készség, baráti körökbe, egyletekbe egyesülés) megalkotásában válik tényezővé. A nem eléggé elfojtott s rosszul szublimálódott homoszexualitás bizonyos körülmények közt újra megnyilvánulhat, mint neurózisok szimptomáinak rejtett oka; így különösen a paranoiában, amelynek szimptomáiról legutóbb derült ki, hogy azok nem egyebek, mint megannyi elferdített manifesztációi a beteg saját neméhez való vonzódásának.²⁾

Ösmereteink további fejlődését Sadger-nek köszönhetjük, aki azt mutatta meg, hogy valamennyi tőle vizs-

¹⁾ Az „Internationale Psychoanalytische Vereinigung“ weimari, (III-ik) kongresszusán, 1911 októberében tartott előadás.

²⁾ L.: Freud: Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall v. Paranoia (Jahrbuch f. Psychoan. III.) Ferenczi: A homoszexualitás szerepe a paranoia pathogetizésében. (Lelki problémák, Dick M. kiadása).

gált homoszexuális esetében az azonosneműek felé fordulást mindig megelőzte egy olyan periódus, amelyben intenzív heteroszexuális ösztöneik nyilvánultak. Ugyancsak Sadger hangsúlyozta kezdettől fogva a homoszexuálisok „ödipusz-komplexumának“ nagy jelentőségét, különösen a később homoszexuálissá fejlődő férfiak túlonatúl való rögzítődését az anyjukhoz. E rögzítettség és a végtére kifejlődő homoszexualitás között való összefüggést ő a következőképp magyarázta: A homoszexuális nemi cselekvéseiben tulajdohkép az anyjához való kezdeti, infantilis viszonylatot akarja viszaidézni, az anyja szeretetét keresi. Ezt úgy éri el, liogy — tudattalanul — magát az anyjával azonosítja, „míg szeretésének azonosnemű tárgya saját magát jelenti, önimagát szereti férfiszeretőjében: igazában tehát narcissta.¹⁾

Freudtól aztán megtanultuk, hogy még sokkal jelentősebbnek ítéljük a narcisztikus tendenciákat; mert ő figyelmezett arra, hogy nemcsak a homoszexuálisnak, .de minden embernek át kell élnie fejlődése narcisztikus fázisát. A „polimorf-perverz“ szervi erotizmus (azaz a test erogén részein való erotikus maga-kieléglés) periódusa, s a tulajdonképeni tárgy szerelmi (Objektliebe) periódus közé minden ember fejlődésében beiktatódik a narcisztikus időszak, amely úgy alakul, hogy az individuum egységbe foglalja az eddig egymástól független erotizmusokat, egy szeretett lényé sűríti, amelynek neve: Én. Magát választja szerelme tárgyául előbb, semmint a többi ember közül választaná szerétése tárgyát. A homoszexuális pedig olyan ember, a Freudsféle felfogás szerint, aki erősebben rögzítődik ehhez a narcisztikus stádiumhoz, mint más, — szerelmének egész életére feltétele marad a magáéval egyforma genitale.

Mind e magában véve igen jelentékeny új ismeret azonban még mindig nem derít világosságot a szexuális alkat ama különösségeire s ama sajátos élményekre- amik a *marifeszté* homoszexuálisán érző s ilyenképp cselekvő ember fejlődésének feltételei, s amiknél fogva keletkezéstörténetére nézve megkülönböztethető a *manifeszt* homoszexualitás az kinyomott, vagy neurotikus, illetőleg pszichotikus tünetek mögött *lappangó* homoszexualitástól.

Előre kijelentem, hogy hosszas fejtörés dacára sem tud-

¹⁾ Narcizmus — önszerelem, önmagában való tetszelgés.

tam magam sem megoldani ezt a kérdést. Dolgozatomnak nincs egyéb célja, mint hogy néhány tapasztalatot s szempontot közöljek benne, amik, éveken át foglalkozván pszichoanalitikailag a homoszexualitás problémájával, szinte meguntól toltak elém s ^mikkel különösen a homoszexualitás „betegségánára“ lehet több fényt deríteni.

Magam kezdettől fogva úgy láttam, hogy a „homoszexualitás“ nevével manap nagyon különféle, semmiképpen sem összetartozó pszichikai állapotokat jelölnek meg. A saját nemének szexuális szempontból való többrebecstülése csak *szimptóma*, de ez a szimptóma lehet a legkülönfélébb pszichikai betegségek jelentkezési formája, vagy lehet valamely fejlődési zavar megnyilvánulása, sőt a normális lelki tévelykenységnek is alakja; nem valószínű tehát, hogy mindaz, amit ma a homoszexualitás gyűjtőneve alatt szokás ismereteni, valóban közös klinikai egységbe tartozzék. Például: a homoszexualitás ama két típusát, amelyet eddig is mint „aktív“ és „passzív“ homoszexualitást különböztettek meg, eddig egyazon állapot kétféle jelentkezési formájának vélték. Mind a kettőnél csak a nemi ösztön inverziójáról, kontrar nemi érzésről, perverzióról beszéltek és nem gondolták meg., hogy ilyenkép két lényegében különböző kórállapot képét keverik össze, csak azért, mert van egy közös, feltűnő szimptomájuk. ²⁾ S valóban, az egyneműség kétféle megjelensési módjának már fölszines megfigyelése is arra tanít, hogy (legalább az „aktivitás“ s „passzivitás“ tipikus eseteiben) teljességgel külön szimptóma-csoportokhoz tartozik a kettő s hogy a „szenvedő“ és „cselekvő“ homoszexuális két egészen más természetű, sőt sokszor ellentétes típusu ember. Arra, hogy betegségét az „inverzió“ nevével határozzák meg, tulajdonképpen csak a passzive homoszexuális szolgál rá, csak ő képviseli a normális lelki, sőt némely testi jellegzetességnek is „megfordítottságát“; ő köztük találni a valódi „átmeneti fokokat“ (Zwischenstufen). Az ő esetükben a *szubjektum* homoszexuális, az egyéniség maga; nem férfinak, de asszonynak érzik magu-

²⁾ F. Karschnak azt az indítványát, hogy a hasonló neműek iránt való szerelem nyilvánulásait a „homoszexualitás“ szó helyett az egyáltalában nem prejudikáló „homoerotika“ szóval jelöljük, igen szerencsésnek tartom.

kat; elvárják (nemcsak szerelmi viszonyainkban, de egyéb életükben is) a kitartatást, a tanácscsal, segítséggel, pénzzel való támogatást, stb.

Más az aktíve homoszexuális. Ennél a hajlandóságnak csak az *objektuma* a hasonlónemű; szubjektíve minden tekintetben férfias, gyakran rendkívül energikus, aktív ember, kinek sem testi, sem lelki világában semmi nőies nem fedezhető fel. Továbbá, nagy különbségek nyilvánulnak a „szubjektív“ és „objektív“ homoszexualitás közt abban, hogy az élőbb említettek (az invertáltak) inkább vonzódnak idősebb, erőteljes, érettebb férfiakhoz s asszonyokkal barátságosan, szinte azt mondanám: kollegiálisán érintkeznek, míg csak „objektíven“ homoszexuális majdnem kizárólag egész fiatal, finom, gyerekes és nőies fiuk iránt érez szenvedélyt, a nő azonban határozottan ellenszenvet, sőt gyakran rosszul vagy egyáltalán nem titkolt gyűlöletet kelt benne. Az igazi invertált a maga jószántából ritkán megy orvoshoz; jól érzi magát passzív homoszexualitásában; egyáltalában nem akar „meggyógyulni“ s nincs más vágya, mint, hogy nyugodjanak bele az ő különösségébe s ne akadályozzák meg, hogy a neki jóleső módon keressen kielégülést. Arról, hogy önmagával kerüljön konfliktusba, szó sincs, s ha attól, hogy kívülről éri veszély vagy megszegyenítés, nem kell tartania, éveken át folytathat boldog szerelmi viszonyokat. Emellett szerelme még a legkisebb részleteiben is nőies; valamennyiben sok a narcizmus, kevés a tárgy szerelem. A szeretés tárgyának *túlbecsülése*, ami Freud szerint a férfi szereimét jellemzi, nálunk nincs meg; nem nagyon szenvedés lyesek; csapodárok; az elveszített szeretőt hamar pótolják mással; mindennél fontosabb nekik, hogy gyöngéden bánjanak velük s az, hogy méltányolják testi s másfajta kiválóságukat.

Az „objektíven homoszexuális“ egészen más. Ezt vég nélkül gyötri abnormitásának tudata; a nemi érintkezés soha teljesen ki nem elégíti, amellet gyakran vesződik lelkiismerete furdalásaival, — a mérhetetlen szexuális túlbecsülés sokszor masochista orgiává fajul benne. Az is belső konfliktusának jele, hogy állapotával soha meg nem békél s baja ellen hajlandó orvos segítségét is felhasználni; tudja, hogy beteg. Nála nem lehet az érzelmek sekélységével magyarázni, hogy szintén gyakran változtatja társát, a Freud-féle „Reihen-

bildung“ az ő esetében csalódásokról s új szerelmi ideáiért való szüntelenül új próbálkozásról beszél. Megesik, hogy a kölcsönös megkívánásban találkozik két teljesen különböző motívumok miatt homoszexuális egyén: az *invertált* és az *objektíven homoszexuális*. Az invertálnak nagyon megfelelő szeretője az objektív, -aki őt imádja, érzelmeit rápapszolja, anyagiakban önfeláldozó, emellett imponáló és energikus; az objektíven homoszexuális pedig megeléged az invertálódottban éppen azt a keveredettséget a nőiességnek és férfiaságnak, amelyre szüksége van. (Bár azért, van olyan objektíven-homoszexuális, aki sokallja még az invertálódott nőiességét is, tehát csak nem-invertált ifjakra vágyik s az invertálttal éppen csak jobb híjján éri be. ¹⁾)

A homoszexualitás e két karaktertípusának leírása, bármennyire mesterkéletlenül lehetett szétválasztani a kettőt-mégis felszínes leírás marad; ha összetevőik s felépítésük mélyebb érthetőségét meg akarjuk érteni, a pszichoanalízis feloldó eljárását kell alkalmazni rájuk.

Nekem volt rá alkalmam, hogy pszichoanalitikusan vizsgáljak több homoszexuális férfit; némelyiket csak rövid ideig (egy pár hétig), másokat hónapokon, sőt több mint egy éven át. Tanulságosabbnak tartom, hogy ebben az összefoglalásban ne kórtörténeteket beszéljek el, hanem összefoglaljam benyomásaimat s a homoszexualitásról való tapasztalataimat két pszichoanalitikus Galton-fotografiává sűrítsem össze.

A végeredményt előre megmondom: a pszichoanalízis bebizonyította, hogy a szubjektív s objektív homoszexualitás

¹⁾ Jól tudom, hogy mikor „nőies“-nek nevezem az invertáltat az objektíven homoszexuálisat pedig „férfias“nak, olyan fogalmakat használok, amiknek terjedelmét még nem állapították meg a megkívánható pontossággal. Ezért pár szóban meg kell jelölnöm, milyen értelemben használom a „férfias“, „nőies“ kifejezést. Az én nézetem szerint is a pszichikai nemi karakter minden emberben kevert, de a férfinak „férfias“, a nőnek „nőies“ tulajdonságai túlnyomók. *Férfiaság* alatt pedig értem itt a libidó aktivitását, amely a nemiség agresszivitásában nyilvánul, magasra kifejtett tárgyszerelminvet, mely nemileg túlbecsüli tárgyát és végül az intellektualitást; ezzel szemben *nőiesség*: a libidó minden tartóztatása, elfojtása, elnyomása, azaz: passzivitása; a túlnyomó narcizmus s a szerelmi tárgy szexuális túlbecsülésének hiánya, végül az intuitivitás.

valóban lényegükben különböző állapotok képei. Az előbbi valódi „szexuális átmeneti-fok“ (*Magnus-Hirschfeld* és követői, értelmében), a pszichikai nemi karakter invertálódása. tisztára *fejlődési anomália*. A férfias típus homoszexualitásának aktív ösztönnyilvánulásai ellenben *neurózis*, még pedig a *kény szerneurózis* szimptomái.

A lélek legmélyebb rétegeiben s az individuuum legkezde-tibb múltjában mind a két típusnál megtalálható az *ambisexualitás*,¹⁾ az arra való kísérlet, hogy mind a két nemhez (apához és anyához) való viszonylatát libidó hassa át. A későbbi fejlődés folyamán azonban a két típus messze el-távolodik egymástól.

Nagyon mélyen le lehet ásni az invertált múltjána^ kezdeti történetébe s már mindenütt invertálódásának, ab-normisan nőies természetének jeleit található. Már egész kicsi gyerekkorában anyja, nem pedig apja helyzetébe kép-zeli magát az ilyen fiú. Hamarosan *invertált Ödipus-kom-plexumot* is fejleszt ki magában: — *anyja* halálát kívánja, hogy apja mellett ő foglalhassa el a helyét, élvezze jogait, — szép ruháit, ékszereit, testi szépségét, mind a neki járó gyön-gédséget örökölje. Gyerekekről fantáziál, babával játszik, főz; szeret nőiesen öltözködni. Irigykedve csodálja az anyja tulajdonságait.

Bizonyos esetekben határozottan kimutatható, hogy a valószínűleg mindig eleve meglévő alkati invertálódási haj-íamot külső befolyások is erősítették. Elkényeztetett „egyet-len“ gyerekeket, kedvenceket, akik kizárólag női környezet-ben nőttek fel, olyan fiúkat, akikkel nőmódjára bántak s így nevelték, mert a nagyon várt leányka helyett születtek, ceteris paribus inkább fenyegeti az invertálódás veszélye, valamint gyakran olyan fiúkat is, akik apátlanul nevelked-tek. Ez utóbbi körülmény terelt arra a gondolatra, hogy az ilyen esetekben az apa képéhez való rögződést az okozhatja, hogy az apában való s normális körülmények közt soha el nem maradó csalódás az apa korai elvesztése miatt nem lő-vétkezhetik be. De Freud figyelmeztetett rá, hogy az ő ta-pasztalatai szerint olyan fiúk is hajlanak az invertálódás felé, akik anyátlanul nőnek fel, vagy akiknek családjában az apa él, de teljesen jelentéktelen. Egyelőre be kell érünk avval

¹⁾ Ferenczi: „A trágár szavakról“ a „Lelki problémák“ c. kö-tétben (Dick M. kiadása, 1912).

a megállapítással, hogy az egyik szülő hiányának vagy jelentéktelenségének a tárgyválasztás zavara lehet a következménye.

Másrésről a szülők túlságos dédelgetését provokálhatja éppen a fiú narcisszusi lénye is, amely így *circulus vitiosus* indíthat meg; testi sajátságai: lányos testalkata és vonásai, szoprán hangja, *gracilis* izomzata, dús haja, mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a fiúval lány módjára bánjanak.

Az ilyen fiúk későbbi sorsáról nem mondhatok sokat: egyszerűen megrekednek a fejlődésnek ebben a stádiumában s pszichikai tekintetben olyan egyéniség lesz belőlük, amilyeneket az „*urning*“ sok önéletrajzaiból mindenki untilig ismer. Itt csak egy pár dolgot akarok kiemelni. A koprofilia s a szagok kedvelése rendszeren el van nyomva bennük, s ez segítheti művészi (zenei, festői, esztéta) tehetségeik aktiválódását; a parfümök különös szeretete is ez ösztönfajta ellen támadt reakció. Kezdetről fogva nem valami erős szadizmusuk tápláló talajából nő az a tulajdonságuk, hogy férfikkal szemben mazochistának mutatkoznak, szintúgy kokettériájuk, vér és véres dolgok iránt való ellenszenvük, túlérzékenységük.

A pszichoanalitikus kutatásnak ez a meglehetősen sovány eredménye invertláódottaknál szintén megerősíti azt a föltevést, hogy a szubjektív homoszexualitásnak narcisszusi¹⁾ az eredése; ahogy Freud — ihletett művészi formában — Leonardo da Vincinél, Sadger a neurotikus betegek szimptomáiban mutatta ki.

Minthogy az invertált analízise révén jóformán semmi újat sem tud meg magáról, remélni sem lehet, hogy állapota analízis következtében gyógyuljon vagy javuljon. S valóban az analízis ily esetekben csak annyit segített, hogy azok az ideges félelmek, amik az állapotot esetleg kísérték, megszűntek. Maga a nemi kielégülés módja változatlan maradt.

Érdekessé alakulhat az inverzió s a szexuális potencia közt való viszony. Tudvalevő, hogy van olyan invertált, aki, bár szerelme egészen nőies, nővel is folytat nemi érintkezést, s tud gyermeket nemzeni. Egy ilyen esetemben megállapíthattam, hogy az invertált a nővel való érintke-

¹⁾ A „narcizmus“ szó az önmagába szerelmes Narcissus mitológiai alakján alapul.

zésében quasi egy nő *homoszexualitását* élte ki, azaz olyanforma kielégülést keresett, mint azok a nők, akik lesbosi szerelemben élnek.

Mennyire más a képe, már felszínes megtekintés után is, *a tárgyi homoszexuálisnak*. Leolvasni róla, hogy tipikus kényszerneurózisban szenved. Csak úgy nyüzsög benne a kényszereszmé, óvó kényszer-rendszabály, babonás céremónia. Az analízis aztán megtalálja az ily egyénekben a kényszerneurózis minden ma már jól ismert pathognosztikus jellemzőjét: a rendkívül erős, s ezért elnyomott sadizmust, amit a pszeudomazochizmus¹⁾ egy fajtájával és a gondolkozási kényszerrel fékez meg; a zaklató *kétkedést*, amit a *kényszer* korrigál; általában az összetevőire bontott ellentétpárokat, az ellentétje kedvéért állandóan vágy időnként elnyomott ösztön-komponenst. (V. ö. Freudénak a kényszerneurózis egy esetéről szóló munkájával: az u. n. „Raitenmann“-ról szóló dolgozattal, KI. Schriften zur Neuresenlehre, III. k.)

Aktive homoszexuálisok analizálása közben világosan itattam, hogy ezeknek a homoszexuálisoknak, kiket külsejük, de egész jellemük miatt is már előbb férfiasnak neveztem, erotikus képzei és cselekvései is kifejezetten kényszerűek vagyis: *kényszerneurózis szimptomái*. Nehogy félreértsenek, snindjárt kijelentem, hogy kényszerű alatt nem egyszerűen az ösztönöst értem, ami természetesen szintén kényszererejű. Minden, ami szexuális, különösképen ilyen. Kifejezetten Úgy értem ezt, hogy ezeknek homoszexuális képzeiben és ^cselekvéseiben az eredeti gondolkodási s cselekvési célok logikusan nem korrigálható *eltolódása* mutatható ki.

Azoknak a tárgyian homoszexuális egyéneknek analízissel felderített története, akiket magam elemeztem, rövi-

¹⁾ A pszeudomazochizmus gyakran bizonyul analízis közben asszimptótikusan a távol jövőbe tolt sadizmusnak. A pszeudomazochista azért keresi a megaláztatást, mert ettől várja, hogy bátorsága végre legyőzi a gyávaságát. Minél mélyebbre alázzák, öntudatlanul annál közelebb érzi azt a határt, amelynél türelmének vége szakad; de ezt a határt *nem éri el soha*. Példányképe ennek a tudatalán jövőbe való képzelésnek valamely gyerekkori élmény, mikor kíméletlen sértés, (többnyire büntetés) tiszteletlen szitkozódást vagy dacos visszatamadást tudott kiváltani olyan valakivel szemben is, akit tisztelni kötelesség.

den következő volt: Egészen kis gyerekkorában valamennyi igen agresszív volt szexuális tekintetben, különösen a nőnem iránt; ödipus-komplexuma mindnek férfias s ez az anyjukról való szadisztikus fantáziálásban s az apjuk kegyetlen halálának kívánásában teljesedett ki; értelmileg mind koraérett volt s egész sereg infantilis seexuális elméletet alkotott magának. Szexuális alkatukhoz erős koprofilia, szagok iránt való hajlam (analís erotika) tartozott. Kora gyerekkorukban heteroszexuális csíny miatt szigorú büntetést szenvedtek el s ilyenkor heves dührohamot kellett elfojtaniuk; (valószínű, hogy *több* ilyen büntetést és düh-visszafojtást értek meg). Azután, a korán elkövetkező lappangási idő folyamán „engedelmesek” lettek, azaz: pszeudomazochistákká; félősen kerültek asszonyok és leányok társaságát és kizárólag a barátaikkal érintkeztek. Az egyik betegemnél egyszer-egyszer előfordult, hogy a barátaival homoszexuálisan illették egymást. Egy másikinál rövid időre az szakította meg a lappangási időt, hogy elfojtott, heves boszúfantáziák közepett a szülei nemi érintkezését leste ki. Az előbb említett homoszexuális pubertása korában egy leányba szeretett bele s ezért a szülei erősen megfeddették. Ennek a látszólag jelentéktelen, de a tudattalanban mérték felett megrázóan ható esetnek az lett a következménye, hogy végkép elfordult a női nemtől s kényszerűen lett a fiuk iránt való szerelem rabja. Már meglehetősen magas állást ért el, de a legnagyobb veszedelmeknek ki tudta tenni magát, minden kötelességről megfeledkezett, ha megszállta a gondolat, hogy férfival kell nemileg érintkeznie. Nyilvánvalóan játszott a veszéllyel.

Az egyik h. sz. betegnél a pubertás szintén rendkívül heves heteroszexuális erotikával, valóságos *kényszerheteroszexualitással* kezdődött; egy éven át minden nap kellett koitálnia, s erre a célra válogatatlan módon szerzett pénzt. Végül házuk egy cselédjét ejtette teherbe s nem sokkal azután, hogy apja ezért összeszidta, kényszerű homoszexuális lett. Mind a két esetben tehát a *heteroszexualitástól való eltiltás* okozta, hogy a régi rögződés helyén keresztültört a szimptóma. Homoszexualitásának kényszerű karakterét mind a két itt említett beteg az *indulatételben* is mutatta. Az egyik, akit különben csak pár hónapig kezeltem, azonnal kénytelen volt férfitprostituáltat felkeresni, ha úgy érezte,

hogy megsértettem. A másik heves pozitív indulattétellel kezdte kúráját, sőt az első beszélgetések után úgy érezte, hogy meggyógyult; nőkhöz járt és már abban a boldog hitben élt, hogy egészséges. Amint azonban az első kis kellemtelenség adódott közte és köztem: visszaesett bajába; mikor pedig a szünidőben magára hagytam, valóságos homoszexuális őrjöngés szállta meg.¹⁾ Analíziseim közben különben úgy találtam, hogy az egynemű szexuális érintkezés szimptomáit egész sor más, tudattalan fantáziának is lehet takaróköpönyege és amikor a páciens invertált vagy nőies külsejű férfit kíván, tudata alatt az ősi ödipus-fantáziát szolgálhatja. Fantáziájában mindent visszafordít: a férfi hátulsó része a nőt jelenti előlről, a férfi nates-eit, lapockáit fantáziája női mellekké változtatja. Bővelkednek visszafordításokban a homoszexuális álmai is; néha egész álmukat megfordítva kell olvasni. A tárgyi homoszexuális tehát a férfiban tulajdonképp a nőt szereti s egyúttal boszút áll a férfin (atyján) avval, hogy penisével bemocskolja, bántja, holott tudatosan ezzel szeretését nyilvánítja. Másfelől homoszexualitásában atyja iránt való késői engedelmességet is mímél: hiszen csak neki „engedelmeskedik“, mikor az asz-ssonyt kerüli s férfiak közé jár; de a parancs szószerint való, túlkonzekvens megfogadásával boszút is áll rajta. (Passzív rezisztencia.)

Így megmagyarázható, miért bősülj ák meg magukat ezek a neurotikusok homoszexuális kielégüléssel, ha apjuk, orvoftuk által megsértve, megalázottnak érzik magukat.

Nagyjában s általában tehát az ő homoszexuálitásuk úgy definiálható, hogy az: *a férfiak (atyjuk) iránt érzett szeretetükben való kételkedésük kényszerű túlkorrekciója*; vagy úgy is lehet mondani, hogy e kényszer-neurotikusok csak azért lettek homoszexuálissá, hogy elkerüljék azt a heteroszexualitást, amely miatt férfival támadt konfliktusuk. Hogy a férfivetélytárssal (atyjokkal) békében élhessenek, egészen lemondanak küzdelmük tárgyáról, a nőről; csak-hogy az így elnyomott, eredetileg a nő iránt érzett libidó a homoszexualitást erősíti kényszerű szenvedéllyé.

¹⁾ Ezeknek a rohamoknak analiziséből azt láttam, hogy az ilyen esetek után legszívesebben *megölné sértőjét* (engem) s épen az őt megszálló kísértés ellen védekezik a férfiak iránt való gyöngédséggel.

Érdemes felemlíteni, hogy az általam analizált *kényszerű homoszexuálisok* legtöbbje (mert így is lehetne nevezni a tárgyi homoszexualitásnak ezt a típusát) a homoszexualitás ma elterjedt „átmeneti fokozat”-teóriáját arra használja fel, hogy állapotát veleszületettnek, ennél fogva változhatatlannak és befolyásolhatatlannak tekintse. Inverrárnak tekinti magát s boldog, mert úgy hiszi, hogy a kényszerképzetek és cselekvései igazolására tudományos támasztékot talált. Homoszexualitása ennek a teóriának az értelmében (hogy a Schreber-féle „Denkwürdigkeiten” szavait használjam) „világrend-szerű”. Képzelt invertáltságuk különben azt a lehetőséget is megszerzi nekik, hogy olyan jelenetekről fantáziáljanak, amelyekben nőnek öltözve asszonyi intimitásokat lesnek ki s ezt az alkalmat sok egyébre is kihasználják.

Itt a helye annak, hogy pár szót szóljunk arról is, gyógyítható-e a homoszexualitásnak ez az alakja. Mindenekelőtt azt állapítom meg, hogy még kifejezetten kényszerű homoszexuálist teljesen nem gyógyítottam meg, bár láttam kigyógyulni homoszexuális erotikájának túlságából sok neurotikust. Az egyik homoszexuálissal, akit kezeltem s aki nem magától, de atyja parancsára került hozzám, bizonyára épen ezért nem sikerült folytatni a gyógyító eljárást; pár hónap múlva javulatlanul elmaradt. Valósággal tréfát űzött belőle, hogy a homoszexuális kalandjait mesélgesse nekem; nyilván azért, mert bennem az apját akarta kigúnyolni. A másikat két évig kezeltem. Esete a legnehezebb kényszerneurozisos eset volt, amellyel valaha foglalkoztam; ennek ellenére bár hosszú átviteli ellenállási küzdelmeink voltak, időnkint jelene tékenyen haladtunk. Nem szólván arról, hogy másfajta beteges szimptomái enyhültek (apja halálának kínzó kényszerképzete megszűnt az analízises szétbontás után) maga a homoszexuális kényszer is szünetelt időnkint, mikor belátni kezdte, mennyire ellentétes érzéseket akart túlzó szeretettel visszaszorítani. A legtöbb analízises ráeszmélésre mégis az orvosára való „átvitele” vezette. A velem szemben való túlságos kedvessége alatt hitetlenséget, csúfolódást, gúnyt, gyűlölködést, boszúvágyat és kegyetlenséget fedeztünk fel s visszavezettük azt az atyja ellen való hasonló érzéseire, akit pedig tudatosan imádott eddig. Rövid időközönként szinte neutrális stádiumba jutott; egyik nem se szerzett neki

tökéletes kielégülést; ha mégis férfit választott is, már tudatosan a nőiest kereste benne; sőt gyakran tudott nővel is érintkezni.

Szilárd meggyőződése, hogy a tárgyi homoszexualitás épen úgy gyógyítható, mint a kényszerneurozís bármelyik más szimptomája; bár meg kell engednem, hogy ennek az eredménynek az elérésére sokszor éveken át tartó pszichoterapeutikai erőfeszítés szükséges. Majd akkor, ha ilyen eseteket teljesen megoldanak s meggyógyítanak, nagyobb pontossággal fogják megállapíthatni a homoszexuális *neurozís-megválasztás* finomabb feltételeit: konstitucionális alapját, az első fejlődés idejében való fixálódása helyét, az elnyomás s a későbbi keresztültörés kiváltó tényezőit.

Valószínű, hogy van a homoszexualitásnak az itt leírtai kon kívül egyéb formája s mechanizmusa is. A két típus, az inverzió és a tárgyi homoszexuális típusával nem is akartam kimeríteni minden lehetőséget; csak meg akartam mutatni, hogy a homoszexualitás gyűjtő neve alatt a legkülönfélébb mechanizmusokat s szerkezeti anomáliákat fogják ma egy kalap alá; az egyik pl. valóságos „átmeneti fok“, a másik kényszerneurozís, amit a férfi iránt való különös hajlandóság nem jellemez annyira, mint a nő neurozisos kerülése.¹⁾

Azt hiszem, jogosan mondhatom, hogy a két típus közül a tárgyi homoszexualitásé a gyakoribb s szociális szempontból nagyobb jelentőségű, mert neurozisos diszponáltságukat leszámítva mindenképen teljes értékű férfiakat von ki a következő generációból s tesz egész életükre szerencsétlenné:

Freud fel is vetette egyszer beszélgetés közben a témát, hogy a homoszexualitás s különösen a homoszexualitásnak némely országban való terjedése fontos szociális jelenség s közben utalt arra a tényre, hogy keleten s az ókorban a homoszexuális szerelmet általánosan jogosultnak ismerték el.

¹⁾ Azáltal, hogy a homoszexualitásnak ezt a fajtáját *neurozís* tünetének tekintem, látszólag ellentétbe kerülök a Freud ellenmondás nélkül elfogadott felfogásával, amely szerint a neurozís a perverzió *negatívuma*. Az ellentét azonban csak látszólagos. A neurozís itt elkerüli ugyan az egyik perverziót, de pótló szimptomául választ egy másikat, amellyel tudata egy vagy más okból inkább összefér. Ebben az esetben a homoszexualitás a szintén perverz (incestuosus) heteroszexualitás *negatívuma*.

Valóban csodálatos is, mennyire hiányzik a mai férfiból az arravaló hajlam és képesség, hogy más férfi iránt gyöngéd vagy szeretetreméltó legyen; ez a tehetség, amely az ókorban a legszebb baráti egyesüléseket teremtette, nyilvánvalóan nagyon alászállott. Ehelyett a ma férfiai közt, a legtöbb esetben, határozott nyersség, egymás ellen szegülés. összetűzés! kedv található. S mégis könnyű elképzelni, hogy még a német diákság barbár verekedése se egyéb, mint az ősi homoszexuális gyengédség elferdített manifesztációja. Hogy az az ösztön, tudatunkon kívül mindnyájunkban még ma is milyen erős, az (nem szólván a szociális s egyesületi élet jelenségeiről s a hősök tiszteletéről) nyers erotikus formában mutatkozik meg akkor, mikor az *alkohol* töri meg a konvent ciót s tünteti el a szublimálódottságokat. Sok férfinak a férfias nők iránt való szeretete s a női nadrágszerepek iránt való általános érdeklődés is mintha a latens homoszexualitás áttörései volnának.

Úgy látszik azonban, hogy a modern férfit sem kárpótolják a tulajdon neme iránt való szerelme e töredékei azért, hogy a barátságot elvesztette; a homoszexualitás egy része „szabadon kering“ bennünk és kielégítésre vár. Minthogy pedig ez a kulturális elrendezkedés folytán nem lehetséges, ez a fajta libidó eltolódni kénytelen, még pedig eltolódni *a női nem felé*. A legkomolyabban azt hiszem, hogy ennek az eltolódásnak a következtében a mai férfi úgyszólván kivétel nélkül *kényszerű heteroszexuális*, vagyis avval igyekszik elkerülni a homoszexualitást, hogy túlozza a nő iránt való szerelmét. Egészen független a férfitől, de rabszolgája lesz a nőjaek. Nem szeretném, ha félreértenének: természetes, hogy a férfi hasonlíthatatlanul jobban szeresse az asszonyt, mint a férfit; de nem természetes, hogy a férfit egészen eltaszítsa és kényszerű túlzással imádja a nőt.

Nem tudom má az oka ennek a társadalmi fenoménnek, természetes állapotokból milyen befolyások hatása alatt fejlődött ez ki. Gyanítom, hogy az *analís erotika elnyomása* volt az, ami a vele erősen asszociált férfishomoszexualitást magával rántotta az elfojtottságba. A homoszexuális probléma mélyebb magyarázata csak ennek a kérdésnek a kielégítő megoldása után lesz lehetséges.

Bizonyos, hogy ez az egyoldalúság, a megalkuvásra való képtelenség, akár homoszexualitásról, akár heteroszexuális

tásról van szó, mesterséges és kényszeredett, és elképzelhető, hogy az objektív homoszexuálisok egyre szaporodó száma .azt is jelentheti, hogy szűnik az elnyomottság, amelynek sorsán van valamennyi kultúrállamban a hasonló-neműek iránt való érzélem.

Az pedig semmiesetre sem meglepő, hogy az objektíve homoszexuális embernél az érzelmek eltolásának ez az útja az egyik nemtől a másik felé, a konvencionálissal ellenkező irányban is járható.

IV.

Az onaniáról.

(A bécsi pszichoanalitikai egyesület ankétjén mondott vélemény.)¹⁾

Az önkielégítés következtében fellépő ideges zavarok, egy része feltétlenül csupán lelki természetű és abból a *félelemből* vezethető le, mely a korai gyermekkorban, a gyermeki maszturbáció idejében, az onaniával elválaszthatatlan asszociatív kapcsolatba került. (Fiúknál a kasztráció-tói, lányoknál más büntetéstől, pl. a kezek levágásától való félelem.) Számos hisztériáról és kényszerneurózisról bebizonyít az analízis közben, hogy az az ilyen gyermeki félelem lelki következménye, amely félelemhez a tárgyszeretés ébredésekor az incestusos onánia-fantáziáktól való félelemzés is társul. A felnőttek a maszturbációtól való félelem tehát egyrészt a *gyermekkori (v. kasztrációs) félelemből*, másrészt az *ifjúkori (v. incest) félelemből* tevődik össze és e félelem konverziós és szubsztitúciós tüneteit az analízis, meg is szünteti.

Az önkielégítés azonban közvetlenül is előidézhethet bizonyos ideges testi és kedélyi zavarokat, noha ezeknek a jelentősége — és ezt nem is hangsúlyozhatom eléggé — sokkalta csekélyebb a durva elijesztés és elfojtás következtében betálló lelki tünetekénél.

¹⁾ Az ankét egész anyaga Bergmann kiadásában (Wiebaden) „Die Onanie“ c. alatt jelent meg németül.

Néhány esetben az analízis a kasztrációs- és az incest-félelmet tudatosá *tette* és ezáltal jórészt megszüntette a pszichoneurotikus tüneteket, de mert a beteg sem a kezelés alatt, sem utána az önkielégítéstől teljesen nem tartózkodott: az önkielégítés utáni napokon a beteg testi és lelki állapota; ban sajátságos zavar mutatkozott, melyet *egynapos neuraszténiának* nevezhetnénk. A beteg ilyenkor rendszerint a következőket panaszolja: Rendkívül fáradékony, lábát, különösen reggel a felkelésnél, ólomsúlyúnak érzi; éjjel nem aludt, vagy nyugtalanul aludt; a fény, a hang zavarja (néha a szem és fül fájdalmas túlérzékenysége lép fel), gyomra fáj, ágyéktája paraesztheziás s teste az idegpályák mentén nyomásra fokozott érzékenységet mutat. A lelki szférában: nagyfokú kedélyingerlékenység, rosszkedvűség, kötekedési kedv, türelmetlenség, továbbá értelmi koncentrációra való képtelenség vagy e képesség csökkenése (aproszexia) mutatkozik. Ez az állapot a délelőtt folyamán rendszeren fennáll, délután lassanként múlik és csak estefelé áll helyre teljesen a test és a lélek normális állapota, valamint az intellektuális teljesítőképesség.

Ki kell emelnem, hogy e tünetek a fennálló pszichoneurózis tüneteiben sem visszaesést, sem rosszabbodást nem okoznak és hogy elemzés útján való megközelítésük vagy befolyásolásuk egyetlenegy ízben sem sikerült. A pszichológiai megfejtés lehetőségéről tehát ebben az esetben le kell mondani és e tüneteket az onánia fiziológiai következményeinek kell tekintenünk.

Ez a felfogás, úgy hiszem, megerősíti *Freudnak* a neuraszténia keletkezéséről vallott nézetét: a neuraszténia Freud szerint maszturbáció okozta aktuálneurózis. Az én megfigyeléseim pedig amellet szólnak, hogy a neuraszténia ilyen maszturbációs „egynapos neuraszténiák“ tüneteinek összegeződéséből, krónikussá válásából keletkezik.

Számos tapasztalat igazolja és az elméleti megfontolás sem ellenkezik azzal, hogy az onánia a szabályos coituszétől némely tekintetben eltérő fiziológiás következményekkel járhat.

Tudjuk, hogy sok monogámiában élő férfi, libidója csökkenése dacára elég sűrűn közlekedik nejével; akit azonban fantáziája eközben egy más nővel helyettesít. Ez volta-képpen nem más, mint onania in vaginam. Ha e férfiak

időnként olyan nővel érintkeznek, aki teljesen kielégíti őket, akkor észreveszik, hogy az ilyen, teljes kielégüléssel járó koituszt egészen más közérzés követi, mint a fantáziával támogatottat. Ha a nő kielégítette libidójuk igényét, felfrissülnek, majd rövid álomba merülnek a koitus után s úgy aznap, mint másnap fokozottan munkaképesek. Az „onániás koitust“ viszont *mindenkor* a jellemzett tünetekben megnyilvánuló „egynapos neuraszténia“ követi. Különösen típusosan jelentkezik ilyenkor, közvetlenül az aktus után, a lelki ingerlékenységen kívül a lábak ólomsúlya, a szem és bőrfelület túlérzékenysége, utóbbié főként csiklandózással szemben. Az álmatlanságot hőhullámokkal és puzziációs érzésekkel járó véredénybeidegzési izgalom következményének tekintem.

Az elméleti megfontolás sem szolgáltat számbavehető érvet ama feltevésünk ellen, hogy a szabályos kókuszt és a maszturbációt, különböző jellegű folyamatok nemcsak pszichotógiai, hanem fiziológiai szempontból is. Akár készsei, akár vaginális dörzsöléssel történjék az onánia, e folyamat eltér a szabályos koitustól. *Az ottaniénál hiányzik a normális ízelítőöröm* (Vorlust), viszont *a fantázia igénybevétele tub zottan fokozott*. Nem hihetem, hogy a „Vorlust“¹⁾ pusztán lelki természetű folyamat. Ha valóságos egyesülésről van szó. a látó-, tapintó-, száj- és izom-kéjtájuk hatalmas izgalomba jönnek s izgalmuk egy részét automatikusan leadják a genitálnak. Vagyis a folyamat elsősorban az érzékszervekben, illetve érzékszervi idegközpontokban játszódik le, míg a fantázia csak másodlagosan lép akcióba. Az onániánál ellenben az érzékelés tétlen, marad s a tudatos fantázia és a genitalis inger kénytelenek kicsiholni az egész izgalmat.

Valamely — sokszor hallucinációs erősségű — képnek a tudatban való rögzítve tartása a máskülönben úgyszólván automatikusan lefolyó nemi aktus folyamán, eléggé terhes feladat ahhoz, hogy a figyelemnek nyomában járó kifáradását megmagyarázza.

Az érzékszerveknek onánia után (és neuraszténiáriál)

¹⁾-L. Freud: „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie.“ (Denicke. Wien.) A „Vorlust“ szerinte úgyszólván ízelítő, melynek célja az, hogy a végkielégüléshez (orgazmus) szükséges aktusra ösztönözzön.

észlelhető túl-ingerlékenységét már nehezebb értelmezni, miután a normális koitusznál lejátszódó idegfolyamatokról is csak keveset tudunk még. A koitust az erogén zónák izgalma vezeti be, mely felkelti a genitale készségét; a frikció alatt pedig a genitospinális reflex-berendezés működik, a genitalis ingerek összegeződnek, míg végül — az ejakuláció pillanatában — az izgalom exploziószerűleg szétterül az egész testen. A nemi kényezet, mely a többi közérzésekhez hasonlóan lokalizálhatatlan, nézetem szerint úgy keletkezik, hogy a kellőleg összegeződött, illetve kellő feszültséget elért genitalis izgalom a gerincvelői központból az egész érző szférára, az összes érzékközpontokra robbanásszerűleg szétlővel.

É feltevésünk értelmében bizonyára nem közömbös, hogy a kéjhullám útjában, az ízelítő örömök által „előremelegített“, avagy pedig „hideg“ érzékközpontokra talál-e. Ez magyarázatát adhatná azután annak a túlingerlékenységnek, mely a szenzorium és általában a psziche állapotában önkielégítés után észlelhető. Feltehetjük, hogy normálisan a kéjhullám az orgazmus közben tökéletesen lezajlik, önkielégítésnél ellenben egy része megakad és ez az elakadt izgalom okozza az egynapos, az idők folyamán pedig az állandó neuraszténiát.¹⁾

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az orr és a genitale közötti, *Fliesztől* felismert összefüggést sem. Maszturbációnál a vazomotoros túlingereltség az orr nyálkahártyájának erektil szövetében krónikus zavarokat idézhet elő, melyekből aztán a legkülönbözőbb neuralgiák és működésbeli zavarok származhatnak. Néhány maszturbációs neuraszténiás betegem állapota az orr genitalis pontjainak edzése után feltűnően javult. Óhajtható volna, hogy ebben az irányban behatóbb vizsgálatok végeztessenek.

Ha eddigi fejtegetéseimben a maszturbáció következményeit illetőleg az egyoldalú pszichológiai álláspont érvényesítése ellen szólottam, úgy az *ejaculatio praecox* kérdésén az ezzel ellentétes egyoldalú álláspontot kell az íróknak szemére vetnem. Ez a bántalom tapasztalatom szerint ren-

¹⁾ Egynapos neuraszténia olykor normális koitusz után is fellép, ha pl. a koitusz a reggeli órákban történik, mikor a libidó rendszerint még kevés. A libidó csak estefelé növekszik, ami a neuraszténiások állapotának esténcéki javulásával bizonyára összefügg.

desen olyan egyéneknél fordul elő, akiknek a koitusz valamió okból kínos vagy unalmas, akiknek ennél fogva érdekük, hogy rajta mielőbb túlessenek. Már pedig tudjuk, hogy a fantáziák által elkényeztetett onanisták szerelmük reális tárgyával csakhamar elégedetlenek és így feltehetjük, hogy tudattanjukban a nemi aktus megrövidítésére irányuló szándék lappang. Ez természetesen nem vonatkozik olyan esés tekre, mikor az ejaculatio praecox helyi okokra (pl. a ductu-éjaculatoriusok valamely megbetegedése) vezethető vissza.

Még csak a *foghúzásra*, mint az *onania álomszimbólumára* vonatkozólag óhajtanék egy megjegyzést tenni. Ismeretes, hogy a foghúzás, álmokban és neurózisoknál, az önkielégítés szimbóluma gyanánt szerepel. *Freud* és *Rank* ezt kifogástalan példákkal igazolták és utaltak a német nyelvre is, amelynek szójárásai szintén hódolnak e szimbolikának. Ám e szimbólum magyaroknál is sűrűn szerepel, akik a szóbariforgó német tájszólást egyáltalán nem ismerik, viszont «magyar nyelvben nincs a maszturbációnak olyan szinonimája, amelyben ez a szimbolika nyilvánulna. Ilyen eseteim bizonyították, hogy a *foghúzás* valószínűleg a *kasztráció* szimbóluma tulajdonképpen. Az álomban a *kasztráció* helyett szerepel a *foghúzás*, vagyis az onánia helyett annak büntetése.

E szimbólum képződésénél a fog — penis, foghúzás, penislevágás hasonlaton kívül valószínűleg bizonyos időviszonyoknak is van jelentőségük. A kasztráció és a foghúzás azok a műtéti beavatkozások, melyeknek a lehetőségével a gyermek életében *először* találkozik. E képzetek közül a kínosabbikat, a kasztrációt a gyermek elfojtja és ezáltal jut-tatja a hozzá hasonló foghúzást szimbolikus jelentőséghez.

Ismerünk különben egy sajátos *fogneurózist* is, mely bárminő fogorvosi kezeléstől való túlzott félelemben, szüntelén fogszívásban, fogpiszkálásban, a fogra vonatkozó kényszerképzetekben és hasonló tünetekben nyilvánul. E neurózis analízisnél az onánia, illetve a kasztrációtól való félelem származékának bizonyul.

Az alkohol és a neurózisok.

„Lelki problémák“ című gyűjteményem egyik dolgozatában¹⁾ érintettem az alkoholizmus és a neurózisok összefüggésének kérdését is, főleg a következő megjegyzésben:

„Az antialkoholisták egyoldalú agitációs tevékenysége elhomályosítani igyekszik azt a tényt, hogy az alkoholizmus csak egy, kétségkívül kártékony következménye, de nem oka a neurózisoknak. Úgy az egyén, mint a társadalom alkoholizmusát csak az analízis gyógyíthatja meg, mely felderíti és semlegesíti az okokat, melyek a narkózisba való menekvésre kényszerítenek. Dr. Drenkhahn főorvosorvos kimutatta a német hadsereg megbetegedési statisztikájából, hogy az utolsó évek antialkoholisztikus propagandája következtében 4.19:1000-ról gyorsan 0.7:1000-re esett az „alkoholmegbetegedések“ arányszáma a hadseregben, azonban e helyett a többi neurotikus és pszichotikus megbetegedések száma ugyanolyan mértékben emelkedett. („Deutsche Militärärztliche Zeitschrift“ 1909 május 20.). Az alkoholizmus leküzdése tehát csak látszólag javítja a hygienét. A psziché még számtalan más utat is talál a betegségbe való menekülésre, ha megvonják tőle az alkoholt. És ha így a pszichoneurotikusok alkoholizmus helyett szorongási hisztériában vagy dementia praecoxban betegednek meg, sajnálnunk kell azt

¹⁾ „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság körében.“

az óriási energiát, melyet az alkoholizmus elleni küzdelemben nagy jóakarattal, de helytelen irányban pazaroltak el.“

Dolgozatomnak e részét Bleuler zürichi egyetemi tanár élesen megtámadta. Megnézte, úgymond, a Drenkhahn-féle statisztikai adatokat, és azt találta, hogy azok egyáltalában nem bizonyítanak nézetem mellett. Egyfelől ugyanis Drenkhahn állításai nem fedik a tőle közölt számsorokat, melyeknek párvonalossága csak látszólagos, másfelől pedig észámsorok is csak Németországra vonatkoznak, míg másutt, amivel Drenkhahn már egyáltalában nem törődik, még erről sem lehet szó. Vagyis a neurotikus és pszichotikus megbetegedések az alkoholmegbetegedéstől függetlenek, és amennyiben újabban emelkedtek, ezt szerinte Stier nézetének megfelelőleg, a diagnózisok eltolódásának kell tulajdonítani. Sajnálatosnak tartja, hogy Drenkhahn nyomán az alkohóiról oly nézetet vallottam, mely alkalmas arra, hogy az antialkoholista mozgalomnak ártson s mely az argumentálásban amúgy sem válogatós alkoholérdekeltségnek szolgáltat új támasztékot.

Bleuler professzornak itt vázolt bírálatára felelek alábbi fejtegetésemben, mely német nyelven a „Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen“ III. kötetében (Leipzig és Wien, Franz Deuticke kiadása) jelent meg, ugyanott, ahol Bleuler professzor bírálata.

*

Nemrégem alkalmam volt kifejezést adni annak a nézetemnek, hogy a statisztikai módszer értéke a lélektanban csekély: egyfelől ugyanis e tudományban a megfigyelések sokasága nem nyújthat kárptólást az egyes megfigyelés mélységbeli fogyatkozásaiért, másfelől pedig a számok köztudomás szerint könnyen idomulnak a szerző szándékához, őszintén sajnálom, hogy a Bleuler professzortól bírált dolgozatomban hűtlen lettem ehhez az elvhez, és állításaim igazolásául hivatkoztam dr. Drenkhahn főtorzsorvos munkájára. Előre láthattam volna, hogy az alkoholspszichozisokról való új felfogásomat a gyöngé oldaláról, a statisztikai oldalról fogják az antialkoholisták megtámadni, ami most íme be is következett.

Nem érzem magam hivatottnak arra, hogy Drenkhahn statisztikájának selejtezésébe bocsátkozzam és eldöntsem, szorgálhat-e bizonyítékul, amit ő előad, vagy sem. Anélkül,

hogy adatainak igazságáért helytállottam volna, hivatkoztam és hivatkozom az eredményekre, melyekhez ő jutott és amelyek analitikai tapasztalataimmal egybevágnak.

Tiltakoznom kell azonban épp oly energikusan, mint ahogy Bleufer professzor támadta fejtegetéseimet, az ellen a hangulazkeltés ellen, mintha az alkohol neurózisbeli szerepéről vallott felfogásom Drenkhahn statisztikai munkáján és nem lélektani vizsgálódásaimon alapulna.

Idevágó észleléseim egyikét, talán éppen a legjelentősebbet: egy alkoholparanoiás eset elemzését, közöltem is a bírált dolgozatban. Kimutattam ott, hogy a lappangva homszexuális egyén csak akkor adja magát ivásra, mikor rendkívül súlyos, szexuális alkatával összeütköző körülmények közé kerül (t. i. két ízben, nősülései után). Kimutattam, mint rombolta szét nála az alkohol az átszellemítéseket és segítette napvilágra jönni paranoiás lelki képződmények alakjában a szexuális erotikát, míg az illetőnek két házasságkötése közötti legényéletében sem iszákosság, sem paranoia nem mutatkozott.

Nézetem szerint Bleuler professzornak, ahelyett, hogy a Drenkhahn-féle közlemények visszautasítására szorítkozott volna, dolgozatomnak *e* sokkal fontosabb részével kellett volna foglalkoznia; könnyű lett volna neki, a nagytapasztalatu pszichiáternek, lélekelemző kutatás alapján nézetemet felülbírálni, azt elfogadni vagy módosítani.

Meg kell itt azonban jegyezni, amire a paranoiáról szóló dolgozat rövid jegyzetében nem térhettem ki, hogy nézetem, mely szerint krónikus alkoholizmus létrejötténél nagy jelentőséget tulajdonítok pszichikus (illetőleg komplex-pathológikus) mozzanatoknak, — lassanként szűrődött le számos év tapasztalatából.

Észrevettem, hogy az alkohol-nemtűrés, melyet eddig túlegyszerűen és túlkönnyedén a fölfokozott szervezeti méregérzékenységgel azonosítottak, nincs híján pszichogén elemeknek, sőt némely esetben túlnyomóan pszichogén. Amíg csak olyan eseteket észleltem, melyeknél kis adag alkohol okozott aránytalanul erős hatást, megnyugodtam az „idioszincrazia“ elméletében. Későbbben azonban megfigyelhettem olyan egyéneket is, akik pár csepp, nem is nagyon erős italtól lerészegedtek. Két esetben végül a töltött pohár pusztalátása elegendő volt ahhoz, hogy a beteg mámorossá váljék.

Mindkét esetben jellemzők voltak a „részség“ tünetei; a beteg olyan fantáziákat tett tudatossá, továbbá olyan agreszív vagy tilos beszédeket engedett meg magának, melyeket józan állapotban mélységesen el szokott fojtani. Komplexum mainak illetően kiélését pszichoneurotikus állapotának javulása kísérte, viszont az alkoholmentes mámort épp oly csömör (Katzenjammer) követte, mint amilyen valóságos alkoholélvezet után jelentkezik.

Ezek után kétségtelennek láttam, hogy kevésbé szélsőséges esetekben sem lehet a mámor tüneteit egyedül az alkoholnak tulajdonítani; hogy az ital gyakran csak kiváló mozzanatként, mint az átszellemítések szétrombolója, elfojtási törekvések kikapcsoló ja szerepel, míg a tünetek mélyebb oka belső vágy teljesülési törekvésekben keresendő.

Míg az „alkoholt-nemtűrők“ egy részénél az ivás a mérgezéssel való öngyógyítás tudattalan kísérlete, más neurotikusok a krónikus alkoholizmus veszélyével dacolva, tudatosan és eredményesen használják ezt az anyagot gyógyszerül. Egy tér-izonyban szenvedő egyén, pl., akin semmi más narkótikum nem fogott, egyetlen korty konyakból annyi bátorságot merített, hogy a félkilométeres Duna-hídon is átmerészkedett. Egész élete folytonos hányódás-vetődés volt a mámor és neurózis között, és valóban nem következtek túlmerészen, ha föltételezem, hogy ha aztán egy ilyen egyén alkoholistává válik, alkoholizmusa nem okozója, hanem következménye neurózisának.

Arra vonatkozólag, hogy az alkohol kiváltó hatását hogyan képzeljük el, O. Grossnak a mánia lelki szerkezetéről írt genialis munkájában találunk egynémely ujjmutatást. Megtanulhatjuk tőle, hogy vannak emberek, — a mániásoki — akik kábító-szerek beszéde nélkül, belülről való örömmeltermelés segítségével tudják borongós gondolatkomplexumaiakat és fájdalmas indulataikat elhallgattatni.

Én azt hiszem, hogy az italhoz menekülő neurotikus a belülről való örömmeltermelésnek ezt a nála hiányzó képességét akarja az ivással pótolni, ami a szervezetben feltételezett „öröm-anyagnak“ az alkoholhoz való valamelyes hasonlóságát sejteti. És valóban, a mámor, minden tünetével és a nyomában beálló csömörrel egyetemben, nagyon hasonlít a cirkuláris pszichózishoz, a mániát követő melankóliához. Ezek a megfontolások viszont támogatják azt az állítást

is, hogy az alkohol főként olyan egyénekre csábító, akik belső, lelki okokból kénytelenek a külső örömforrásokat fokozottan igénybe venni.

Érdekes bepillantást nyerhetünk az alkohol és a neurózis összefüggéseibe antialkoholisták megfigyelésével és elemzésével is. Több esetben lehetett az antialkoholista buzgalmát olyan nemi kicsapongásokra visszavezetnem, amelyeket ő önváddá! bár, de mégis űzött és melyekért mintegy más téren gyakorolt aszkézissel, alkoholmegvonással büntette magát. Gyakran tapasztalhatjuk azt is, hogy az alkohol-absztinencia leghangosabb követői engedékenyek a nemi szabadságok megadása és hirdetése dolgában. Ezzel a megállapítással nagyon természetesen, nem akarok az antialkoholista mozgalom értéke felől ítéletet mondani. Elvégre minden hivatásnak (pl. a pszichoanalitikusnak is) van meghatározója a szexualitásban. Azt sem akarom állítani, hogy az antialkoholizmus minden esetben csupán ilyen tényezőkre vezethető vissza. Csak annyit kívántam jelezni, hogy az alkoholtól való menekvés gyakran neurotikus (vagyis: tudattalan lelki tartalomtól meghatározott) tendencia, úgyszólván az ellenállás eltolódásának egy esete. Az antialkoholista olyan neurotikus, aki kiéli libidóját, tényleg azonban csak egy más, ahhoz hasonló vágyról (pl. az alkoholról) való lemondás árán.- Az ilyen antialkoholistákról eszembe jut az az ember, akit ifjúkorában nagy lelkiismeretfurdalás gyötört, mert gyerekkorában ribizkés-tészta evése közben egy kis lányt illetlenül érintgetett. Az önvád oly erősen hatott rá; hogy ettől fogva nem tudott többé — ribizkés-tésztát enni.¹⁾

Bleuler nem hiszi el nekem azt sem- hogy az alkohol szétrombolja az átszellemítéseket. Ennek ellentmond nézete szerint az a megfigyelés, hogy alkoholélvezet után gyakran mutatkozik hajlam „hazafias“ átszeilemlésére.

Ez az ellenvetés arra emlékeztet, hogy dolgozatomban nem érintettem az alkoholhatás mennyiségi kérdését. Kis mennyiségű alkohol valóban kiválthat az egyénben meglévő, de érvényesülésükben belsőleg gátolt átszellemítéseket. Ha azonban egy részeg ember sub titulo „hazafiság“ átöleli és megcsókolja asztalszomszédját, úgy bizonyára rosszul leplezett homoszexuális erotikáról és nem átszellemítésről fogunk beszélni.

¹⁾ A szexuális kielégítés e módját persze tovább is űzte.
Ferenczi: Ideges tünetek

Tapasztalataim alapján egyébként még azt a — bírálótól abszurdum gyanánt konstruált — esetet sem tartott teljesen kizártnak, hogy egy neurotikus valami csekély külső ok, pl. „felesége gonoszága, vagy egy sertés hirtelen megbetegedése folytán“ válják iszákossá. A logikus gondolkodás aztán — miként bírálóm — „ostobának“ tarthatja az ilyen motívumokat, és szemére vetheti az iszákosnak „gyöngeségét“; azonban a pszichoanalízis az ilyen sebezhetőségnek és a cselekvési motívumok ilyen aránytalanságának mélyebb-megértéshez vezet. (Komplexum-érzékenység, indulat-eltolás, betegségbe-menekvés, stb.)

Nemrég olvastam dr. H. Müller összefoglaló áttekintését az alkoholpszichózisok újabb (1906—1910.) irodalmáról. Ez olvasmány után sem találok e kérdést felettébb nehéznek vagy bonyolódottnak, s így nem értem, mért kisvann Bleuler úgyszólván külön szakképzettséget azoktól, akik az alkoholkérdéshez hozzá akarnak szólni. Müller dolgozatában, mellesleg, számos olyan íróra találtam, akik a lényegileg belső eredésű (endogén) alkoholos-elmezavarok esetében, az alkoholnak csak másodrendű, -mintegy kiváltó szerepet tulajdonítanak. (Bonhoeffer, Souchanow, St'öcker, Reichardt, Mandel) Magam is azon a nézeten vagyok, csak-hogy még egy lépéssel tovább menve, az endogeneitás homályos fogalma helyébe a Freud—Gross-féle mechanizmusokat állítom.

Végül: osztom ugyan Bleulernek azt az aggályát, hogy az ítélni nem tudó tömeg az alkoholpszichózisokról vallott nézeteimet épúgy félre fogja érteni, mint ahogy Freud szexualitásánál történik; azonban ebben épenséggel nem látok okot arra, hogy meggyőződésemet elhallgassam. Ha Freud egyre csak az ítélni nem tudókkal törődik, pszichoanalízise ma is megíratlan.

VI.

Néhány klinikai megfigyelés paranoiás és parafreniás betegeken.

(Egyúttal adatok a «rendszeralkotás» klinikai jelentőségéhez.)

I.

Egy fiatal művésznő fivére azzal a panaszszal jött hozzám, hogy húga, aki különben igen tehetséges leány, utóbbi időben rendkívül különösen viselkedik. Orvosi értekezést olvasott a tuberkulózis szérumgyógyításáról,¹⁾ azóta szakadatlanul önmagával foglalkozik, vizsgálta vizeletét és köpetét, és noha a vizsgálat semmi kórosat nem mutatott ki, az illető értekezésíró orvosnál szérummal kezelteti magát. Rövidesen kitűnt, hogy a beteg nem egyszerű hipochondriás lehangoltságban szenved. Nemcsak az értekezés, hanem az orvos egyénisége is rendkívüli benyomást keltett benne. Mikor az orvos egy alkalommal nyersen rászólt, napló-feljegyzéseiben (melyeket fivére magával hozott) folytonos ismétlések közt egyre azt fontolgatta, hogy az orvos e viselkedését tudós mivoltával (amiben kételkedni nem mert) hogyan egyeztesse össze? Kiderült továbbá,

¹⁾ Ez az értekezés, mely majdnem minden ideges és lelki zavart tuberkulózisra vezet vissza és ennek megfelelőleg kezelte, sokat foglalkoztatta az ilyesmi iránt fogékony lelkű pszichoneurotikusokat

hogy hipochondriás eszméi nagyobb filozófiai rendszerbe illeszkedtek bele. Már régebben érdeklődött *Ostwald* természetbölcsselete iránt, e bölcsező lelkes hívének vallotta magát, s különösen a mester energetikai főgondolatát vette lelkére, az *ökonómiai princípiumot*. Az energia minél tökéletesebb felhasználásának elvét magánéletében is érvényesíteni akarta, igyekeve azonban olyan túlzásokra ragadta, melyeket még a nővére intelligenciáját nagyratartó fivér is különösnek talált. Amíg csupán határtalanul pontos, Írásos napirendet készíttetett, melyben megszabta mindenfajta testi és szellemi munkája idejét, még a mester rendkívül lelkiismeretes követőjének lehetett vélni; utóbb azonban takarékosági törekvését túlzásaival csaknem ad absurdum vitte. Különösen feltűnővé vált ez, mikor a hipochondria erősebb méreteket öltött. Legkülönbözőbb testrészeiben, így a lábában is, paraesthesiákat érzett és megfigyelte, hogy a baj megszűnik, ha lábát magasra emeli. Hogy figyelmét — melynek energiáját filozófiai meggyőződése szerint testi állapotainak percepciójánál sokkal értékesebb, magasabb működésekre kellett volna fordítania — a lábán eredő érzékiétekről elterelje, fivérével magasra emeltette a lábait, hogy így legértékesebb működésébe; a gondolataiba merülhessen el. Fivére ezt a furcsa kívánságát többször hiven teljesítette is. Lassanként arra a meggyőződésre jutott a beteg, hogy a gondolkodáson kívül semmi egyéb munkát végeznie nem szabad; eszméinek a kivitelét — ezt az alsóbbrendű munkát — kisebb tehetségű egyéneknek kell átengednie.

Így hovatovább már csak a legnagyobb problémák felállításával foglalkozott, is órarendjét azzal a feladattal töltötte meg, hogy a természettudomány, a lélektan és a bölcselét végső kérdéseit kell megoldania; környezetét utasította, hogy szellemi munkássága idejére az általa szigorúan előírt módon gondoskodják föltétlen nyugalmaról. Mindez nem keltett volna még családjában aggodalmat, ha az addig rendkívül szorgalmas művésznő tökéletes semmittevésnek nem adta volna át magát. Törekvésében, hogy minél kedvezőbb „hatásfokkal“ dolgozzék, odajutott, hogy napi teendőit is; teljesen elhanyagolta; az ökonomikus munkálkodás paracsá alapján végül egész következetesen minden munkával felhagyott. Órákig feküdt tétlenül, mesterkéltségekben. Ez utóbbiakat a katatóniás testtartás egy ne-

mének kellett tekintenem, tisztán lelki tüneteit pedig hipochondriás és nagyzási eszmék töredékeként fogtam fel. A családdal látatlanban is közölhettem, hogy a beteg paranoid parafreniában (dementia praec.) szenved és ennél fogva elmeógyógyintézetben való elhelyezése kívánatos. A család sem diagnózisomat, sem tanácsomat nem tette magáévá, noha utaltam arra a lehetőségre is, hogy talán csak könnyű és esetleg múló állapotról van szó.

Am a beteg fivére rövidesen megint felkeresett és a következőket adta elő: Nővére felkérte, hogy az ő szobájában aludjék, mivel akkor jobban érzi magát és ez kedvezően hat szellemi képességeire. A fivér a betegnek ezt az óhajtását teljesítette. Az éj folyamán a lábát többször felemeltette vele, majd nemi izgalomról panaszkodott, mely a szellemi munkában zavarja. Közben anyjáról is beszélt, mint aki túlságos szigorral bánt vele és aki iránt eddig semmi szeretetet nem érzett; csak most fedezte fel egymás iránti kölcsönös vonzódásukat. Aztán hirtelen kijelentette, hogy ellenkézük az energetikus ökonómiával, ha nemi szükségletét esetleg idegen férfival és felesleges utánjárással elégítené ki; sem fáradsággal, sem veszélylyel, sem költséggel nem járná, szóval ökonómikusabb volna, ha szellemi teljesítő képessége érdekében és „az energetikus imperativus“ szellemében a fivér tenné meg neki ezt a szolgálatot.

A fivér ezt az incidenst eltitkolta, a beteget azonban, öngyilkossági szándékra váltó kijelentései miatt rövidesen tényleg elmeógyógyintézetben kellett elhelyezni.

II.

Ismertem és több mint tíz évig figyelemmel kísértem egy rendkívül intelligens fiatalembert,¹⁾ aki hivatali kötelességeinek pontos teljesítésén felül figyelemreméltó költői tevékenységet is fejtett ki; az illető nagyzási és üldöztetési tébolyodott volt, de úgy fékentartotta tüneteit, hogy meg tudott maradni társadalmi helyzetében. Irodalmi műveit kedveltem és miután többször megkísértem, — noha sikertelenül — hogy irányadó személyek figyelmét reátereljem.

¹⁾ Sajnos, e közleményben kénytelen voltam több személyi adatot megváltoztatni.

kifejezett rokonszenvvel viseltetett irántam. Havonként felkeresett; mint egy gyóntatónak panaszkolta el szenvedéseit és rendszerint megkönnyebbülten távozott. Elmondta, hogy hivatalnoktársai és felébbvalói a legkínosabb helyzetekbe sodorják. Ő a kötelességét mindenkor pontosan teljesíti, sőt túlbuzgóságot tanúsít és mégis (vagy éppen ezért!) valamennyien rosszindulattal viseltetnek iránta. Mikor azonban sérelmei felől tudakozódtam, csak kartársainak jelentéktelen tréfáiról és a főnökök részéről szokásos lenéző viselkedésről tudott beszélni. Bosszúból aztán igen gondosan megjegyezte a kartársai által elkövetett szabálytalanságokat, tévedéseket — sőt állítólag hűtlenségeket is — és midőn felgyülemlett elégedetlensége kitört, előhozakodott e rendszerint rég elfeledett dolgokkal, feljelentéseket tett a vezető főnöknel s magának is, társainak is csak kellemetlenséget okozott. Végre valóban mindenkivel összekülönbözött s így aztán megtakarította azt a fáradságot, hogy kartársai rosszindulataát apró jelekből állapítgassa meg. Gyűlölték; a hivatal minden osztálya örült, ha szabadulhatott tőle és a legelső kínálkozó alkalommal más-más osztályba helyezték át. Ilyenkor nála is olyanforma „áthelyezési javulás“ mutatkozott, mint amilyen elmebetegeknél tapasztalható, ha új intézetbe kerülnek. Minden új főnökétől kiválósága teljes elismerését várta és eleinte mindenikben látni is vélte a nagyrabecsülés és szimpátia jeleit. Ám rendszerint csakhamar kiderült, hogy az új főnök se jobb a régieknél: ezek bizonyára be is árulták őt az új főnöknel — mondta — hiszen az egész banda egy kalap alá tartozik, és így tovább. Hasonló balsors üldözte irodalmi tevékenységét is. Az elismert írók érdekközösséget, maffiát alkotnak — mondotta mindig —, amely az ifjú tehetségeket nem engedi érvényesülni. Pedig az ő művei egyenrangúak a világirodalom leg-híresebb remekeivel. — Nemi vágyakat nem igen érzett. Többször észrevette, hogy a nőknél — bár maga sem érti miért — szinte túlságos szerencséje van; szeretik őt, noha ő nem törődik velük, szinte óvakodnia kellett tőlük. (Vagyis: nagyzási és üldöztetési eszméihez erotómánia is társul.)

Időnkénti közlései révén lassanként bepillantást nyertem lelke mélyebb rétegeibe is. Családja szegényes viszonyok közé jutott s ez korán elhidegítette a fiút eleinte for-

rón szeretett apjától. Utóbb az apa szerepét (fantáziájában) egy tekintélyre és irodalmi hírnévre jutott nagybátyjára vitte át, azonban csakhamar belátta, hogy ettől az egoistától mit sem várhat, tőle is megvonta tehát szeretetét. Ezután egyrészt megkísérelte, hogy hivatali főnökeiben találja fel az elveszett „apaképmást“, másrészt visszavonta azt a külvilágtól és narcisztikusan önmagában, a saját kitűnőségeiben igyekezett kielégülést találni, alkotásaiban gyönyörködött.

Ismeretségünk tizenkettedik éve körül azután bekövetkezett az összeomlás. A vélt rossz bánásmód következtében egy alkalommal annyira felháborodott, hogy tettleg inzultálta legmagasabb felebbvalóját. Hosszú és kínos vizsgálat következett, amely viszonylag enyhén végződött, amennyiben megállapították róla, hogy „idegbeteg“ és nyugalomba küldték. Ez idő tájt — illetve talán már valamivel korábban — behatóbban kezdett érdeklődni a pszichoanalitikai irodalom iránt.¹⁾ Többek közt olvasta a paranoia és a homoszexualitás összefüggéséről szóló dolgozatomat is és tréfásan azt a kérdést intézte hozzám, hogy őt is paranoiásnak és homoszexuálisnak tartamié? Kezdetben fölényesen mosolygott e gondolon, de egy napon, meglepetésemre, lelkenedezve jött hozzám és izgatottan előadta, hogy utólag igazat ad nekem; ő valóban üldöztetési tébolyban *szenvedett*, míg most meg nem állapította magáról, hogy benső hajlama szerint homoszexuális és vissza nem emlékezett olyan eseményekre, amelyek e felismerését közvetlenül beigazolják. Hirtelen megértette a részint félelmi, részint libidinozus Izgalmak jelentőségét is, melyeket egy idősebb úriember jelenlétében érezett volt; megértette továbbá, miért törekedett mindig énhozzám annyira közeledni, hogy leheletlenét érezze.²⁾

Új belátása arra is világosságot derített, hogy miért gyanúsított más embereket homoszexuális szándékokkal: nyilvánvalólag saját vágya szülte a gondolatot!

Ez a fordulat rendkívül megörvendeztetett, nemcsak a

¹⁾ Miután egészen kilátástalannak látszott, nem akartam őt analizálni.

²⁾ Ez a különös szokása már korábban feltűnt nekem; erotikus indulatoknak az orvosra való átvitelét láttam benne, de természetesen óvakodtam tőle, hogy a tünetre figyelmeztessem és azt megmagyarázzam neki.

betegre való tekintettel, de mert megerősíteni látszott azt a titkos reményemet is, hogy a paranoia gyógyítására irányuló törekvés mégsem teljesen kilátástalan.

Másnap a beteg ismét felkeresett; még mindig izgatott volt, de már kevésbé boldog. Nagyon fél — panaszkolta — mert egyre tűrhetetlenebb homoszexuális fantáziák gyötrik: undorító phállusokat lát, férfiakkal (így velem is) pederasta helyzetekbe képzei magát, stb. Megnyugtattam, hogy e fantáziák kínos hatását szokatlan voltuknak kell tulajdonítania, később nem fog annyit szenvedni miattuk.

Ezután nem hallottam róla pár napig, amikor egy hozzátartozója a következő hírrel keresett fel: A beteg két-három napja hallucinál, magában beszél; az előző napon előbb a említett nagybátyjához, azután egy ismert mágnás palotájába rontott be, skandalumot csinált, majd midőn kiutasa tották, hazament, lefeküdt és azóta egy szót sem szól; néha vannak világos pillanatai, ilyenkor fogadkozik, hogy semmi baja és könyörög, hogy valahogy elmeegógyintézetbe ne szállítsák.

Meglátogattam a beteget és csakugyan mély katatóniás állapotban találtam (merev testtartás, lelki megközelíthetek lenség, hallucinációk). Első pillanatban, mikor beléptem, látszólag megismert, kezet nyújtott, de már a következő percben ismét visszaesett a katatóniás stuporba. Hetekig tartott, amíg az elmeegógyintézetben, ahová szállították, állapota valamennyire javult és csak hónapok múlva bocsátották haza. — Mikor viszontláttam, nem volt világos belátása beteg voltába. Parafreniás érzéseit újból objektiválta, régi paranoiás tébolya részben ismét megelevenedett, — viszont ijedten menekült homoszexuális gondolatrezdüléseitől, *tat gadia, hogy elmebajban szenved és nem hitte többé a lelki élményei és a homoszexualitás közötti oki kapcsolatot.*

Természetesen nem erőszakolhattam a dolgot és meg sem kíséreltem, hogy a beteget újra megnyerjem régi belátása számára. Ettől fogva a beteg feltűnően került.

E két eset közös vonása (a paronia és parafrenia esetében mindig kimutálható lappangó homoszexualitáson felül, amelyre azonban e helyütt nem térhetek ki az, hogy mind

kettő érdekes bepillantást nyújt a paranoiás betegek ösmertes *rendszeralkotásának* jelentőségébe. Az első beteg a fáradságos rendszerfelépítés helyett egyszerűen átvállalt egy kész bölcsészeti rendszert: Ostwald természetbölcseletét. A bölcséleti rendszereket, melyek a mindenséget mindenáron racionálisan értelmezik és semmi irracionálisnak (vagyis: egyelőre megmagyarázhatatlannak) nem engednek teret, már gyakran párhuzamba állították paranoiás tébolyrendszerekkel. Mindenesetre kitűnően megfelelnek e rendszerek a paranoiás egyén szükségleteinek, akinek téveszméi éppen arra szolgálnak, hogy belső, irracionális törekvéseit a külvilág racionális eseményeiből megmagyarázza. Esetünkben is szépen láthatjuk, mint használtatik fel az „en bloc“ átvállalt rendszer mindjobban arra, hogy a beteg egocentrikus vágyait (semmittevés, fivére iránti incestvágyai) racionalizálja.

A második eset arra tanít, mily nagy veszély hárul a paranoiásra, ha hirtelen megfosztják fáradsággal felépített rendszerétől, amely társadalmi tevékenységét lehetővé tette. A szóbanforgó betegnek sikerült erkölcsileg összeférhetetlen hajlandóságait a bürokratikus környezetre kivetíteni: rendszeres üldöztetés áldozatának érezte magát. Azzal, hogy hivatalából elbocsátották, mintegy elrabolták tőle a „rendszerét“; véletlenül ugyanekkor megismerkedett a pszichoanalízis irodalmával, melyet, noha már előbb is hallott egyet-mást felőle, tisztán csak most érthetett meg.

Futólag hajlandónak mutatkozott arra, hogy üldöztetési rendszerét feladja, igazi, benső természetét belássa és elfojtott komplexumaival megbarátkozzék. Azonban csakhamar kiderült, hogy ez a belátás számára túlságosan elviselhetetlen; a rettenetes félelem elől, amely erre meglepte, alkalmas rendszer híján és miután ezt egy másik neurotikus rögzítéspontja lehetővé tette, kénytelen volt a demenciába menekülni. Parafreniás rohama csak akkor javult, mikor a pszichoanalízis nyújtotta belátástól szabadulnia és üldöztetési rendszerét helyreállítania sikerült.

A rendszerképzés és a paranoia közötti ilyen szoros kapcsolat talán azt az ösmert tényt is megmagyarázza, hogy

¹⁾ Utalok Freud „Egy autobiografikusan leírt paranoia-esetről“ c. munkájára. (Jahrbuch f. Psychoanalyse III.) továbbá „A homoszexualitás jelentőségéről a tébolyodottság kórtanában“ c. dolgozatomra. *Lelki problémák* c. kötetemben.

a tudomány és a bölcsélet új rendszereit mindig a pszichopathák egész serege követi.

A therapia kérdésében második esetünk arra int, hogy a paranoia pszichoanalitikus gyógyíthatását illetőleg Freud pesszimiztikus álláspontján maradjunk.¹⁾

Külön méltatást érdemel az első beteg sajátságos katatóniás tartása (magasra emelt lábbal való fekvés). E motorikus tünet értelmezését maga a beteg könnyítette meg azáltal, Hogy a lábfeltartás feladatát fivérére bízta, akivel csakhamar közölte is incestuósus vágyódásait. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a penisnek (clitorisnak) a láb, az erekciónak a lábkinnyújtás a lélekelemző előtt régen ismeretes szimbólumai, úgy e katatóniás tartást elfojtott orgastikus torékvés kifejezőjének (és egyben elhárítójának) kell tekintenünk. Könnyen lehetséges, hogy hasonló megfigyelések révén a katatóniás merevség általában ily értelemben fog megvilágosodni. E felfogás támogatására szolgáljon harmadik esetem egy mozzanata:

III

Egy igen éles önmegfigyelő képességű parafreniás beteg magától mondta nekem, hogy különös tartásával és mozdulataival különböző testrészein fellépő erotikus érzéseit igyekszik elhárítani. Percekig megtartott katatóniás törzshajlítása pl., saját állítása szerint, arra szolgált, hogy „*a bél erekcióját letörje*“.

¹⁾ Ellentétben *Bjerre-el*, aki egy paranoiást állítólag meggyógyított (Jahrbuch). Freuddal együtt az a nézetünk, hogy Bjerre esete nem volt igazi paranoia.

VII.

Az analis zóna izgalma, mint tébolyodottságot kiváltó ok.

(Adalék a homoszexualitás és a tébolyodottság viszonyának kérdéséhez.)

A *Schreber-féle* önéletrész elemzése,¹⁾ továbbá a közvételten betegészlelés²⁾ beigazolták a visszás nemiség döntő fontosságát a tébolyodottság kórtanában. Első idevágó vizsgálataim óta számos tébolyodott beteget figyelhettem meg és megállapíthattam, hogy a betegséget valamennyinél kivétel nélkül a homoszexualitás társadalmi átszellemítésének hajótörése idézte elő. Olyan egyének ezek, kiknek az önszeretéstől a tárgyszeretetéshez vivő fejlődése zavart volt és akik gyermekkori nárcisztikus rögzítődés, valamint későbbi esetleges okok folytán visszasiklottak a visszás nemiség fejlődésfokára, azonban ennek tudata számukra időközben elviselhetetlenné vált, úgy hogy a per verzió ellen védekezni kénytelenek.

Korábbi közlésem kiegészítéséül ideiktatok egyet újabb eseteim sorából.

Egy 45 év körüli, józan előéletű sváb parasztot hoznak hozzám azzal a panasszal, hogy üldöztetési tébolya van. A betegnek az a rögeszméje — mondja a felesége —, hogy minden hozzá közeledő férfi ellensége, aki őt meg akarja mérgezni, ujjal mutat rá, gúnyolja, stb. Ha a *kakas* az udvarban kukorékol, ha idegen férfi megy el az utcán mellette, úgy mindez miatta történik, reá vonatkozik.

Megkérdem a beteget, hogy milyen viszonyban van

¹⁾ *Freud*: „Pszichoanalitikus megjegyzések egy autobiografice leírt paranoia.esethez“. Jahrbuch für Psychoanalyse.

²⁾ *Ferenczi*: „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában“, a *Lelki problémák* c. kötetben. Dick M, kiadása.

a feleségével (tudtam ugyanis, hogy féltékenységi téveszmék nemcsak alkoholos tébolyodottságnál fordulnak elő). A beteg is, felesége is egyértelműen azt felelik, hogy ezen ponton minden rendben van; szeretik egymást, több gyermekük van, — a férfi ugyan betegsége óta nem él nemi életet, de csak azért, mert „*egyéb gondja*“ van.

Kérdezem továbbá, hogy érdeklődik-e a község dolgai iránt és ha igen, változott-e az érdeklődése, amióta beteg- (Tapasztalásból tudom, hogy a későbbi tébolyodottságban megbetegedő egyének a ténylegesen homoszexuálisokhoz hasonlóan rendkívül nagy közéleti érdeklődést és tevékenységet tanúsítanak, mely azonban, amint a téboly kitör, nagyrészt vagy teljesen megszűnik.) Az asszony ismételtén és élénken igen-nel válaszol. Férje a falu esküdtje volt, mondja, e minőségben mindenkor *rendkívül* buzgólkodott, betegsége óta azonban egyáltalában nem törődik többé a közügyekkel.

A beteg, aki eddig mindent csöndesen végighallgatott és hozzájárulásával meg is erősített, egyszerre nyugtalanodni kezdett és — vallatóra fogva — kimondta, hogy felesége bizonyára titkos útbaigazításokat adott nekem, más-különben nem tudná elképzelni, hogyan találhattam el mind- ezt oly pontosan.

Négyszemközt beszélgetek tovább a beteggel, aki viszszatérve előbbi kérdéseimre, beismeri, hogy a féltékenység dolgában is igazam volt, csak nem akarta ezt felesége jelenlétében bevallani. Minden férfival, aki a házukba kerül, titkon meggyanúsítja a feleségét. (Ezt a féltékenységet a hónapok óta tartó és nem valami nagy szerelemre valló nemi tartózkodással egybevetve én — előbbi tapasztalatok alapján — a saját nemére irányuló tetszésének kivetítése gyanánt értelmeztem, anélkül persze, hogy erről a beteg előtt egy szót is elejtettem volna.)

Azt kérdeztem ezután, hogy mikor s minő körülmények között lépett fel a benne és körülötte végbement változás- A beteg erre a következő összefüggő előadással felelt: Pár hónap előtt *végbélfisztula* miatt kétszer egymásután műtétet végeztek rajta. A második műtétet (szerinte) hibásan végezte az orvos. E műtét után hosszú ideig úgy érezte, mintha valami „*motoszkálna a mellében*“ és napjában többször „*halálfélelem*“ lepte meg. Ilyenkor úgy vélte, hogy „*a fisztula hirtelen felszáll a gyomrába és ebbe bele kell hálnia*“.

De ebből a félelemből azóta kigyógyult, most meg azt fogják rá az emberek, hogy bolond.

Az asszony és egy kísérőül velük jött ismerősük igazolják a beteg állításait, kiváltképen, hogy *téveszméi csak azután léptek fel, hogy az operáció által előidézett paresztheziája és félelme elmúlt* Utóbb a sebészt is meggyanúsította, hogy a műtétet készakarva végezte hibásan.

A tébolyodottság és a visszás nemiség összefüggéséről való ismereteim alapján ebben az esetben is úgy kellett okoskodnom, hogy a férfiaknak (orvosoknak) a beteg *végbél nyílása körül* szükségessé vált foglalatosságása gyermeki emlékek újraélesztése által a betegnél az addig lappangott vagy átszellemített visszás nemiségű vonzalmakat föllobbanthatta.

A kivont kés szimbolikus jelentőségére való tekintettel különösen a második, narkózis nélkül végzett műtétet vélttem alkalmasnak arra, hogy — miután ez alkalommal a metsző eszközt mélyen a végbélbe vezették. — e sérülés regresszív megelevenítse a coitus a tergo gyermeki-képletét.

Nem óvatoskodtam sokat, hanem nyíltan megkérdeztem a beteget, csinált-e gyermekkorában valami tilos dolgokat? Kérdésem szemelláthatólag meglepte. A felelettel sokáig habozott, végül is nagy szégyenkezve elmondta, hogy 5—6 éves korában egy pajtásával, épen azzal, *aki most a legnagyobb ellensége, különös játékot űzött*. Pajtása arra kérte, hogy játsszanak „*kakast és tyúkot*“. A fiú belement a játékba, melyben mindig a szenvedő-szerepet játszotta, ő volt a „tyúk“. Pajtása pedig erigált penisét vagy ujját a beteg végbelébe nyomta; máskor meg cseresznyét dugdosott az anuszába, amit aztán ujjával ismét kikapart. Tíz-tizenegy éves korukig játszadoztak ily módon. Mióta azonban tudja, hogy ez a dolog istentelen és utálatos, soha nem teszi többé, sőt azóta eszébe sem jutottak ezek a régi események. Ismetelten biztosított róla, hogy most már megveti ezt az utálatosságot.

Ez a visszaemlékezés bizonyítja, hogy betegünk valóban rendkívül intenzíven és hosszasan megmaradt a saját-nemiségű tárgy választásnál, melyet utóbb energikusan elfojtott és részben átszellemített. Az analízis kéjzónán végbe ment durva sebészi beavatkozás tehát nagyon alkalmas

lehetett arra, hogy tudattalanul továbbélő, a gyermeki homoerotikus játszadozás megismétlésére irányuló vágyakozását felébressze. Ami azonban annak idején gyermeki kedvtelés volt: a nemiség, időközben az erős és fejlett férfi impetuózus és veszélyes ösztönévé izmosodott. Csoda-e, ha a beteg ekkora libidomennyiség rendkívüli (perverzus) elhelyezkedése ellen védekezni igyekezett és előbb annak *paraesztheziává* és *félelemmé* való átváltoztatását, majd tébolyos képződmény gyanánt a külvilágba való kivetítését kísérelte meg. Az üldöztetési téboly kitörését megelőző paraeszthezia („a végbélfisztula felszállása a gyomorba“) bizonyára ugyanazon tudattalan passzív-pederasztá fantázián sarokait, amely téveszme-rendszerének is alapja volt. Nincs id-zárva, hogy a beteg ezzel az állapottal visszás nemisége parafren¹⁾ elintézés módját, vagyis a férfitől való teljes elfordulást és az analis autoerotizmushoz való visszatérést kísérelte meg és hogy üldöztetési tébolya nem volt más, mint „az elfojtott indulat visszatérése“: hosszú ideig átszellemített, majd teljesen elvetett férfiszerepének újjáébredése. Az udvarában „kukorékoló kakas“, melynek a beteg téveszmerendszerében külön szerep jutott, ugyanaz a „legnagyobb ellenség“ lehetett, akivel szemben gyermekkorában a tyúk szerepét játszotta.

Annak a feltevésnek a támogatására, hogy a meg; *mérgeztetéstől való félelem* itt is, mint más hasonló esetekben, a teherbeesés gondolatát szimbolizálja, már nem szerezhettem bizonyítékokat, miután a beteggel mindössze egy ízben beszéltem.

A beteg gyógyulását illetőleg szkeptikusan nyilatkozottam, noha utaltam arra az eshetőségre is, hogy a bélfisztula teljes gyógyulása és ezzel a szervezeti diszpozíció alábbszállása esetén a téveszmék részben vagy teljesen megszűnhetnek és a beteg visszanyerheti átszellemítő képességét, vagyis azt a képességet, hogy a durva, bár tudattalan perverzitás helyett társadalmi ténykedés és barátkozás formájában élje ki homoszexuális érdeklődését.

²⁾ A *parafrenia* elnevezést *Freud* a *dementia praecox* kifejezés helyett ajánlotta. A *parafrenia* kórtana egyébként még sokkal tisztázatlanabb, semhogy (pl. esetünkben) az érzéses izgalmi tüneteket és a félelmet hisztériás konverziótól biztosan megkülönböztethetnők.

VIII.

A valóság-érzék felődésfokai és pathologikus visszatérésük.

Freudtól tanultuk, hogy az egyéni lélek működési formáinak fejlődése úgy történik, hogy az ősi kedvtelési (Lust-princípiumot, valamint az ezt szolgáló elfojtó-berendezést a valósághoz (Realität) való alkalmazkodás, vagyis a tények tárgyilagossá vizsgálatára alapított ítéleti működés váltja fel. A lelki működések „elsődleges” formájából, amint az kezdetleges lényeknél (állatok, vadak, gyermekek), valamint kezdetleges lelki állapotokban (álom, neurózis, fantázia) megnyilatkozik, e változás rendjén alakul ki az ébren gondolkodó normális ember „másodlagos” működésformája.

Léte kezdetén az újszülött kizárólag heves kívánás útján igyekszik kielégülni. Figyelmen kívül hagyja (elfojtja) a, ki nem elégítő valóságot és megjeleníti az óhajtott, de nélkülözött kielégülést. Szóval: fáradság nélkül, pozitív és negatív hallucinációk segítségével próbálja szükségleteit fedezni. „A hallucinatórikus szükséglet-kielégítés e kísérleté” nek csak a csalódás, a remélt kielégülési érzet elmaradása vet véget. A lélekszerv rákényszerül arra, hogy a valóságot érzékelje és a valóság megváltoztatására törekedjék. Ezzel a lelki működés új alapelvekre helyezkedik: az ember többé nem azt érzékeli, ami jól esnék, hanem azt, ami való, még: ha a valóság kínos is.“¹⁾

¹⁾ Freud „Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens“ (Jahrbuch f. psychoanal. u. psychopathol. Forschungen. III. k. p. 1.).

Az a jelentős dolgozat, melyben Freud a lélekfejlődésnek ezt az alaptényét feltárja, a kedvtelési és valósági korszak éles megkülönböztetésére szorítkozik. Foglalkozik ugyan átmeneti alakzatokkal is, melyekben együtt hat a lelki történet két princípiuma (fantázia, művészet, nemi élet), felelet nélkül hagyja azonban azt a kérdést, hogy a másodlagos működési formák az elsődlegesekből egyenletesen vagy lépcsőzetes ugrásokkal fejlődnek-e ki és hogy vajjon az egészséges, illetőleg a beteg lelki életben a korábbi fejlődési fokok vagy azok nyomai kimutathatók-e?

A kényszerneurótikus lelki életét fényesen megvilágító egyik korábbi dolgozatában¹⁾ azonban felelőt Freud egy tényt, melyből kiindulva megkísérelhetjük a lélekfejlődés felőli ismereteink e hézagát kitölteni.

Kényszerneurótikusok, akiket analizálunk, — írja ott Freud — bevallják, hogy ők nem tehetnek róla, de — jobb belátásuk dacára — meg vannak győződve gondolataik, érzéseik, jó és rossz kívánságaik mindenható voltáról. Felvilágosultságuk, iskolás tudásuk, értelmük akárhogy is tiltakozik ellene: úgy érzik, hogy az ő kívánságaik megfoghatatlan módon beteljesednek. Minden analitikus bármikor meggyőződhetik e tényállás valóságáról. Tapasztalni fogja, hogy a kényszerbeteg érzése azt sugallja, hogy bizonyos ártalmatlan gondolati és cselekvési procedúráktól, melyeket ő végez, más emberek jó- vagy balsorsa, sőt élete, halála függ. Az ilyen beteg kénytelen egy meghatározott varázsszövegére gondolni, valamely meghatározott cselekvést végrehajtani, mert különben ezt vagy azt az embert (rendszerint egy közeli hozzátartozóját) súlyos csapás éri. E babonás meggyőződésében az annak ellentmondó ismételt tapasztalat sem ingatja meg.²⁾

Tekintsünk itt el attól teljesen, hogy e kényszerszövegekről és cselekvésekről az analízis kideríti, hogy azok helyes logikájú, de elviselhetetlenségük, miatt elfojtott szán-

¹⁾ Freud, „Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose“ (Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopathologische Forschungen, I. évf. p. 411.).

²⁾ Ez a dolgozatom már készen volt, mikor Freudénak „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken“ című tanulmánya, mely ugyanezt a tárgyat, de más szempontból vizsgálja, az „Imago“-ban megjelent. (II. évf. 1. sz.)

dékokat helyettesítenek¹⁾) és vegyük csupán e kényszer-szimptomák sajátos megjelenésmódját szemügyre. Rá for-gunk jönni, hogy ez a formája a „helyettesítésnek“ egy-magában is pathológiai probléma.

Lélekelemzési tapasztalataim során ahhoz a meggyőző-déshez jutottam, hogy ez a „mindenhatósági érzés“ azon belső megismerésünk kivetítésének tekintendő, hogy egyes fékezhetetlen ösztöneinknek szolgamódra engedelmeskedni vagyunk kénytelenek. A kényszerneurózis a lelki élet vissza-esése a gyermekkori fejlődésfokra, melyet többek között az is jellemez, hogy a gátló, halasztó, megfontoló gondolkodás itt még nem iktatódik be a vágyás és a cselekvés közé, ha-nem a vágyat azonnal, magától követi a vágyteljesítő moz-dulat: a kín elhárítása, a jóleső dolog közelítése.²⁾

A kényszerneurótikus lelki életének egy, tudatától többé-kevésbé távoleső darabja — mint az elemzés kimutatja — fejlődési gátlás (rögzítődés) folytán gyermekkori színvona-lon marad és a kívánást a cselekvéssel azonosítja, épen mert elfojtottsága, figyelmen kívül maradása miatt e két működés elkülönöztetését nem tanulhatta meg, míg a beteg elfojtásától menten fejlődött egyén tudata (én-je) a tapaszta-lás s nevelés révén okulva, talán mosolyog ezen az azonosítá-son. Ez a forrása a kényszerneurótikus rejtélyes kétszerűsége-nek, annak, hogy felvilágosult is, babonás is egyszerre-

A mindenhatóságérzésnek ilyen magyarázata, t. i. az, hogy itt „autoszimbólikus“ jelenséggel van dolgunk,¹⁾ nem elégített ki teljesen. Felmerült ugyanis az a kérdés: mi a forrása a gyermek azon merészségének, mellyel a gondol-kodást és cselekvést azonosítja?, miért nyúl oly magától ér-tetődően minden tárgy után, legyen az a felette függő lámpa.

¹⁾ Freud, Sammlungen kiemer Schriften zur Neurosenlehre I. k., I. kiadás, p. 45. és 86.

²⁾ Ösmeretes, hogy a kicsinyek szinte reflektorikusan nyújtják ki kezüket minden fénylő, vagy egyébként tetszetős tárgy után. Eleinte arra is képtelenek, hogy valamely kedvteléssel járó „illet-lenség“-től tartózkodjanak, ha egyszer az arra hajló inger jelents kezett. Egy kis fiú, akinek megtiltották, hogy az orrában turkáljon, így felelt anyjának: „Én nem akarok, csak a kezem akar és nem tudom visszatartani“.

³⁾ Így nevezi Silberer a szimbolikusan ábrázolt önmegfigyelést.

vagy a messze fénylő hold korongja?, miért reméli, hogy e mozdulatával elérhet és megszerezhet mindent?

Freud feltevésére kellett itt gondolnom, mely szerint a kényszerneurótikus mindenhatósági fantáziájában „rég, gyermekkori nagyzását ismeri be“ és megkíséreltem felkutatni e nagyzás eredetét és későbbi sorsát. Reméltem, hogy ezen az úton a kedvtelési szaktól a valóság-szakig vivő én-fejlődés is tisztázódni fog, mert e fejlődés gerincét épen abban láttam, hogy lelkünkben a gyermekkori nagyzás helyét, a tapasztalat kényszere folytán, a természeti erők hatalmának elismerése foglalja el.

Freud szerint az olyan organizmus, mely tisztán a kedvtelési princípium szerint él, a való világot pedig elhanyagolhatja, csak fikció, mely azonban a csecsemőben, ha dajkáltatását hozzávesszük, megközelítőleg realizálódik.¹⁾

Ehhez hozzáfűzhetem, hogy az ember fejlődésének tényleg van egy olyan szaka, mely a kedvtelési princípiumnak hódoló lény eszményét nemcsak képzeletünkben és hozzávetőleg, hanem valóban és teljesen megtestesíti.

Az anya testében töltött időre gondolok, hol a magzat élősdi módjára él. „Külvilága“ alig van; meleg, védelem és táplálék iránti szükségletét anyja fedezi. Még arra sincs gondja, hogy a neki szánt tápszerek és oxigén bekebelezésével fáradjon: megfelelő berendezés gondoskodik róla, hogy ezek az anyagok közvetlenül a vérébe jussanak. Hozzá képest pl. egy a bélben élősködő féreg jelentékeny munkára van utalva: változtatásokat kell a „külvilágban“ létesítenie, ha életben akar maradni, míg a méhmagzat életbenmaradásának minden gondja anyjára hárul. Feltéve mármost, hogy a foetusban, ha tudat nélkül is, lélekműködések folynak, — mert hisz képtelenség volna feltenni, hogy e működések a születés pillanatában keletkeznek —, úgy neki azt a benyomást kell nyernie léte felől, hogy csakugyan mindenható. Mert mi a mindenhatóság? Az az érzés, hogy mindenünk megvan, amire vágyunk, hogy nincs semmi kívánni valónk. A foetus ezt valóban állíthatná magáról, mert mindig min-

¹⁾ Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopathologische Forschungen III. k. 1. 1. 2. jegyzet. Lásd még a Bleuler és Freud közötti kontroverziát ebben a kérdésben. (Bleuler. „Das autistische Denken“ Jahrbuch, 4. kötet.)

dene megvan, ami ösztönkieléséhez szükséges;¹⁾ tehát nem is vágyhat semmire, szükséglete nincs.

A gyermek nagyzása, mindenhatóságának hite nem pusztá képzelődes tehát. A gyermek és a kényszerneurótikus nem kivannak a valóságtól lehetetlent, mikor ragaszkodnak ahhoz, hogy vágyaiknak teljesülni kell; hiszen csak a *viszszatérését* kívánják egy olyan állapotnak, melyben valaha csakugyan éltek: annak a „régii jó időnek, mikor tényleg mindenhatók voltak: *a feltétlen mindenhatóság időszakának*.

Ugyanazzal a joggal, sőt még jogosabban, mint ahogy a fajfejlődés emléknymainak az individuumra való átvivődését feltételezzük, állíthatjuk, hogy az intrauterin lelki életből maradt emlékezések befolyásolják a születes után kibontakozó gyermeki lelkületet. E lélekműködési folytonosságot igazolja a csecsemő viselkedése közvetlenül születes után.²⁾

Az újszülött a világrajöttét követő új és szemelláthatóan kínos helyzethez nem minden szükséglete szempontjából alkalmazkodik egyformán. A köldökerek lekötésével elmaradó oxigén fedezésére lélegzeni kezd; már az anyaméhben kifejlődött légzőkészüléke e szükségletét azonnal aktíve képes fedezni. Figyeljük meg azonban az újszülött egyéb viselkedését és látni fogjuk, hogy anyja testében élvezett vágytalan nyugalmanak hirtelen megszűnésétől a legkevésbé sincs elragadtatva, sőt mindenképen *visszavágyik előbbi állapotába*. Az ápolósszemélyek a csecsemő e vágyát ösztönszerűleg megérzik, és mihelyt sírással, vergődéssel kifejezést ad elégedetlenségének, igyekeznek olyan helyzetbe hozni, mely az intrauterin állapotot lehetőleg megközelíti. Anyja meleg testéhez fektetik, puha, meleg takarókba és párnákba burkolják, nyilván, hogy az anyai melegellátás illúzióját keltsék fel benne. Szemét fénytől, fülét hangtól óvják, hogy a foetalis lét ingermentességét tovább élvez-

¹⁾ Kóros okok: az anya vagy a köldökzsínór betegsége, sérülése folytán a szükség már az anyatestben meglátogathatja az embert és mindenhatóságát elrabolva, a „külvilág alakításának“, vagyis munka végzésének megkísérlésére kényszerítheti. Ilyen munka pl. a magzatvíz belégzése fulladás fenyegető veszélye esetén.

²⁾ Freud mutatott rá, hogy a születes *alatt* izalmak váltják ki valószínűleg az újszülött első szorongási érzetét, mely minden későbbi félsre és féllösségre irányadó marad.

hesse, esetleg reprodukálják azokat a halk és monoton ritmusu ingereket, melyek a magzatot a méhben is érték (ringás az anya járásakor, az anyai szívhangok, az anyatestbe szűrődő külső zaj): vagyis ringatják és monoton, ütemes bölcsődalokat dúdolnak neki .

Ha arra törekszünk, hogy ne csak beérezzük (mint a dajka teszi), hanem bele is gondoljuk magunkat az újszülött lelkébe, akkor az ő sir ását és vergődését ama kínos zavar-tatás célszerűtlen reakciójának kell tekintenünk, melyet ad-digi kielégültségi állapota a születéskor szenved.

Freud „Álomfejtésének“ általános részében foglalt fejte-getésekre támaszkodva,¹⁾ feltehetjük, hogy e zavar-tatás folytán a nélkülözött kielégültségi állapot, az anyatestben való csendes, nyugodt lét *hallucinációs felidézése* követke-zik be. *A gyermek első vágya tehát csak az lehet, hogy ebbe az állapotba — melyből kizavarták — visszajusson.* A dolog-ban az a csodálatos, hogy a csecsemő e hallucináció ja, ren-des dajkálást feltételezve, tényleg *meg is valósul.* Az eddigi feltétlen mindenhatóság a csecsemő szubjektív szempontja-ból tehát csak annyiban változott, hogy ezután azt, amire vágyik, hallucinatorikusan fel kell idéznie (elképzelnie) és noha a külvilágban semmi munkát nem végez, ezen egyetlen feltétel betartásával vágya kielégüléshez jut. Miután pedig a csecsemő ápolóinak létezéséről s ténykedéséről, az okok és okozatok láncolatáról kétségkívül semmit sem tud, magi-kus erejűnek kell éreznie magát, mikor vágyai puszta elkép-zelésre megvalósulnak. (*A mágikus-hallucinatorius minden-hatóság időszaka.*)

A megnyugtató hatás mellett szól, hogy az ápoló-szemé-lyek eltalálták a csecsemő vágy-hallucinációját; ha a dajka az újszülöttet az emiitett módon gondolja, a gyermek' elpi-hen, „elalszik“. *Az első alvás tehát nem egyéb, mint a külső ingerektől lehetőleg védett intrauterin állapot sikerült repró-dukciója,* valószínűleg azzal a biológiai jelentőséggel, hogy külső munka végzésétől megkímélve, minden energia a növés és regeneráció folyamataira összpontosuljon. E fejtegetések keretén kívül eső megfontolások meggyőztek róla, hogy épen így *minden későbbi alvás is perodikusan ismétlődő visszaesés a mágikus-hallucinatorikus mindenhatóság idő-*

¹⁾ Freud, „Traumdeutung“, Magyar ford. sajtó alatt.

szakába, illetőleg ennek segélyével az intrauterin állapot „feltétlen mindenhatósági fokára“. — Freud fejtegetései érteitnében minden a kedvtelési princípium szerint élő lénynek szüksége van olyan berendezésre, melynek segélyével a realitás ingerei elől elvonulhat.¹⁾ Nézetem szerint az alvás és az álom ennek a berendezésnek a működései, azaz a csecsemő hallucinatorius mindenhatóságának a felnőttben is meglevő maradványai. E visszaesés kórtani pendantja a pszichozisok hallucinatorius vágyteljesülése.

Miután az ösztönkielégülés utáni vágy időszakosan lép fel. a külvilág pedig az ösztön jelentkezésének időpontjáról nem szerezhet tudomást: a hallucinatorius felidézés rövidesen elégtelenné válik a tényleges vágy teljesülés létesítéséhez. Ezután csak egy új feltétel árán áll be kielégülés: a gyermeknek *jelt* kell adnia, motorikus — bár inadaequat — munkát végeznie, hogy a helyzet kívánsága szerint megváltozzék és a „képzeti azonosság“-ot a kielégítő „érzékleti azonosság“ kövesse.²⁾

Kínos indulatok összrendezetlen motorikus kisülése (visítás, kapálódzás) már a hallucinatorius időszakot is jellemezte. Ezeket használja a gyermek mágikus jelként, amelyre azonnal be is következik a kielégülés, természetesen külső segítséggel, melyről azonban a gyermek nem tud. Az ő szubjektív érzése e folyamatoknál a bűvészhöz lehet hasonló, kinek egyetlen taglejtése elég ahhoz, hogy a külvilágban a legbonyolultabb jelenségek menjenek végbe akaráta szerint.³⁾

1) Freud, „Jahrbuch“ stb. III. k. p. 3.

2) Freud. Traumdeutung, III. kiad. 376. 1.

3) E kisülések kórtani analógiáját keresve, a legproblematicusabb nagy neurózisra, a *genuin epilepsziára* kell gondolnom. Megengedem ugyan, hogy az epilepszia kérdésében a testi és a lelki tényezőket nehéz elválasztani, arra azonban mégis rá óhajtok mutatni, hogy az epileptikusokat végtelen „érzékeny“ embereknek ismerjük, kiknek alázatossága mögül a legcsekélyebb okra iszonyatos düh és zsarnoki úrhatnamság tör elő. Ezt a jellemvonásukat eddig többnyire a sűrűn ismétlődő rohamok okozta másodlagos elfajulásnak tartották. Gondolhatunk azonban arra a lehetőségre is, hogy az epilepsziás roham visszaesés a *koordinálatlan mozgásokkal létesülő*

Észrevehetjük, hogy az emberi teremtmény mindenhatósága vágyainak bonyolultabbá váltával egyre több „feltétel”-tol válik függővé. Hovatovább az egyszerű jeladásos indulatnyilvánulás sem elégséges a kielégültségi állapot létrehozásához. A fejlődés folyamán specializálódó vágyak speciális jeleket igényelnek. Ilyenek például a szopásvágy jelzésére szolgáló szopómozgások, a defekálási ingert jelző jellegzetes hangutánzás, hasprésműködtetés, stb. A gyermek lassanként azt is megtanulja, hogy a kívánt tárgyak után kinyújtja a kezét. Ebből valóságos taglejtéses beszéd fejlődik ki; a mozdulatok kombinálásával egészen speciális szükségleteket tud a gyermek kifejezni, melyek aztán rendszerint ki is elégítetnek, úgy hogy a gyermek — ha csak ezeket a feltételeket betartja — még mindig mindenhatónak képzelheti magát: ez a *mágikus taglejtések mindenhatósági időszaka*.

Ennek az időszaknak is van a kórtanban képviselője. A *hisztériás konverzió*, ez a csodálatos ugrás a gondolatok köréből a testiség körébe (Freud),¹⁾ érthetővé válik, ha a taglejtéses mágia időszakára való visszaesésnek tekintjük. A lélekelemzés tényleg beigazolja, hogy a hisztériás roham a beteg elfojtott vágyainak teljesedését ábrázolja taglejtésekkel. A normális ember lelki életében a babonás, vagy egyébként hatásosnak hitt taglejtések (átkozó, áldó mozdulatok, a kezek összekulcsolása imánál stb.) maradványai a valóságérzék e fejlődésszakának, melyben elég hatalmasnak éreztük magunkat ahhoz, hogy ily ártalmatlan taglejtésekkel áttörjük a világfolyamat — ugyan akkor még nem is sejtett — törvényszerűségét. Bűvészek, jósök, magnetizőrök taglejtéseinek korlátlan hatalmúsága még mindig hitelre ta-

vágyteljesülés infantilis időszakára. Az epileptikusok e szerint olyan lények volnának, akiknél a kínos affektusok felhalmozódnak és időnként rohamokban reagálnának le. Ha e feltevés hasznavehetőnek bizonyul, úgy a későbbi epilepsziás megbetegedés rögzítődéspontját a koordinálatlan vágynyilvánulások ezen időszakába kell helyeznünk. Az egyébként egészséges ember *dühkitörését* kísérő ökölbe szoruló kezek, toporzékolás, fogvicsoritás, tajtékozás ugyan-ezen visszaesés enyhébb alakjai volnának.

¹⁾ Lásd Freud dolgozatait a „Studien über Hysterie” című Breuerrel közösen kiadott kötetben. (Deuticke, Wien.) L. továbbá: Ferenczi, A hisztéria (Dick M. kiadása).

lál és a nápolyi ember is szimbolikus mozdulatokkal védekezik a „szemverés“ ellen.

A szükségletek mennyiségi és minőségi szaporodásával nemcsak a „feltételek“ szaporodnak, melyekhez az individuumnak igazodnia kell, ha kielégülni akar, hanem szaporodnak természetesen azok az esetek is, melyekben az egyre merészebb vágyak még az egykor hatásosaknak bizonyult feltételek szigorú betartásakor sem teljesülnek. Kinyújtott kezét egyre gyakrabban kell üresen visszahúznia a gyermeknek, az óhajtott tárgy nem engedelmeskedik a bűvös mozdulatnak. Legyőzhetetlen ellenséges hatalmak e mozdulatnak erővel is ellenszegülhetnek, a kezét előbbi helyzetébe visszakényszeríthetik. Ha a „mindenható“ lény a mozdulatainak hódoló világgal eddig egynek érezhette magát, ezután lassanként fájó szakadás áll be élményei közt. Némely konok dolgok, melyek akaratának nem engedelmeskednek, mint *külvilágot* kénytelen énjétől elkülöníteni, vagyis megkülönböztetni a szubjektív lelkitartalmat (érzéseket) a tárgyasultaktói (érzéletektől). Az előbbi állapotot már régebben a lélek *magábavetítő (introjekciós) időszakának* neveztem volt el, mivel ekkor még minden élmény beletartozik az énbe; az utóbbit *kivetítő (projekciós időszaknak)*.¹⁾ E terminológia nyelvén az „én“ mindenhatósági stádiumai az énefejlődés magábavetítő szakának, a valósági stádium az énefejlődés kivetítő szakának nevezhető.

Ám a külvilág tárgyasulása sem szakít meg rögtön minden fonalat „én“ és „nem-én“ között. A gyermek megtanulja ugyan, hogy csak a világ egy darabja (az „én“) felett rendelkezhetik, míg a többi (a külvilág) vágyainak gyakran ellenszegül, azonban ezt a külvilágot még mindig olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyeket önmagán ismert meg, vagyis „én-kvalitásokkal“. Minden jel arra vall, hogy a gyermek valóságfelfogásának van egy *animisztikus időszaka* is, melyben minden létezőnek lelket tulajdonít és mindenben saját szerveit, meg működéseit igyekszik fellelni.²⁾

A lélekelemzésről egyszer az a tréfás megjegyzés hang-

¹⁾ Ferenczi „Indulattétel és magábavetítés“, a „Lelki problémák“ című kötetben. Dick M. kiadása, 1912.

²⁾ Az animizmust illetőleg lásd H. Sachs dr. dolgozatát: „Über Naturgefühl“ (Imago I. évf.).

zott el, hogy e tan szerint a „tudattalan“ minden domború tárgyban penist, minden homorúban vaginát vagy anust lát. Ez az állítás nézetem szerint jól jellemzi a tényeket. A gyermeki lelket (valamint a felnőtt tudattalanjának belőle származó tendenciáját) saját testén eleinte kizárólag, később főképen ösztöneinek kiélése érdekli, azok a kedvkielégülések, melyeket szopás, evés, erogén testtájak érintése, exkreciós működések révén szerez. Csodálatosáé, ha a külvilágban is azok a dolgok és folyamatok kötik le elsősorban a figyelmét, melyek, ha még oly távoli hasonlóságukkal is. legkedvesebb élményeire emlékeztetnek?

Így születnek meg azok a benső, egész életünkön végigkísérő kapcsolatok az emberi test és a tárgyak világa között, melyeket *szimbolikusaknak* hívunk. Ebben az időszakban a gyermek egyrészt csak a saját testisége másait látja a világban, másrészt megtanulja annak gazdag változatosságát szerveivel érzékeltetni.

Ez a szimbolikus ábrázolási képesség a taglejtéses beszédnek jelentős tökéletesedése; lehetővé teszi, hogy a gyermek nemcsak a saját testére, hanem az immár megismert külvilág változtatására vonatkozó vágyait is kifejezze. Ha szeretetteljesen gondozzák a gyermeket, a mindenhatóság illúzióját még ebben az időben sem kell feladnia. Hiszen elég, hogy valamely tárgyat szimbolikusán jelezzen és a lelkesnek vélt dolog valóban gyakran hozzá is *jön*; az animisztikusan gondolkodó gyermeknek nyilván ez a benyomása vágyainak teljesüléséről. A kielégülés beálltának bizonytalanságából mindenesetre sejtí már, hogy magasabb, „isteni“ hatalmak is léteznek (anya, dajka), akiknek a kegyét birnia kell, hogy mágikus taglejtését kielégülés kövesse. Ezt a feltételt azonban nem nehéz megszereznie, kivált ha a környezet túlzottan engedékeny.

A gyermek a vágyainak, valamint a tőle óhajtott tárgyaknak érzékeltetésére használt „testi lehetőségek“ közül kiváló, minden más ábrázoló-módot túlszárnyaló jelentőséget a *beszélés* nyer. A beszéd eredetileg¹⁾ azoknak a zörejeknek és hangoknak az utánzása, melyeket a tárgyak adnak, illető-

¹⁾ Lásd Kleinpaul, *Leben der Sprache* (Leipzig, 1893) és Sperber di., *Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache*. (Imago, 1912.)

leg melyek segítségükkel létrehozhatók; a beszélőszerv modulálóképessége sokkal több tárgynak és jelenségnek, hozzá még sokkal könnyedébb reprodukálását engedi meg, mint a taglejtéses beszéd. A taglejtési szimbolikát így a beszéd-szimbolika váltja fel: a hangok meghatározott sora *associative* kapcsolódik meghatározott dolgokkal és jelenségekkel, sőt *azonosul* velök. Ez nagy haladás kezdetét jelzi; immár szükségtelenné válik a képekben való nehézkes elképzelés és még nehézkesebb dramatizáló ábrázolás, a szavaknak nevezett hangegyüttesek képzése és elképzelése a vágyak jóval specializáltabb és gazdaságosabb fogalmazását engedi meg. A beszéd-szimbolika egyben lehetővé teszi *a tudatos gondok kodást*, mivel a magukbanvéve tudattalan gondolatfolyamatokhoz asszociálódva, ezeket az érzékelhetőség kvalitásával ruhazza fel.¹⁾

A szavakban való tudatos gondolkodás a lélekszerv legmagasabbrendű működése, mely a reflexes motorikus indulatlefutás és kin-kisülés feltartóztatásával már a valósághoz való alkalmazkodásra képesít. A gyermek mindamelllett még ebben az időszakban is meg tudja mindenhatóságérzését menteni. Viszonylag oly egyszerű és oly kevés még a gondolatokba foglalható vágya, hogy figyelmes és javát akaró környezete e gondolatok legtöbbjét kitalálja. Felette megkönnyíti a felnőtteknek az efajta gondolatolvasást a mimika, mely különösen gyermekeknél a gondolkodást még kíséri. Ha még hozzá szavakba is foglalja a gyermek kívánságait, készséges környezete sietve-sietve azokat teljesíteni. A gyermek pedig ilyenkor igazán büverejűnek vélheti magát, vagyis *a mágikus gondolatok és szavak időszakában él.*²⁾

A valóságfejlődésnek ebbe a szakába esnek vissza a *kényszerneurotikusok*, akik eltántoríthatatlanok szavaik és gondolataik mindenhatóságába vetett hitüktől, és akik, mint Freud kimutatta, a gondolkodást léptetik a cselekvés helyébe. A babonában, bűvészetben, vallásos kultuszban is igen nagy szerepet játszik a szavak ellenállhatatlan háta

¹⁾ Lásd Freud, Traumdeutung III. kiad. 401. I. és Jahrbuch etc. III. kötet 1. 1.

²⁾ A „mágia“ lélektani magyarázata természetesen nem zárja ki azt a *lehetőséget*, hogy ebben a hitben fizikális tények megsejtése is foglaltatik. (Telepátia, stb.).

mába *vetett ez* a hit: az imát, átkot és varázsigéket csak el kell gondolni, vagy ki kell ejteni, hogy hassanak.¹⁾

Az embernek ezt az úgyszólván gyógyíthatatlan nagyzását nem cáfolják meg azok a neurotikusok sem, akiknek lázas sikerhajhászása mögött csakhamar rábukkanunk az ő, jórészt tudatos *alsóbbrendűségi érzésükre* (Adler). A mélyreható analízis minden ilyen esetben kideríti, hogy ez az „alsóbbrendűség“ legkevesebbé sem valami végső, a neurozist megmagyarázó dolog, hanem már reakció a túlzott *mindent hatósági érzésre*, melyhez az ilyen betegek kora gyermekségükben rögzítődnek és amely lehetetlenné tette, hogy később az — elmaradhatatlan — lemondással megbarátkozzanak. A náluk megnyilvánuló nagyravágyás csak az „elfőjtött törekvések visszatérése“, vagyis reménytelen kísérlete annak, hogy az egykor fáradtság nélkül élvezett mindenhatóságérzést a külvilágban való ténykedés útján szerezzék vissza.

Ismételhetjük: a gyermekek valamennyien a mindenhatóság boldogító káprázatában élnek, melynek egykor, bárha csak az anyaméhben, valóban részesei voltak. „Daimon“-juktól és „Tyche“-jüktől függ (vagyis hajlamaiktól és élményeiktől), vájjon sikerül-e mindenhatóságérzésüket későbbre is megmenteniök és *optimistákká* válniok, avagy nem szaporítják-e majdan a *pesszimisták* nagy számát, azokét az embereket, akik tudattalan irracionális vágyaik meddőségével soha meg nem békülnek, kik a legesekélyebb okból sértve és mellőzöttek érzik magukat és miután nem maradtak a sorsnak kiválasztott kegyencei, azt hiszik, hogy mostohagyermekai.

A kedvtelési princípium uralma Freud szerint a szülőtől való teljes lelki elszakadással ér véget. Ebben az esetenként rendkívül változó időpontban váltja fel a mindenhatóságérzést a viszonyok hatalmának teljes méltányolása. A valóságérzék pedig a tudományban éri el tetőpontját; mert itt a mindenhatósági káprázat legmélyebbre alacsonyodik: az egykori mindenhatóság csupa „feltétel“-ben osz-

¹⁾ Az obscén szavakat is nagy mértékben jellemzi ez a „mindenhatóság“ („motorikus erő“). Lásd: Ferenczi, „Az obscén szavakról“, a „Lelki problémák“ című kötetben. (Dick M. kiadása.)

lik fel. (Kondicionalizmus, determinizmus.) Ámbár az akarat szabadság tanában van egy optimisztikus, mindenhatósági fantáziákat valósító filozófiai dogmánk is.

Vágyaink és gondolataink feltételezettségének elismerésével a normális kivetítés, objektiválás véget ér. Van azonban egy lelki kór, a *tébolyodottság*, melyre többek között az is jellemző, hogy a külvilághoz csatolja, abba kivetíti a szubjektív vágyakat és gondolatokat is.¹⁾ Közelfekvő, hogy e pszichózis rögzítődési pontját a mindenhatóság végleges feladásának időpontjába, vagyis a valóságérvék kivetítő időszakába helyezzük.

A valóságérvék fejlődésfokait eddigi fejtegetéseinkben csak az önfentartást szolgáló, egoisztikus, úgynevezett énszöztönökön mutattuk be. Az *én* ugyanis, mint Freud kiírnittá, a valósággal sokkal bensőbb viszonyban áll, mint a *szexualitás*; az utóbbi függetlenebb a külvilágtól, mivel autoerotikusan is kielégülhet s mert a lappangási időszakban elszenvedett elnyomatása alatt a külvilágtól úgyszólván el van zárva. így a szexualitás életünk fogytaig inkább a kedvtelési, mint a valósági princípium szolgálatában marad, míg az „én“ a valóság semmibevevését keserű csalódással fizetné meg.²⁾

Ha mármost a kedvtelési korszakot jellemző mindenhatóságérvék szerepét a szexualitás fejlődésében vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy itt a „feltétlen mindenhatóság időszak“ egészen az autoerotikus kielégülési módok feladásáig tart, holott ekkor az *én* már régen alkalmazkodott a valóság egyre bonyolódó feltételeihez és a mágikus taglejtések és szavak időszakán át majdnem eljutott a természeti erők korlátlan hatalmának meg- és elismeréséhez. Autoerotizmus és narcizmus tehát az *erotika mindenhatóságskai*; s mivel a narcizmus sohasem szűnik meg, hanem a tárgyerotika mellett mindig megmarad, mondhatjuk, hogy — amennyiben

¹⁾ Lásd Freud, „Die Abwehr-Neuropsychosen“ (S. ki. Schriften zur Neurosenlehre.) Freud, „Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall van Paranoia“. (Jahrbuch etc. III. k.) Ferenczi, „A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtánában“. (A „Lelki problémák“ címii kötetben. Dick M. kiadása.)

²⁾ Freud, Formulierungen, etc. (Jahrbuch, III. k. p. 5.)

saját énünk szeretésére szorítkozunk — szerelem dolgában megőrizhetjük mindenhatóság illúzióinkat éltünk fogytáig. Az, hogy a tárgyszeretésben csalatkozó ember számára mindenkor nyitva áll a narciszmus felé vivő út, annyira ismert dolog, hogy felesleges bizonyságokat keresni reá. A *hisztéria* és *parafrenia* (dementia praecox) tünetei mögött pathologikus visszaesést sejthetünk az autoerotizmusra s a narciszmusra, míg a *kényszerneurózis* és *paranoia* rögzítődési pontját valószínűleg az „erotikus realitás“ (tárgyválasztásra való kényszerülés) fejlődése mentén fogjuk megtalálni.

Nem minden neurózisnál tanulmányozták még kellőleg e viszonyokat, úgy hogy a *neurózis-megválasztás* kérdésében be kell érünk Freud általános formulájával, mely szerint a későbbi megbetegedés fajtája attól függ, hogy „az én- és libido-fejlődés, mely szakában állt be a diszponáló fejlődési gátlás.“

Mégis megpróbálhatjuk már ezt a tételt egy másodikkal kiegészíteni. A neurózis *vágytartalma*, vagyis az erotikának a szimptomákban kielégülő fajtája és célja nézetünk szerint attól függ, hogy a rögzítés idejében a *libidó* melyik fejlettségi stádiumban volt; a neurózis *mechanizmusa* felett ellenben az dönt, hogy az *émfejlődés* mely szakában érte az egyént a későbbi megbetegedésre hajlamosító fejlődési gátlás. Értethető is, hogy a libidónak korábbi fejlődésfokra való visszaesésekor a tünetképződés mechanizmusában felelevenedik a valóságérzék ama fejlődésfoka is, mely a rögzítődés idejében uralkodott volt. Minthogy a neurotikus jelenlegi én-je nem érti a „valóságmegítélés“-nek azt a régebb fajta módját, ez minden akadály nélkül beállítható az elfojtási törekvés szolgálatába, elfojtott érzelem- és gondolatkomplexumok ábrázolására. E felfogás szerint pl. a hisztériát és a kényszerneurózist egyfelől a libidónak egy korábbi fejlődésfokra való visszaesése jellemzi (autoerotizmus, oedipizmus), másfelől a tünetek mechanizmusát illetőleg az, hogy bennük a valóságérzék is visszaesik a *mágikus taglejtés* (konverzió), illetőleg a *mágikus gondolatok* (gondolatmindenhatóság) stádiumába. Ismétlem: hosszú és fáradságos munkát kell még a kutatásnak végeznie, míg valamennyi neurózis rögzítődési pontjai kétségtelenül tisztázva lesznek; a fentebbiekben

csak egy valószínűnek látszó megoldási lehetőségre óhajtottam utalni.

A valóságérzék *filogenezisét* illetőleg ezidőszert csupán derengő sejteésekről lehet szó. Valamikor hihetőleg sikerülni fog párhuzamot vonni az én egyes fejlődésszakai és ezeknek neurotikus visszaesési alakzatai, másfelől az emberiség fajfejlődésének étape-jai között, mint ahogy Freud a vadak lelki életében rátalált a kényszerneurotikusok jellemvonásaira.¹⁾

A valóságérzék fejlődése általánosságban *elfojtások* sorozatából áll, melyekre nem valami spontán „fejlődési törekvés” viszi az embert, hanem a szükség, az alkalmazkodást igénylő nélkülözés. A születés váltja ki az első nagy elfojtást; nem kétes, hogy ez a csecsemő aktív hozzájárulása, „szándéka” nélkül megy végbe. A magzat szívesen maradna továbbra is az anyaméhben, ámde kegyetlenül a világba helyeztetik, kedvenc kielégülés-módjait el kell fojtania (felednie) és alkalmazkodnia kell újakhoz. A fejlődés minden további szakánál ugyanez a kegyetlen játék ismétlődik.s)

Talán szabad azt a feltevést is megkockáztatnunk, hogy a földkéreg geológiai átalakulásainak katasztrófális következményei kényszerítették valamikor a mai ember őseit kedvenc szokásaik elfojtására és ezek váltották ki az ő „fejlődésüket”. E katasztrófák teremthették meg az emberfaj fejlődéstörténetében az elfojtási helyeket, időbeli eloszlásuk és intenzitásuk szabhatta meg a népfajok karakterét és neuroziséit. — Freud megállapítása szerint a faj jelleme a faj történetének a lecsapódása.

Ha e pontnál oly távolra merészkedtünk a pozitív tudás köréből, nem szabad visszariadnunk attól az analógiától sem, hogy az *egyéni élet nagy elfojtási időszakát, a szexuá-*

1) Freud, „Über einige Ubereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker”. Imago, I. évf. 1912. Magyarul: Freud, Totem és Tabu c. művében.

2) E gondolat következetes végiggondolása oda vezet, hogy az organikus világban általában is fel kell tételeznünk a nyugalomra való törekvést mint alap-tendenciát, míg a fejlődés, alkalmazkodás stb. tendenciáit csak külső ingerek zavaró hatása váltja ki.

lis lappangás idejét, kapcsolatba hozzuk a jégkorszak borzalmaival, ezzel az utolsó és legnagyobb katasztrófával, mely őseinket érte (és pedig olyan időben melyben már biztosan mint ember élt a földön) és amelyet egyéni életünkben még mindig hűségesen megismétlünk.¹⁾

Az a temetetlenül kíváncsi mindenttudnivágyás, mely ez utóbbi sorokban a múltak homályos távolába vitt és analógiákkal hidaltatta át velem a még nem tudhatót, visszavezetett oda, ahonnan fejtegetéseim kiindultak: a mindenhatóságérzés virágzásának és hanyatlásának problémájához. A tudománynak, mint mondtuk, ettől az illúziótól szabadulnia kell, vagy legalább is mindig tudnia, mikor kalandozik a feltevések és fantáziák terére. A *mesében* ellenben a mindenhatóság-fantáziák korlátlanul uralkodnak továbbra is.²⁾

Ahol a legmélyebben kell a természeti erők előtt meghalázkodnunk, ott jön segítségünkre a mese tipikus motívumaival. A valóságban gyöngék vagyunk, a mesebeli hősök erősek és legyőzhetetlenek; idő és tér korlátozzák tudásunkat, képességeinket: a mesék emberei örökké élnek, mindenütt jelen vannak, a jövőbe látnak és ismerik a múltat. Az anyag áthatlansága és nehézkedése lépten-nyomon akadályokat gördít utunkba: a mesében az ember szárnyra kél, pillantása áthat sziklán, falon és varázsvesszeje megnyit minden ajtót. A valóság keserű küzdés a létért; a mesében elég a bűvös ige: „asztalkám terülj!” Veszélyes állatok, ádáz ellenségek támadását rettegjük szüntelen; a mesében egy köd-süveg minden átváltozásra képesít és sebezhetlenné tesz.

¹⁾ Annak a felfogásnak, hogy csak a külső kényszer és nem valami spontán belső erő váltja ki a meglevő mechanizmusok elnagyolását (a fejlődést), látszólag ellentmondanak azok az esetek, melyekben a fejlődés megelőzi a reális szükségletet. Példa erre a légzőkészülék intrauterin kifejlődése. Ilyesmi azonban csak az *ontogenezisben* fordul elő és mindig a faj fejlődésében végbement s *akkor* szükségtől parancsolt fejlődési tény megismétlődésének tekintendő. Az állatok játékos gyakorlatai (Groos) szintén nem valamely jövőendő faji működésnek a csirái, hanem ellenkezőleg, filogenetice szerzett tulajdonságok megismétlődései. *Okságilag* és történetileg megmagyarázhatók tehát és így nem szorulnak a *finális* szemléletre.

²⁾ Lásd: Riklin, „Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen“. (Schriften zur angew. Seelenkunde. 2. füzet, Deuticke, Wien.)

Mily nehéz a valóságban elérni a minden vágyunkat kielégítő szerelmet: a mese hőse ellenállhatatlan és elvarázsol egy bűvös mozdulattal.

A mese tehát, melyben a felnőttek oly szívesen beszélnek el gyermekeiknek a maguk kielégületlen és elfojtott vágyait, az elveszett mindenhatósági helyzetet juttatja utolsó, ezúttal művészi ábrázoláshoz.

IX.

Kormányozható álmok.

Az álomról álmodni, *Stekel* helyes felismerése szerint, azt a vágyat valósítja meg: bárha az álmogondolatok tartalma irrealitás, valótlan, vagyis álom volna. Az alvás közben álomnak tudott álmok sorában azonban olyanokat is találunk, melyeknél az álmodás tudatossá válása nyilvánvalóan más magyarázatot kíván.

Azok az emberek, akik az alvást és az álmodást a valóságból való menekülésre használják fel, igyekeznek alvó állapotukat az élettanilag szükséges mértéken túl megnőszszabbitani, s ezért többek között arra is hajlanak, hogy az ébresztő ingereket álmukba szőjjék, ahelyett, hogy felébrednének rájuk. Még ha az ébresztő inger elég erős is ahhoz, hogy felébressze őket, „képtelenek“ felkelni és a leglehetősebb ürügyek alatt tovább is fekvé maradnak.

Egy ilyen természetű betegemnél gyakran különös módon vált alvás közben tudatossá az álom. Egyik-másik többfelvonásos álmában a színváltozás nem a szokásos közvetéltenséggel, meglepetésszerűen, tudatos ok nélkül, hanem különös indokolás kíséretében következett be, körülbelül ilyenformán: „E pillanatban azt gondoltam, hogy ez rossz álom, a helyzetet másképpen kell megoldani és erre meg-

változott a színtér.“ Az új szín azután meghozta az általa óhajtott megoldást.¹⁾

A beteg olykor egymásután három-négy jelenetet álmódik, melyekben ugyanazon lelki anyag különböző kiménetelű feldolgozása folyik le, ám az álomjelleg tudatosodása és egy jobb megoldás utáni vágy a döntő pillanatban mindeniket megakasztja, míg végül az utolsót akadálytalanul végigálmodhatja. Ez az utolsó álomkép nem ritkán pollucióval végződik. (V. ö. *Ránk* nézetével, mely szerint minden álomnak van valami pollucionális jellege.)

Az egyes fennakadások bekövetkezése után az új Jelenet nem kezdi a történetet mindig elülről, hanem az alvó álmában néha így gondolkodik: „Álmom ily módon rosszul végződne, pedig a kezdete oly szép volt; másképen fogom végigálmodni.“ És az álom valóban visszamegy egy bizonyos pontra, amelytől kezdve, anélkül, hogy az előzményeken változás esnék, a kedvezőtlennek ítélt megoldást az óhajtott kifejlés helyettesíti.

Ki kell emelnünk, hogy a nappali álmodozással ellentétben — amely tudvalevőleg szintén válogat különböző megoldások között — ezek a „*kormányozható álmok*“ nem racionális jellegűek, és az eltolás, sűrítés, közvetett ábrázolás gyakori alkalmazásával elárulják a tudattalanhoz való szoros kapcsolatukat, noha gyakran összefüggőbb álomfantáziák is szerepelnek bennük.

Ha figyelembe vesszük, hogy ezeket az álmokat rendszerint a reggeli órákban és olyan egyén álmodja, aki alvását és álmát lehetőleg nyújtani akarja, úgy a tudatos és tudattalan gondolkodás e sajátságos elegyét olybá vehetjük, mint a már kipihent, felébredni óhajtó tudat és a görcsösen aludni vágyó tudattalan közötti küzdelem eredményét.

Elméleti szempontból is jelentősek e „*kormányozható álmok*“, mert úgyszólván az álom vágykielégítő célzatának introspektív megismerését tartalmazzák.

E jelenség révén arra is némi világosság derül, miért változik az álom színtere és mi az összefüggés az ugyanazon éjjelen álmodott álmok között.

Az álom — úgy látszik — minden viszonyulásában pró-

¹⁾ Hasonló álmokról számolt be nekem egy ismeretlen helyről levélben kapott tudósítás is.

bálja, feldolgozni a lélek aktuális anyagát, elveti az álomképet, ha a vágykielégülést kudarc fenyegeti, új meg új megoldásokat sző, míg végül sikerül a lélek mindkét fórumának megfelelő vágyteljesedést alkotnia.

Ugyancsak ebből a szempontból ítélnélhetjük meg azokat az eseteket is, melyekben az álom kínossága felébreszt s aztán újból elaludva, „mintha egy bosszantó legyet riasztótűnk volna el“ (Freud), tovább álmodunk. E feltevésünket támogatja a következő álom is:

Egy ma már igen magas állású, de alacsony zsidó családból származó, kikeresztelkedett úriember azt álmodja, hogy elhalt atyja megjelenik egy előkelő körben és őt (az álmodót) szegényes ruházatával nagy zavarba hozza. Kínos érzése pár pillanatra felkölti az alvót, aki csakhamar újra elalszik és ekkor azt álmodja, hogy atyja finom és előkelő öltözetben jelenik meg ugyanabban a körben.

A rémlés <déjá vu> egy esete.

Rémlés (déjá vu¹⁾) elnevezéssel a pszichológusok azt a „mindennapos pszichopathológia“ körébe vágó jelenséget jelölik, mikor valamely helyzet vagy esemény átélésekor az a különös benyomásunk, sőt meggyőződésünk van, mintha teljesen ugyanazt, teljesen ugyanúgy egyszer már átéltük volna, — anélkül, hogy azt a korábbi élményt, melyen érzésünk alapul, emlékezetünkbe tudnók idézni. Ezt a csodálatos és néha kellemetlen lelkiállapotot *Freud* magyarázata szerint valamely régebbi tudattalan fantáziára, nappali álmodozásra való (tudattalan) visszaemlékezés okozza. Lelkünk tehát a korábbi időből „rémlő“ élményt — illetve annak *hangulat-színezetét* — egyszer valamikor valóban ugyanígy átélte, de mivel ez az élmény tudattalanul folyt le, nem emlékezhetik rá tudatosan, hanem csupán az ismeretösségnek azzal a megmagyarázhatatlan érzésével, amely ezt a jelenséget jellemzi.

Freud e magyarázatát már régebben azzal a *tap&szta*-latommal egészíthettem ki, hogy rémlés nemcsak nappali ábrándozás (álmodozás), hanem a megelőző éjszaka valamely elfelejtett (elfojtott) álma alapján is keletkezhetik. *Freud* e megfigyelésemet könyve újabb kiadásában kellően méltatja is.¹⁾

¹⁾ Lásd *Freud*: „Zur Psychopathologie des Alltagslebens“ című könyvében (III. kiadás) a 141. lap jegyzetét.

Az alábbi eset ismét egy lépéssel tágitja a rémlés kel-
tésére alkalmas tudattalan fantáziák körét.

Egy betegem az analízis-órán leánykorából való álmát beszéli el, melyben szerelmese rövidre nyírott „fogkefe-bajusz“-szal jelent meg. Közvetlenül álma elmondása előtt arról beszélt a páciens, mily kínosan érintette annakidején ennek a fiatalembernek az a vallomása, hogy a férfiak nem, mint a nők, szűzen, hanem bőséges erotikus tapasztalatok után lépnek házasságra. Kérdésekre, hogy a fogkeféről mi jut eszébe és hogy barátja száj-toilettején nem talált-e valami kivetni valót, bevallotta, hogy olykor érezte nála a „rossz gyomor“-ra jellegzetes szagot. Ezen emlékezeti anyag útmutatása alapján a páciens feltűnő érzékenységét szagokkal szemben arra a kínos képzetre lehetett visszavezetni, hogy völegényén megérezhetné *más nők szagát*. Amint e feltevésemet közlöm vele, a beteg felkiált: „Ami most itt körülöttem történik, egyszer már ugyanígy megtörtént velem. A szavai, a hangja, a bútorok, minden, minden pontosan és változatlanul így egyszer már jelen volt!“ Megmagyarázom neki, hogy a „rémlés“ ismert lelkiállapota fogta el, és hogy ez a körülmény mintegy igazolja feltevésemet, „ó mi már (a nővéremmel) gyermekkorunk óta ismerjük ezt az érzést, — felelte a beteg — azt szoktuk volt mondani, hogy a dolgok bizonyára azért tetszenek nekünk ismerősnek, mert már egyszer, *amikor még békák voltunk*, láttuk őket.“ Figyelmeztem a beteget, hogy amikor még „béka“ (embryo) volt, egy asszonyi testtel (az anyjával) valóban szoros összefüggésben állott és pedig olyan szervek és exkretumok közelében, amelyek iránt — mint már előbből tudom — utálattal viseltetik. Erre a betegnek eszébe jut néhány infantilis szexualtheóriája (gólyamese a tóval és a békákkal, analis utón való megszületés, stb.), valamint anyja testszagának. az emléke, melyet akkor érzett, mikor az ő ágyába feketett.

A beteg álmának, rémlésének, valamint hozzájuk társított ötleteinek anyaga értékes bizonyítékát szolgáltatva ama régóta sejtett (tudattalan) kapcsolatnak, mely a homoszexuális rögzítettség és a szaglási hyperaesthesia között fennállhat és nőnél az „asszonyszag“ iránti túlzott el-lenszenyben nyilvánulhat meg.

Az eset egyben igazolta azt a korábbi alkalmakkor szerzett tapasztalatomat is, hogy a rémlés és az álom benső kapcsolatban állnak egymással. Ám eddig csupán a rémlés és a *megelőző éjszaka valamely álma* közt találtam ilyen összefüggést, míg ez az eset arra tanított, hogy valamely aktuális „déljá vu“ *régmúlt álmokhoz* is kapcsolódhatnak. Figyelembevve Freudnak a rémlésről adott eredeti magyarázatát, amely szerint a rémlés valamely tudattalan *nappali álmodozásra* való visszaemlékezésből fakad, összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *a rémlés a múltó (passagére) tünetképződések¹⁾ sorába tartozik, és mindig a tudattalanból jövő megerősítést jelenti valamely aktuális élménynek.*

Figyelmet érdemel a betegnek magaálkotta infantilis elmélete is a rémlésről. Ez az elmélet a „déljá vu“ talányos ismerősségi érzését egy *korábbi létre* vezeti vissza, melyben a lélek még egy más állatban („a békában“) lakozott. *Freud* sejtése, hogy egy ilyen elmélete a rémlésnek létezhetnék, valóban beigazolódott tehát.“)

Egyébként a *lélekvándorlás* időtlen idők óta makacsul védett tanát is ama mindinkább ránk kényszerülő mégismerés mithológikus projekciójának vélhetjük, hogy az emberi lélek mélyén bennlappanganak a fajfejlődés tudattalan emléknymoi.

¹⁾ Lásd e kötet első értekezését.

²⁾ L. *Freud*: „Zur Psychopathologie des Alltagslebens“ (S. Karger, Berlin) III. kiadás, 134. lap.

Egy kakasimádó fiú.

Az itt elmondandó esetre egy hölgy hívta fel a figyelmet, aki a pszichoanalízis törekvései felől jól van tájékozva.

A most ötéves Árpádról van szó, ki hozzátartozóinak egybehangzó állítása szerint három és fél éves koráig testileg-szellemileg jól fejlett, ép fiúcska volt, folyékonyan beszélt és szavai élénk értelemről tanúskodtak.

Egyszer csak megváltozott mindez. A gyermek hozzátartozói 1910 nyarán egy osztrák fürdőbe utaztak, ahol ezúttal is az előző évben bérelt lakásban helyezkedtek el. Alighogy megérkeztek, a fiú egész lényében különös módon átalakult. Régebben élénk figyelemmel kísért a házban és a ház körül minden olyan eseményt, amely egy fiúgyermek érdeklődését lebilincselheti; most csupán egy dolog kezdte érdeklni: a nyárilak *baromfiudvara*. Már kora reggel a szárnyasokhoz sietett, kiapadhatatlan érdeklődéssel szemlélte őket, utánozta hangjukat és mozdulataikat, s visított és sírt, ha a baromfiudvarból erőszakkal eltávolították. Ám ha távol volt, sem tett egyebet, csak *kukorékkolt és gágogott* órákig szakadatlanul. A hozzá intézett kérdésekre is állati hangokon felelt és így az anyja komolyan aggódott, hogy a gyermek elfelejt beszélni.

Árpádka különcködése az egész nyaralás alatt megmaradt. Mikor Budapestre visszatértek, ismét kezdett ugyan

emberi nyelven beszélni, de beszéde is kizárólag kakasok, csirkék, tyúkok, legfeljebb még libák és kacsák körül forgott. Rendes, napjában számtalanszor megismételt játéka a következő volt: újságpapírosból kakasokat és csirkéket gyártott, megvételre kínálta őket, majd a vízvezetéki csap alá tartotta és valamely késnek kinevezett tárggyal, rendszerint a lapos seprővel, lemetszette a nyakukat, — teljesen úgy, ahogyan ezeket a dolgokat a szakácsnőtől látta volt. Ezután mutatta, hogyan vérzik el a tyúk s hangjával és mozdulataival mesterien utánozta a levágott baromfi halál-tusáját. Ha udvarukban szárnyast kínálnak vételre, Árpádka menten izgatott lesz, ki-be szaladgál az ajtón s nem nyugszik, amíg anyja nem vásárol belőle. Nyilvánvalóan az a vágya, hogy a vásárolt állatok vágatásánál jelen lehessen. Az élő szárnyastól ellenben nagyon fél.

A szülők számtalanszor megkérdezték a gyermeket, hogy miért fél úgy a baromfitól, mire Árpádka mindig ugyanazzal az elbeszéléssel felelt. „Egyszer a baromfiketrec-hez mentem, — szokta ilyenkor mesélni — belevizeltem és akkor egy sárga (sokszor azt mondja, barna) tollazatú kakas (vagy kappan) hozzám ugrott, ide beleharapott¹⁾ és Ilona (a szobaleány) kötötte be a sebemet. Azután úgy levágták a kakas nyakát, hogy megdőglött.“

A szülők valóban visszaemlékeznek erre az eseményre, mely akkor történt, mikor első ízben nyaraltak volt az említett fürdőhelyen. Árpádka ekkor mindössze két- és féléves volt. Anyja hallotta, hogy a gyermek rettenetesen visít, s a szobalány azt mondta, hogy egy kakastól rémült meg, mely a gyermek penise után kapott. Ilona szobalány már nem szolgál a családnál és így nem volt megállapítható, hogy a gyermek ekkor valóban megsérült-e, vagy — amint anyja emlékezik — csupán megnyugtatásul alkalmazták-e nála a kötést.

A dologban az a különös, hogy ennek az élménynek az utóhatása csak egy évig tartó lappangási idő múlva — az említett második nyaralás kezdetén — következett be a gyermeknél, akivel időközben semmi olyan dolog nem tör-

²⁾ E közben penisére mutatott.

tént, amire hozzátartozói a szárnyassal szemben tanúsított különös érdeklődését és félelmét visszavezethették volna.

Ennek dacára azt a pszichoanalitikai tapasztalatoktól kellőleg igazolt kérdést intéztettem a szülőkhöz, hogy a lappangási idő alatt nem fenyegették-e meg a gyermeket — a vele való játszadozásért — genitáléja levágásával. Kelletlenül azt válaszolták, hogy a gyermek ezidőszerint (ötéves korában) valóban játszik a nemi szervével, sokszor büntetik is érte, „az sem lehetetlen“, hogy valaki „tréfából“ a levágással megfenyegette; való az is, hogy a fiúnak már régebben megvan az a rossz szokása, — de hogy az említett lappangási idő alatt is megvolt-e már, arra nem emlékeznek.

Az alábbiakból kiderül, hogy Árpádka valóban nem maradt ment ettől a fenytéktől és így megmaradhatunk annál a feltevésnél, hogy a gyermek a közben átélt fenyegetés következtében vett erőt oly hatalmas izgalom, mikor viszontlátta első, ugyancsak penise ellen irányult, szörnyű élménye színterét. Nem zárhatjuk ki természetesen azt a másik lehetőséget sem, hogy már az első rémület keletkezésénél szerepelt egy korábbi kasztrációs fenyegetés, míg a viszontlátás izgalmát a libidó időközbeni növekedése idézte elő. Az időviszonyok — sajnos — már nem voltak kellően rekonstruálhatók és így be kell érnünk azzal a valószínűséggel, amit erre az oki összefüggésre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló adatok nyújtanak.

A gyermek személyes vizsgálata semmi feltűnőt vagy rendellenest nem eredményezett. Szobámba léptekor a szerte fekvő apró műtárgyak közül tüstént egy bronzból való fajakakas ragadta meg a figyelmét, odahozta hozzám és megkérdezett: „Nekem adod?“ Papírt és írót adtam a kezébe, mire rögtön egy kakast rajzolt. Ezután elmeséltem vele a kakással való esetét. Ám ez már untatta és a játékhoz akart visszatérni. A közvetlen pszichoanalitikai vizsgálat nem volt a gyermeknél keresztülvihető, be kellett érnem azzal, hogy megkérjem a fiúcska esete iránt érdeklődő hölgyet — aki mint a család jó ismerőse és szomszédja, a fiút órákon át megfigyelhette — jegyezze fel különös cselekedeteit és mondasait. Annyit mindenesetre magam is megállapítottam, hogy Árpádka jó eszű és nem tehetségtelen gyermek, noha

képességeit és érdeklődését teljesen lekötik a baromfiudvar lakói.

Pompásan gágog és kukorékol, hajnalban hatalmas kukorékolással ébreszti fel családját, mint egy valódi Chanteclair. Zenei hallása is van, azonban mindig csak olyan nótákat énekel, melyekben tyúk, csirke vagy más hasonló fordul elő. Különösen szereti ez a népdalt:

„Debrecenbe kéne menni,
Pulykakakast kéne venni“,
továbbá:

„Jer velem csibikém, jer, jer, jer.“

„Ablak alatt három csirke,
Kettő kakas, egyik jérce.“

Mint említettem, ügyesen rajzol is, de mindig csak hosszú csőrű madarakat. Látjuk tehát azokat az irányokat, melyekben Árpádka a baromfi iránti kóros erősségű érdeklődését *átszellemíteni* törekszik. Szülői, miután tilalmazással semmire sem mentek, végül is belenyugodtak kedv-, telesébe és különböző, törhetetlen anyagból készült játékmadarakat vásároltak neki .melyekkel mindenféle fantasztikus játékokat űz.

Árpádka általában víg kedélyű fiú, ha azonban rászólnak, vagy megütik, felette dacos. Sohasem sír, soha nem kér bocsánatot. Jellemében, e tulajdonságain kívül, félreértetlenül neurotikus-vonások nyomait is találjuk. Ijedős, sokat álmodik — persze szárnyasokról — és gyakran alszik nyugtalanul. (Pavor nocturnus?)

A fent jelzett hogy feljegyzései mindenekelőtt arról tanuskodnak, hogy Árpádka szokatlan kedvvel fantáziál szárnyasok kegyetlen kínzásáról. Rendes játékaról — melyben a vágatást utánozza — már megemlékeztem; pótlólag még felémliem, hogy „baromfiálmaiban“ is többnyire dögölt tyukokat és kakasokat lát. Jellemző mondásai közül ideiktatok néhányat:

„Szeretnék egy megkoppasztott élő kakast, — mondja egyszer — akinek se szárnya, se tolla nincs, csak taraja, de azért járni tudjon.“

Máskor, mikor a konyhában játszik, a szakácsnőtől ép-

pen levágott kakassal hirtelen beszalad a szobába, a toiletteasztalka fiókjából kihoz egy sütővasat és így kiált fel: „Most kiszúrom a döglött kakas vak szemét.“

A szárnyas levágatását valósággal ünnepli. A levágott állatok körül *órákig* tud a legnagyobb izgalommal táncolni.

Valaki azt kérdezte tőle, a levágott kakasra mutatva, szeretné-e, ha megint felébredne. „Dehogy szeretném, inkább magam levágnám“ felelte.

Gyakran játszik azzal, hogy répát, burgonyát kakasnak nevez el és darabokra szel. Egy kakas-mintával díszített csuprot mindenáron földhöz szeretne vágni.

A szárnyasok iránt való érdeklődése azonban nem tisztán kegyetlen és gyűlölködő, hanem nyilvánvalóan kétértékű (ambivalens). A levágott állatokat csókolgatja és simogatja is, fából készült játéklibáját pedig, amint azt a szakácsnőtől látta, kukoricával megeteti. Közben szüntelenül gágog és csipog. Egy alkalommal ellentálló anyagból készült játék-kakasát, afeletti dühében, hogy nem tudta szétszakítani, a tűzbe dobta, de csakhamar ismét kikaparta onnan, megtisztogatta, becézte. Képeskönyve rosszabbul járt; széttepte, de összerakni persze nem volt képes, amin aztán felette szomorkodott.

Ha e tüneteket felnőtt elmebetegnél észlelnők, a beteg túlzott szárnyas-szeretetet és gyűlöletét tudattalan indulatáttétellel magyaráznék, olyanformán, hogy ezek az indulatok voltaképpen emberekre, valószínűleg közeli hozzátartozóira vonatkoznak, ámde elfojtást szenvedtek és így csupán ebben az álcázott alakban juthatnak be ismét a tudatba. A szárnyasok lekoppasztására, illetve megvakítására irányuló vágyat kasztrálási szándék szimbólumának vélnők és az egész tünetcsoportot úgy próbálnók megítélni, hogy az a beteg saját kasztrálásától való félelmének ellenhatása. Az ambivalens beállítás azt a gyanút keltené bennünk, hogy a beteg lelkületében egymással ellentétes indulatok vetekszenek, melyek az analitikai tapasztalás nyújtotta minden valószínűség szerint az apára irányulnak, a különben szeretett és tisztelt apára, akivel szemben azonban a nemiséget szigorúan korlátozó parancsai folytán egyben gyűlölet is ébred. Mindent egybevéve, a pszichoanalitikai megoldást úgy fogalmazhatnók, hogy a *kakas* a tünetcsoportban az *apát* jelenti.

Árpádka esetében mentesülünk attól a fáradságtól, hogy ezt a tünetmegfejtési műveletet elvégezzük. Különcségeinek valódi értelmét az elfojtó-tevékenység még nem fedhette el teljesen, az elrejtett valóság itt-ott átszillan beszédén, sőt olykor meglepő nyíltan és nyersen kerül napfényre.

Kegyetlenkedése olykor emberekkel szemben is nyilvánul, különösen a felnőttek genitális testrészei ellen irányul.

„Rávágok az alsó hátára“, mondogatja nagy előszere-ttel egy idősebb fiúnak.

„Kivágom a közepedet“, mondja máskor még világosabban.

Sűrűn foglalkozik a megvakítás gondolatával is. „Meg lehet valakit tűzzel vagy vízzel vakítani?“ kérdezte a szoóm-szedjuktól.

(A szárnyasnál is feltűnően érdeklődik a genitáliák iránt. Minden vágatásnál fel kell világosítani, hogy kakas, jérce vagy kappan-e az áldozat.)

Máskor odaszaladt egy felnőtt leány ágyához és így szólt: „Levágom a fejedet, a hasadra teszem és megeszem.“

Egyszer hirtelen így kiáltott fel: „Szeretnék egy *becsinált mamát enni* (per analogiam: becsinált csirkét); a mamámat egy fazékba kellene tenni, megfőzni, akkor becsinált mama lenne és én megehetném.“

(Beszédét olyan kézmozdulatokkal kíséri, mintha késsel, villával enne valamit.)

E kannibál-vágyakozásokat többnyire ellentétes, vezek-lési vágy követi, mely szörnyű bűnhődésért eseng. „Meg akarok égni, kiáltja, törjék le egyik lábamat és dobják a tűzbe!“ „Felvágom a fejemet.“ „Szeretném felvágni a számat, hogy ne legyen szám!“

Hogy pedig semmi kétség ne legyen az iránt, hogy kakason, jércén és csibén saját családját érti, egyszer minden ok nélkül így kiált fel: „Az apám egy kakas“, máskor pedig: „Most még kicsi vagyok, most még csibe vagyok, ha megnövök, tyúk leszek, ha még jobban megnövök, kakas leszek, ha legeslegnagyobbra nővök, kocsis leszek.“ (Úgy látszik, hogy a kocsis, aki a lovakat hajtja, még apjánál is jobban imponál neki.)

Ebből az önként és befolyásolatlanul tett vallomásból megértjük azt a hatalmas izgalmat, mellyel Árpádka a ba-

romfiudvar életét szemlélte. A baromfiét nyíltan elébe tárta családjá minden rejtett titkát, mely körül otthon hasztalan kíváncsiskodott. Mindent meglátott, amit látni vágyott, a kakas és a jérce szeretkezését, a tojásrakást, a csibeköltést. (A szülői lakás berendezése folytán Árpádka otthon is tanúja lehetett hasonló eseményeknek: így felébredt kíváncsiságát az állatok körül való telhetetlen nézelődéssel elégítette ki.)

De nem hagyta Árpádka beigazolatlanul ama feltevésemet sem, hogy a kakastól való beteges félelmét végső sorban az onániáért elszenvedett kasztrációs fenyegetés okozta.

Egy reggel megkérdi szomszédnőjét: „Mondja csak, miért halnak meg az emberek? (Felelet: mert öregek és elfáradnak.) „Hm! Hát a nagymama is öreg volt? Nem igaz, ő nem volt öreg, mégis meghalt! Ha van isten, hát miért estet el (sic) engemet mindig? És miért csinálja úgy, hogy az emberek meghalnak?“ Majd meg az angyalok és a lelkek iránt érdeklődik, mire azt a feleletet kapja, hogy mindez csak mese. Dermedt rémülettel hallja ezt és felkiált: „Nem, nem igaz, vannak angyalok! Láttam egyet; amelyik az égbe viszi a meghalt gyerekeket.“ Aztán kétségbeesve kérdi: „Miért halnak meg a gyerekek?“ „Meddig lehet élni?“ Csak nehezen lehetett megnyugtatni.

Végtére kiderült, hogy aznap reggel a szobalány hirtelen lerántotta róla az ágytakarót és látva, hogy a genitálóját babrálja, a genitale levágásával fenyegette meg őt. — A szomszédnő igyekezett megnyugtatni a gyereket és azt mondta, hogy nem fog semmi bántódása esni, minden gyermek csinál ilyesmit. Árpádka erre méltatlankodva kiáltja: „Nem igaz, nem minden gyerek! *Az én apám sohasem tett ilyesmit!*“

Most már teljesen értjük keserű dühét a kakas ellen, amely az ő genitálóján ugyanazt a sérelmet akarta ejteni, amivel a „nagyok“ fenyítették meg, értjük iránta való nagy tiszteletét, hiszen a kakasnak szabad megtenni mindazt, amitől őt úgy elrettentik, és értjük ama szörnyű büntetés seket is, melyeket (az onániáért és a szadisztikus fantáziákért) magára szab.

Mintha csak teljessé akarná vele tenni a képet: utóbbi időben már vallásos gondolatokkal foglalkozik. Hosszú szakálú, öreg zsidók tiszteletteljes félelmet ébresztenek benne.

Kéri anyját, bocsássa be az ilyen koldusokat a lakásba. Ám ha bejönnek, elbújik előlük és tisztelve, félve bámulja őket. Mikor egyszer egy ilyen koldus távozott, lehorgasztott fejével mondta: „Most kolduskakas vagyok.“ Az öreg zsidók azért érdeklik, mert, mint mondja, istentől (a templomból) jönnek.

Befejezésül még megemlíjtük Árpádkának azt a nyilatkozatát, amely mutatja, hogy a szárnyasok életét nem szemlelte hasztalan. A szomszédnőhöz így szólt nagy komolyan: „Elveszem magát feleségül, meg a nővérét, meg a három unokatestvéreimet, meg a szakácsnét, nem, a szakácsné helyett inkább a mamát.“ Tehát valóban a „Hahn im Körbe“ szerepét akarná játszani.

A kis Árpád esetét (melyet a „Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse“ című folyóirat I. évfolyamában is közzétettem) Freud professzor egy legújabban megjelent művében értékesíti. Freud bizonyítása alapján felvehetjük, hogy az ősember *állatimádása és állatáldozása az* ösök iránti ambivalens indulatok (tisztelet és féltés) eltolódott megnyilvánulása volt. Az eredeti ösztön a gyűlölt apa eltávolítására (megölésére) irányul, de utóbb e szándék ellentéte: a szeretés jut szóhoz. Ugyanilyen kétértékűségek nyilatkoznak meg az apával szemben a ma élő *primitívek totemvallásában*, a *kényszerneurotikusok* tüneteiben és a gyermekek pozitív és negatív irányú nagy érdeklődésében az állatok iránt.

Freud a kis Árpádot a *pozitív totemizmus* ritka esetének minősíti.¹⁾

¹⁾ S. Freud, Totem és Tabu. (Dick M. kiadása.)

XII.

Vad ló megszelídítése.

A budapesti lovasrendőrség vezetőjének engedelmével 1912. április 29-én végignéztem *E. J.* tolnai kovácmester produkcióját, aki késznek nyilatkozott a legvadabb lovat is egy ültében megszelídíteni és sajátkezűleg megpatkolni. Az újságokban már régebben felbukkant *E. J.* csodás erejének a híre; azt írták róla, hogy pusztán akaratának átvitelével, „szuggesztíve“ képes a legféltelenebb lovat is megszelídíteni. A rendőrkaszárnya udvarában egybegyűlt bizottság, amely magasrangu lovassági és rendőrtisztekből állott, azt tűzte ki feladatául, hogy egy különösen vad lovon tegye próbára a lószelídítő művészetét. *Cicát*, a 4½ éves, pompás telivér pej kancát, kitűnő tulajdonságai dacára sem használhatta semmire huszárfőhadnagy gazdája, mert nem akadt kovács, aki meg tudta volna patkolni. Az állathoz senki idegen nem közelíthetett, olyan vad és rugdalózdó volt.

Még a vele ismerős istállólegény is csak óvatosan mert közelébe kerülni és hosszas erőlködéssel mindössze annyira vitte, hogy a ló felső testét lekefélfelhette. De amint a lábszárával is megpróbálkozott: az állat csaknem őrjöngve rúgott ki és irtózatosan nyerített. Miután a ló különben teljesen egészséges volt, állapotát „vadság“-nak, illetve „idegesség“-nek minősítették és noha verseny- vagy tenyészcélokra elvesztettek hitték: most kísérletet tettek vele, hogy vájjon

E. J. titokzatos művészetének sikerüké dacosságát megtörni s érintetlen patáját megpatkolni.

Csakhamar megjelent a lószelidítő, egy harminc év körüli, parasztos külsejű férfi, ki látszólag rendkívül öntudatos és fesztelenül társalog az előkelő urakkal. Majd a lovat vezetik elő, mely a hozzáértők állítása szerint kitűnő családból származó paripa. (Apja: *Kisbéröccse*; anyja: *Gerjer*.) *Cica* ugyan megtűri rendes istállólegényét, de amint az lábához közelít a kezével, rettenetesen felvihog és kirúg.

Hogy *E.* legalább is nem kizárólag rendkívüli szellemi erőket vesz igénybe eljárásánál, az azonnal nyilvánvaló lett, mikor a dolgát azzal kezdte, hogy a ló rendes szerszámát a magával hozott futószárba nyúló lószerszámmal cserélte föl, melyen éppen az orr felett nehéz karikagyűrűk lógtak. Miután bizonyos elméleti megfontolásokon nyugvó és alább kifejtendő várakozásokkal tekintettem *E. J.* mutatóványai elé, célszerűnek találom, hogy egy jelenvolt elfogulatlan újságíró leírásában adjam elő a történeteket:¹⁾

„A kovácmester már messziről erőteljes hangon, de végtelen szeretettel, szinte gügyögve közeledik a lóhoz, miközben ennek rendes legényétől már átveszi a kapicánszár végét.

— Ho-hoó-hó, gyönyörűséges szép lovacskám, — csacsogja a kovácmester. — Ne félj, szeretlek én téged. Haj, te kis bolond, te... ho-hoó!

Hozzá akar nyúlni a ló marjához, hogy megsimogassa, az fölnyihog és óriásit szökik a levegőbe, egyúttal kirúg. De még a levegőben vannak a lábai, mikor a kovácmester vele szemben leguggoltan, rettenetes, félelmetes hangon ordít reá, de úgy, hogy magunk is elképedünk:

— Haj, te nyomorult!

És megrántja a kapicánszárát. A ló ijedten torpan meg, még egyszer megpróbál rúgni és szökni, de már a kísérletnél hallja a kovácmester rettenetes hangját és látja a nézését. A következő pillanatban már megint olyan hangon beszélget vele, mintha az anya beszélne újszülött csecsemőjével:

— Ho-ho-hó, no ne félj, szeretlek, kis lovam! Jaj, te kis cukros, hogy egyem a májadat.

¹⁾ Lásd „Az Est” 1912. május 14 számában Fényes Lászlónak a „Lószelidítő” című tudósítását.

E. J.-nek az arca ilyenkor csupa boldogság, ragyogás és szeretet s lassan, de biztosan — *soha egy pillanatig nem habozó mozdulattal* — közeledik kinyújtott tenyerével a ló nyakához és onnan le a marja felé. A ló megint rúg és nyílegyenesre ágaskodik, azt hiszi az ember: a patájával most egyenesen a kovácmester fejébe vág. De ez szintén majdnem felugrik a levegőbe, elébe a lónak és ráordít: Hah!! — aztán megrántja a kavicánszárat s a ló megint csak megtorpan. Az első eredmény, amit látni lehetett, az volt, hogy Cica nem nyihogott többé. Egészen világosan lehetett konstatálni, hogy a ló észrevette: aki előttem áll, az jobban tud ordítani

. . . Negyedóra múlva Cica már minden ízében remegett, izzadt és addig villogó szeme fokozatosan, de feltűnően elhomályosodott. Egy fél óra múlva már meg engedte fogni a lábait és a kovácmester nyugodtan, erősen, de gyöngédséggel simogatta, hajlítgatta az ízületeket. A ló igézve állt előtte három lábán és lába ott, ahol behajlította a kovácmester, viaszszerűen úgy maradt . . .

Így ment ez egy óra hosszáig, miközben a kovácmester, ha a ló egyszer-egyszer megkísérelte a rezonirozást: reáordított, máskülönben pedig folyton gagyogott neki és simogatta a nyaka *tövét*:

— Jaj, te szegény kis lovacska, izzadsz, úgy-e? Izzadunk mind a ketten. No ne félj, ezért nem kapsz ki, *tudom én, hogy te jó akarsz lenni*, de jó kis lovacska vagy, jaj de aranyos lovacska. — Amit beszélt a kovácmester, annak érzése — a szó értelme nélkül is — benne volt a hangjában.

Egy óra múlva a kovácmester a kalapácsal már a patáját kovácsolta Cicának és egy óra ötven perc múlva Cica e rendszer szerint meg volt vasalva. Kimerült volt teljesen, de nyugodtan és szépen engedelmeskedett, meg lehetett simogatni a lábát és bement istállójába.“

E. J. hatósági bizonyítványokkal igazolta, hogy azoknál a lovaknál, melyeket eddig ilyen szelidítésnek alávetett, a hatás maradandónak bizonyult.

A mutatvány végeztével, melynek menetét az élesszemű újságíró helyesen figyelte meg, azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy a szelidítésnél gondolatátvitel, hipnózis, avagy

szuggesztió játszott-e szerepet? Feleletem úgy hangzott, hogy valami rendkívüli és rejtélyes erőket magyarázatul csak abban az esetben szabadna felvennünk, ha a lefolyt jelenség kívül esnék az ismert természettudományi és lélektani törvényszerűségek keretén. Ámde nem így áll a dolog, amint azt a következő fejtegetésekkel véltem bebizonyíthatni:

A hipnózis és a szuggesztió hatásának és módszereinek pszichoanalitikai vizsgálatánál az e fajta jelenségeket arra a tényre vezethettem vissza, hogy az embernek gyermekkorában a vak engedelmességre való hajlandóság életfogytiglan vérévé válhat.¹⁾ Megállapíthattam, hogy a hipnózisba való ejtésre két módszer szolgálhat: a szeretet és a szigor. A szeretet módszerével (nyájas simogatással, kéréssel, duruzsoló rábeszéléssel) való hipnotizálást *anyahipnózisnak*, a szigorral (rákiáltással, parancscsal, megrémítéssel) való megdermesztést *apahipnózisnak* neveztem el.

Az első négy életév története, különösen a szülőkhöz való viszony alakulása szabja meg, hogy valaki a befolyásoltatásnak egyik vagy másik, avagy mindkét módja számára fogékony marad-e életfogytiglan, avagy nem.

Nem a hipnotizőr különös képességétől függ tehát, hogy sikerül-e valamely felnőtt egyént hipnózisba ejteni, hanem a „médiüm“-nak veleszületett és belenevelt (vagyis: filo- és ontogenetikusan szerzett) attól a tulajdonságától, hogy szeretet és félelem, tehát a szülői nevelés alkalmazta eszközök önálló akaratnyilvánulásait megbénítják-e. *Claparède* azt mondja, hogy ez a feltevésem sokkal mélyebben szánt, mint a hipnózis többi magyarázatai.²⁾ Összefoglaló referátumában *Claparède* számos példával igazolja némely állatfajtnak azt a valószínűleg fejlődéstanilag értelmezendő sajátját,

¹⁾ Lásd „A hipnotikus hatások lelki elemzése“ c. dolgozatomat a „Lelki problémák“ c. kötetben. Dick M. kiadása.

²⁾ „Cette théorie van bien plus profond que les autres, en cherchant à expliquer, comment cette hypersuggestibilité du sujet est déclanchée, par quels mécanismes particuliers des actions aussi puissantes que celles que l'on rencontre dans l'hypnose peuvent se réaliser, quel est le véhicule affectif qui va faire accepter au sujet la pilule de la suggestion donnée.“ (Prof. Ed. *Claparède*: „Interprétation psychologique de l'Hypnose“. Journal f. Psychologie u. Neurologie. 1911. XVIII. kötet, 4. füzet.)

hogy hirtelen *rémület* folytán hipnózisba eshet. (Pl. a béka, tengerimalac, tyúk, stb.)

Neki magának sikerült egy vad és féktelen nőténymajmot merev ránézéssel, valamint a mell és a karok *nyájas simogatásával* teljesen akarathétküli és kataleptikus revertségü állapotba ejteni. *Claparède* ezt a hirtelen kezességet ösztönszerű beállásnak, valószínűleg a kéjre várakozás állapotának mondja és támogatni véli ezzel azt a nézete-met, hogy a sugalmazhatóság a sugalmazótól való szexuális függést tételez fel.¹⁾

Emberen szerzett tapasztalataikkal *Moricha-Beauchant*) és E. Jones²⁾ is igazolhatták *ezt* a felfogásomat.

Semmi okunk nincs rá, hogy ezeket a tapasztalatokat E. J. kovácmester sugalmazó eljárására ne értékesítsük. E. nyilván ösztönszerűen alkalmazta a *becézés* és a *ráijesztés* ügyesen kevert módszereit és ezzel a kombinált *apát* és *anya-sugalmazással* szelídítette meg a különben féktelen állatot. Ez a kombináció, a lélektanilag oly fontos kontraszthatásnál fogva a lóra különösen mély benyomást gyakorolhatott és könnyen elképzelhetjük, hogy egy ilyen megrázó élmény utóhatása tartós is maradhat, csakúgy, ahogy pl. az embernél is elévülhetetlen számos gyermekkori élmény hatása.

Az e fajta idomítás legfeljebb ha a háziállatoknál helyénvaló, melyeknek legfőbb erénye a szófogadás. Ha azonban ember járja végig gyermekkorában a szeretés és idomítás ilyen túlzott iskoláját, úgy az önálló cselekvésre való képességet alighanem örökre elveszíti. Az ilyen „szelídített“ gyermekek sorából kerülnek ki az átvitt apa- és anyasugalmazásra mindenkor fogékony emberek, valamint a neurótikusok legnagyobb része is.

Azt pedig, hogy ez az erőszakos idomítás a ló jellemére és egészségére is nem ártalmas-e, eleve megállapítani nem lehet.

¹⁾ *Claparède*: „État hypnoide ohez un singé“. (Archives des Sciences Physiques et Naturelles Tome XXXII. Genève.)

²⁾ R. *MorichautBeauchant*, Prof. á l'École de méd. de Poitiers: Le „rapport affectif“ dans la cure des Psychoneuroses. (Gazette des Hôpitaux du 14. Novembre 1911.)

³⁾ Prof. E. *Jones* (University of Toronto): „The action of suggestion in psychotherapy“. (The Journal of Abnormal Psychology, Boston. Dec. 1910.)

XIII.

A nagyapa-komplexum.

Ábrahám és *Jones* legutóbb¹⁾ behatóan méltatták azt a tényt, hogy az unokát nagyszülőikhez való viszonyának a hatása olykor egész életén végigkíséri. Közleményeik kiegészítéseül röviden összefoglalom itt e tárgy körül szerzett néhány tapasztalatomat.

A nagyapa személye a gyermek fantáziáját két irányban foglalkoztatja. Egyfelől mint méltóságteljes aggastyán, aki olykor még a különben mindenható apának is tiszteletet parancsol és akinek a tekintélyét a gyermek elsajátítani s apjával szemben az ellenállás idején kijátszani vágyik. (*Ábrahám*, *Jones*.) De másfelől úgy is szerepel a nagyapa, mint gyámoltalan, gyöngé öreg, ki már a halálhoz közeleg, ki az erőteljes apával semmi tekintetben nem mérkőzhetik (legkevésbé a nemiség dolgában), aki ennél fogva a gyermek szemében *megvetés* tárgyává válik. Gyakran épen a nagyapán ismeri meg a gyermek a „végleges távollét“ fogalmát, a halált, s így az *apja* halálát kívánó, de az ambivalencia folytán elfojtott fantáziát reá tolja át. „Ha az apám apja meghalhatott, akkor az én apám is meg fog egyszer halni

¹⁾ *Ábrahám*: „Einige Bemerkungen über die Rolle der Grosseltern in der Psychologie der Neurosen.“ *Jones*: „Die Bedeutung des Grossvaters für das Schicksal des Einzelnen.“ Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse, I. évf.

(és előjogainak a birtokába én jutok)“: körülbelül ez a fantázia rejtőzik a nagyapa halálával foglalkozó fedő- emlékek és fedő-fantáziák mögött. A nagyapa halála egyébként szabaddá teszi a nagyanyát, és számos gyermek (hogyan az apját is kímélje, de anyjához mégis hozzájuthasson) azt a megoldást választja, hogy fantáziában meghalítja a nagyapát, apjának adományozza a nagyanyát, az anyját pedig megtartja magának. „Én az én mamámmal alszom, te is aludj a tiéddel“, gondolja a gyermek, aki emellett még igazságosnak és nagylelkűnek is véli magát.¹⁾

Hogy a „*gyöngye nagyapa*“ vagy az „*erős nagyapa*“ imagoját rögzíti-e a gyermek (utóbbi esetben azonosítási tendenciával): az a nagyapának a család életében valósággal betöltött szerepétől függ.

Ahol, mint valami pátriárka, a nagyapa az ur a háznál: ott a gyermek fantáziájában szintén túlszárnyalja az alárendelt apát és azt a reményt táplálja, hogy közvetlenül lehet örökölni a nagyapa hatalmát. Egy analízisem alá került ilyen esetben a gyermek sohasem tudta magát alávetni a nagyapa halálával uralomra jutott apa akaratának; bitornak tekintette őt, aki őt a nagyapa utáni jogos örökségétől megrabolta.

A „*gyöngye nagyapa*“ imagoja különösen olyan családok gyermekeinél szerepel, ahol (ami gyakran fordul elő) a nagyszülőket rossz bánásmódban részesítik.

¹⁾ Kis gyermekeknek ilyen és hasonló kijelentéseit megbízható helyről többször közölték velem. A mondottaknak szép példáját találjuk egy ötéves fiúcska szorongási neurozisének *Freudtól* közölt analízisében is. (Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. Dritte Folge. Deuticke, Wien.) A kis Hans itt anyja férjévé, vagyis saját apjává nevezi ki magát, míg apjának a nagyanyját engedti át. *Freud* ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Így aztán minden rendbe jön: A kis Ödipus a sorstól megszabottnál szerencsésebb megoldást talált. Anélkül, hogy eltávolítaná apját, ugyanazt a boldogságot juttatja neki, amit a maga számára igényel: nagyapává nevezi ki, összeházasítja őt is a saját anyjával.“

A szem-szimbolikáról.

Schopenhauernek Göthéhez írt egy levelével foglalkozó dolgozatomban rámutatok arra, hogy Ödipusz maga-megvakítása a pszichoanalitikai tapasztalásból meríthető minden valószínűség szerint önkasztrációt szimbolizál és hogy általában a szem gyakran szerepel a genitale szimbólumaként. Most röviden ösmertetek némely analitikai tapasztalatot, melyek e meggyőződésemet támogatják.

1. Egy fiatal nő hegyes tárgyak, különösen tű-félékre irányuló fóbiában szenved. Aggodalmának örökös tárgya az, hogy ilyen tű egyszer még kiszúrhatná a szemét. Az eset behatóbb vizsgálatánál kiderül, hogy a páciens évek óta benső nemi életet élt az unokafivérével, az immissio penistől azonban — mely hymenének beszakítása által anatómiai integritását sértené — barátját aggodalmasan visszatartja. A beteg szemét sűrűn érik apró balesetek, melyeket önkénytelenül önmaga okoz. Az eset megfejtése: a szem a géni-tálét helyettesíti, a szemre irányuló aggályoskodás, valamint a „véletlen“ cselekedetek, a genitálét illető félelmet és vágyakat ábrázolják.

2. Egy rövidlátó betegem, akit folyton az alsóbbrendűségtől való félelem és az ezeket ellensúlyozó nagyzás-fantáziák foglalkoztattak, hipochondriás és félelmi érzéseit úgy, mint túlzott szégyenlősségét rövidlátásával indokolta. Ámde

tudattalanjában mindezek az érzések genitáléjára vonatkoztak. Kiskorában anyjára és nővérére irányuló mindenhatóság-fantáziák töltötték el, míg később nemi alsóbbrendűségének fájdalmas belátására jutott („kis penis“ komplexum s ebből keletkezett hypochondria; általános „gyöngeség“), de túlságba vitt önkielégitéssel és szadisztikus koitus-aktusokkal ellensúlyozta ezt az érzését is. A szem - genitale szimbolikái egyenlet segítségével nemi vágyainak és aggályainak nagy részét sikerült szemén ábrázolnia. A tünetek e belátások hatása alatt már felületes elemzés után jelentékenyen javultak.

3. Ismertem egy családot, melynek minden tagja abban a túlzott félelemben szenvedett, hogy szeme megsérülhet vagy megbetegedhet. Elég volt valamely szembetegséget vagy sérülést szóba hozni, hogy elsápadjanak; ilyesminek a megpillantására pedig az ájulásig menő rosszulléttel reagáltak. A család egyik tagjánál a potencia pszichikus zavarait szadisztikus vágyak mazochisztikus ellenhatási képződménye gyanánt értelmezhettem: a szemsérüléstől való félelem a szemek megsebzésére irányuló szadisztikus vágnak vagyis végeredményében eltolt szadisztikus koitus-vágnak volt tekinthető. A nemi ösztön szado-mazochisztikus összetevője ugyanis a sérülésre alkalmas szemszervre könnyen áttolódhatott. — Egy másik családtag a szemtől való félelmét és irtózását a *tyúkszemre (!)* is kiterjesztette, amiben a külső hasonlóságon és név-azonosságon kívül bizonyára egy második szimbolikái egyenlet (penis - lábujj) is szerepet játszott. Ez utóbbi jelenség nyilvánvalóan kísérlet volt arra, hogy a szimbólum (a szem) a voltaképeni valóhoz (genitáléhoz) egy új tag (tyúkszem) közbeiktatása által ismét közelebb hozassék.

4. Egy betegem, aki kis korában félt a *bogaraktól*, a pubertás idejében attól kezdett félni, hogy magát a tükörben nézze; különösen szemének és szemöldökének megpillantásától irtózott.

Ebben a félelmében egyrészt a saját elfojtási hajlandóságának felismerése („nem akarom magamat szemtől-szembe látni“), másrészt az onániától s a genitálétól való félelmenek eltolódott ábrázolása nyilvánult meg. A mozgékony képzetek volt az a közvetítő kapocs, melynek segítségével a gyermek figyelmét és indulatait a spontáné mozgásba jövő

(erektil) szervéről a mozgékony bogarakra átvitte. De a könnyű sebezhetőség is elősegítette, hogy a bogár, melyet már a gyermek is játszva eltaposhat, az érzékeny nemi szerv szimbólumává váljék; a további eltolás során a bogár helyébe a szintén mozgékony és sebezhető szem lépett. (A magyar, mint tudjuk, a pupillát szembogárnak hívja.)

5. Számos rémálomban (különösen a gyermekkorból emlékezetesekben) szerepet játszik a növekvő és kisebbedő szem. Erről minden esetben kétségtelenül megállapíthattam, hogy az erekció alkalmával ugyancsak térfogatát változtató genitálét szimbolizálja. A szemnek a szemrés zárásakor és nyitásakor mutatkozó látszólagos nagyságbeli változását a gyermek a hasonló változással járó genitális jelenségek ábrázolására használja fel. A szülők szemétől való túlzott félelemnek, ami kisgyermekeknél különösen gyakori, egyik gyökere nézetem szerint szintén a nemi szimbolikából ered.

6. Más álmokban a szempár a szintén páros és gömbalakú heréket képviseli. Minthogy a kéztől eltekintve az arc az egyedüli fedetlen testrészünk, a gyermek a felnőttek, illetve főként a szülők arcán kénytelen kielégíteni minden, az emberi testre irányuló kíváncsiságát. Így válik az arcnak majdnem minden részlete egy vagy több leplezett, főleg genitális test-táj szimbólumává. Különösen alkalmas az orr, a két szem, a két szemöldök és a száj: a penis, a testikulusok, a genitális szőrzet és az anus ábrázolására.

Nem kétlem, hogy az a megszegyenülés is, melyet „fixíroztatáskor“ érzünk s amely minket a mások megbámulásából visszatart, a szem-tájéék szexuálszimbolikai jelentős ségében találja mélyebb magyarázatát. Ugyancsak erre kell visszavezetnünk azt a nagy hatást is, amit a hipnotizőr szeme gyakorol médiumára. Utalok a „valakire szemet vetni“ kifejezésben foglalt, továbbá a kacsingatásban, szemlesütésben rejlő nemi szimbolikára is.

7. Utólag az Odipusz magamegvakításáról adott megfejtésemet egy páciens igazolta. A gyermekkorában végtelemül becézett, szülőihez rögzített, de szégyenlős gyermek előtt egyik pajtása kipattantotta a szülők szerelmi érintkezésének titkát. Talán ennek a hatása alatt apját nagyon meggyűlölte; analízis közben néha egész tudatosan arról fantáziált, hogy kasztrálni kellene őt. Apja elleni boszúvágyát azonban rendszerint bűnbánat és önbüntetés követte, így többek között

gyermekkorában a saját portraitjának *kiszúrta a szemét*.

Felvilágosítottam a beteget, hogy ezzel az ótestamentumi tálío-büntetéssel az apján (fantáziában) végrehajtott kasztrációért sújtotta önmagát, a „szemet szemért, fogat fogért“ formula szava szerint, melyben egyébként nem véletlen, hogy éppen a kasztráció két szimbóluma, a *megvakítás* és a *foghúzás* szerepel. A páciens tiltakozása ez ellen a magyarázat ellen nem csökkenthető előttem annak valószínűségét.

*

A valóságérzék fejlődésfokairól írott dolgozatomban a szimbolika keletkezését a gyermeknek azzal a hajlandóságával magyarázom, hogy *saját teste kifejező képességével* igyekszik ábrázolni vágyainak a teljesedését. A külvilág tárgyainak az egyes testrészekkel való szimbolikus azonosítása lehetővé teszi, hogy egyfelől a kívánt tárgyakat a saját testen, másfelől saját nagyrabecsült szerveit a külvilág lelkesnek vélt dolgaiban feltalálja. A szem- és a fog-szimbolika példáján látjuk, hogy az egyes szervek (különösen a genitáliák) szimbóluma nemcsak külvilági objektum, hanem más szerv, illetve *más testrész* is lehet. Sőt, a szimbolika képződésének valószínűleg ez az ősbibb módja.

A genitáliáknak más szervekkel, illetve tárgyakkal való ilyen azonosítása nézetem szerint kezdetben csupán játékos kedvtelésből történik. Az így keletkező szimbolikus egyenlősítés azonban másodlagosan az *elfojtás* szolgálatába áll, mely az egyenlet egyik tagjának indulatsúlyát lecsökkenti, míg a másik, „ártatlanabb“ tagot megfelelő mérvű *szimbolikus indulati túlsúllyal* ruhazza föl. E folyamat rendjén jut az „ártatlanabb“ felső testfél szexuálszimbolikus jelentőségéhez és ez az a folyamat, amelyet *Freud, alulról felfelé* való *áthelyezéssednek* nevez. Mint láttuk, a szem, mozgékonyágánál, alakjánál, változó nagyságánál, sebezhetőségénél és nagy értékénél fogva különösen alkalmas azoknak az indulatoknak az átvételére, melyeket az elfojtó munka a hasonló tulajdonságokkal bíró genitáléról eltolt. Ez az áthárítás azonban valószínűleg nem sikerülne olyan tökéletesen, ha a szemnek magának is nem volna meg már eleve az a libidínózus jelentősége, melyet Freud nemiségi elmélete a nemi ösztön külön összetevője gyanánt méltányol.

A szimbólumok ontogenezise.

Mindenki, akinek alkalma van a gyermek lelki fejlődését akár közvetlenül, akár a szülők közvetítésével — lélektanilag iskolázott szemmel — megfigyelni, egész terjedelmükben igazolhatja *Beaurain*¹⁾ fejtegetéseit ama módokról, ahogyan a gyermek első általános fogalmait szerzi. Kétségtelen, hogy a gyermek (nemkülönben a lélek tudattalan rétege) már a legcsekélyebb hasonlóság alapján egynek vesz két egészen különböző dolgot, könnyen áttolja egyikről a másikra indus latait, és ugyanazon névvel illeti őket. Az ilyen név tehát teljesen különböző, de noha (egészen távolról) valamiben mégis hasonló és ennek folytán azonosított dolgoknak együvé sűrített, közös jelölője. A gyermek valóságfelismerésének (intelligenciájának) fejlődése e sűrítéstermékek elemekre bontásához, a valamiben hasonló, de egyébként eltérő dolgok elkülönbötetésének megtanulásához vezet. E folyamatot már többen helyesen felismerték és leírták, *Silberer* és *Beaurain* idevágó közleményei pedig újabb adatokkal bővítették idevonatkozó ismereteinket.

E szerzők valamennyien egyetértenek abban, hogy a

¹⁾ *Beaurain*: „A szimbólum, és keletkezésének feltételei a gyermeknél“. Internationale Zeitschrift f. ärztliche Psychoanalyse. I. évf. 5. szám.

megismerés lelkiműködésének ontó- és filogenetikus előfokozatai a gyermeki megkülönböztető-képesség tökéletlenségében lelik magyarázatukat. Felfogásukat csak annyiban kifőgásolom, amennyiben a megismerés valamennyi előfokát a „szimbólum“ szóval jelölik. Bizonyos értelemben véve a hasonlat, allegória, metafora, célzás, parabola, embléma és általában bárminő közvetett ábrázolás, ilyen hiányos elkülönböztesítés és meghatározás eredményének tekinthető, anélkül, hogy a szó pszichoanalitikai értelmében vett szimbólumok volnának ezek. Pszichoanalitikai értelemben csak olyan dolgokat (képzeteket) tekinthetünk szimbólumoknak, melyek a tudatban logikailag megmagyarázhatatlan és indokolhatatlan indulatai súllyal szerepelnek, és amelyekről analitice megállapítható, hogy indulati túlsúlyukat valamely más dologgal (képzettel) való *tudattalan* azonosulásból merítik, melyet ez az indulattöbblet voltaképpen megillet. Nem minden hasonlat szimbólum tehát, hanem csak az, melynek egyik tagja el van fojtva a tudattalanba.¹⁾ *Rank* és *Sachs* hasonlóan értelmezik a szimbólum fogalmát: „Szimbólumnak nevezzük írják e szerzők — a közvetett ábrázolás egy különös fajtát, melyet a vele rokon hasonlattól, matefórától, célzás-tói, továbbá a gondolatok képes ábrázolásának egyéb alakjaitól meghatározott, a rejtvényre emlékeztető sajátságok különböztetnek meg“... a szimbólum) érzékletes pót-kifejezés, amely valami rejtettet helyettesít.“²⁾

Ezek a meggondolások arra intenek, hogy a szimbólumkeletkezés feltételeit a hasonlatképződés feltételeivel általában ne azonosítsuk, hanem a hasonlatképződés e különleges fajánál különleges keletkezési feltételeket keressünk.

A pszichoanalitikai tapasztalás valóban azt tanítja a, hogy a valódi szimbólum keletkezésének főfeltétele nem intellektuális, hanem indulati jellegű, noha létrejöttéhez intellektuális tökéletlenség is szükséges. Néhány, részben már egybeült fejtegetett nemi szimbólummal óhajtom ezt az állításomat igazolni.

¹⁾ Lásd idevágó megjegyzéseimet „Az onániáról“, „A szemszimbólikáról“, „A valóságérzék fejlődésfokairól“, továbbá Jung libidó, elméletéről irt dolgozataimban.

²⁾ „Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften“, Löwenfeldsféle gyűjtemény, Bergmann, Wiesbaden, 1913. 11. 1.)

Amíg a szükség alkalmazkodásra és valóságfelismerésre nem kényszeríti őt, a gyermek kizárólag ösztöneinek kielégésével törődik: azokkal a testrészeivel, melyeken a kielégülés végbemegy, a tárgyakkal, melyek a kielégítésre alkalmasak és a cselekvésekkel, melyek a kielégülést valóban létrehozzák. A nemi izgalomra alkalmas testrészek (kéj zónák) közül pl. a száj, az anus és a nemi szerv kötik le a figyelmét.

„A gyermeki lelket (valamint a felnőtt tudattalanjának belőle származó tendenciáját) saját testén eleinte kizárólag, később főképen ösztöneinek kielégése érdekli, azok a kedvkielégülések, melyeket szopás, evés, erogén-testtájak érintése, exkreciós működések révén szerez. Csodálatos-e, ha a külvilágban is azok a dolgok és folyamatok kötik le elsősorban a figyelmét, melyek, ha még oly távoli hasonlóságokkal is, legkedvesebb élményeire emlékeztetik?

Így születnek meg azok a benső, egész életünkön végigkísérő kapcsolatok az emberi test és a tárgyak világa között, melyeket szimbólikusaknak hívunk. Ebben az időszakban a gyermek egyrészt csak a saját testisége másait látja a világban. másrészt megtanulja annak gazdag változatosságát szerveivel érzékelteni.“¹⁾

Így következik be „a mindenség szexualizálódása.“ Ezen a fejlődésfokon a fiúgyermek nemi szervük gyermeki élvezességgel illetik a hosszúkás tárgyakat, hajlandók minden lyukat anusnak vagy szájnak, minden folyadékot vizeletnek és minden félkemény anyagot bélsárnak tekinteni. Egy fiúcska, midőn először mutatták meg neki a Dunát, így kiáltott fel: „mennyi nyál“. Egy két év körüli kis fiú pedig minden nyitható dolgot ajtónak hívott, így többek között apja lábait is, melyeket szintén nyitni-zárni (ab- és addukálni) tudott. Hasonló azonosítást találunk az egyes testrészek között is, így a penist a foggal, az anust a szájjal veszi egynek a gyermek, — talán az alsó testfele minden indulatilag jelentőséges részét helyettesíti így valami ellenértékével a felső testfelel (főként az arcon, illetve fejen).

Ez az azonosítás azonban még nem szimbolika. Csak mikor a nevelés folytán az azonosság egyik (és pedig jelentősebb) tagja elfojtódik, nyer az azonosság másik (előbb jelentéktelenebb) tagja indulati túlsúlyt és válik az elfojtott

¹⁾ „A valóságérzék fejlődésfokai“ c. dolgozatomból.

nak szimbólumává. Eredetileg a penis - fa, penis - templomtorony egyenlet tudatos, és csak a penisre irányuló érdeklődés elfojtása folytán nyeri a fa és a templomtorony érdeklődésünkben azt a megmagyarázhatatlan és látszólag indokolatlan jelentőséget, akkor válik a penis szimbólumává.

Így vált a szem a felszínes hasonlóság alapján a vele azonosított nemi szervek szimbólumává; így került általában a felső testfélre a rajta nyugvó szimbolikus indulati súly, mikor az alsó testfél iránti érdeklődésünket elfojtás sújtotta és alighanem így létesültek az egyénben a nemi szerv összes többi szimbólumai is (nyakkendő, kígyó, foghúzás, doboz, lépcső, stb.), melyek álminkban oly nagy szerepet játszanak. Nem csodálnám, ha a fent említett fiúcskák álmában az egyiknél az ajtó a szülői ölnék, a másiknál a Duna a testi váladékoknak szimbóluma gyanánt térne vissza.

E példák, úgy hiszem, igazolják az indulati tényezők döntő fontosságát a valódi szimbólumok keletkezésében. Elsősorban tehát az indulati tényezőkre kell ügyelnünk, ha a szimbólumot a lélek más sűrítési termeivényeitői (metaforától, hasonlattól, stb.) elkülönböztetni óhajtjuk. A mérőben formai, racionalisztikus szemlélet különben is helytelen eredményekhez vezet lelki folyamatok vizsgálatánál.

Régebben pl. azt hitték, hogy bizonyos dolgokat *azért* tévesztünk össze, *mert* hasonlóak, ma tudjuk, hogy ezt azért tesszük, mert valami okunk van rá, a hasonlóság csak alkalom az illető ok érvényesülésére. Ugyanígy állíthatjuk, hogy az apperceptív insufficiencia egymagában, a hasonlataalkotásra vivő indulati erő figyelembevétel nélkül nem magyarázza meg kellőleg a szimbólumképződés folyamatát.

Jung libido-elméletének bírálata.¹⁾

„ ... C'est donc un devoir moral de l'homme de science de s'exposer á commettre des erreurs et á subir des critiques, pour que la science avance toujours . . .“ *Ferrero* e bátor szavait írta Jung nagyszabású dolgozata elé és ezzel bátorságot ad bírálójának is, hogy feladatát komolyan vegye.

Könnyűvé és kellemessé válnék e feladat, ha e dolgokat számos kiválóságára fordítanók csak figyelmünket. Szorgalommal és el nem lankadó lelkesedéssel búvárokodott a szerző az emberi tudás csaknem minden terén, a természettudományokban úgy, mint a szellemiekben és gyűjtötte egybe az anyagot, melyből új világnézetét felépítette. De nemcsak nagy tudása méltó az elismerésre, hanem az az ötletesség és ügyesség is, melyet elméleteinek alátámasztása közben kifejt. Azonban sem a kiválóságainak, sem dolgozata egyéni stílusának részletes méltatásába e helyütt nem bocsátkozhatunk. A pszichoanalitikust rabjává teszi saját szakmája s ennek új és hatalmas voltától lekötve nem követheti és nem vizsgálhatja át a szétszórt forrásokat, melyekből a szerző az ő biológiai, filológiai, teológiai, mithológiai és filozófiai érveit merítette. Ezt a munkát másoknak, hiva-

¹⁾ C. G. Jung, „*Wandlungen und Symbole der Libido*“. (Jahrbuch f. Psychoanalyse IV. évf.)

tottaknak kell átengednünk. Mi az ő dolgozatát kizárólag pszichoanalitikai szempontból óhajtjuk bírálni és különösen azoknál a fejtegetéseinél fogunk hosszabban időzni, melyek egy és más eddigi analitikai nézetet újjal, állítólag jobbal óhajtának pótolni. Hogy vájjon eközben nem visszük-e túlzásba azt a törekvésünket, hogy a régi jót az újnak, csak azért, mert új, ne áldozzuk fel, vagyis: nem esünk-e ugyanabba a merev konzervativizmusba, melyet eddig elvi ellenségeinknek vetettünk volt a szemére, afelett majd a jövő fog dönten. Mindenesetre épen a szerző kiválósága az, ami óvatosságra int, arra, hogy dolgozatának tetszetős részeitől elragadtatva, kellőleg nem támogatott állításait is beigazoltaknak ne vegyük. Csakis ez az oka annak a szigorúságnak, mellyel Jung libido-elméletét elbírálni kötelességem.

A dolgozat, melyet rövid bevezetés és a „gondolkodás két fajáról“ szóló előljáró tanulmány előz meg, két főrésze oszlik; ezek közül a második az elsőnél aránytalanul térjedelmesebb és attól tartalmilag is sokban eltér, ami a kidőlgözás folyamán végbement fejlődésre vall.¹⁾ Sok ,minden, ami az első részben még homályos, vagy csak futólag szerepel, a másodikban már bőven és élesebben van kifejtve, annyira, hogy ellentmondás is mutatkozik a két rész között.

Így mindjárt a bevezetés szinte panegyrikusan dicsóíti Freudot azért, hogy felismerte az emberi lélekben az ödipusz-komplexumot. „Csodálkozva látjuk, — írja Jung, az álmokutatás pszichoanalitikai eredményeire utalva — hogy ödipusz a mi lelkünkben is él még“ és „balgaság volt hinnünk, hogy mi mások, erkölcsösebbek vagyunk, mint a régiek.“ „A modern ember ödipusz-komplexuma már nem kés pes ugyan az incesztust kiváltani, de ahhoz elég erős, hogy a lélek nagyfokú zavarát idézze elő.“ E megjegyzések után nem sejtjenők, hogy a szerző a második részben arra a meggyőződésre jut, hogy az ödipusz-fantázia „*irreális*“ s hogy a valóságos incesztus voltaképen sohasem játszott az emberiség történetében jelentősebb szerepet!

Jung tanulmányában a következő feladatot tűzi maga elé: Számos pszichoanalitikusnak sikerült az egyéni lélek vizsgálatából nyert ismeretek alkalmazásával mithológiai és

¹⁾ A második rész mintegy 1 ½ évvel az első után jelent meg.

történeti problémákat megfejteni; *Jung* meg akarja fordítani ezt a technikát és a történelem anyagából óhajt individuábpszichológiai megismeréseket szerezni.

Ez a kísérlet eleve is nagyon merésznek látszik. Az „alkalmazott pszichoanalízis“ jogosultsága kétségtelen; az élő emberen felismert individual-pszichológiai valót használja fel a néplélek bizonyos termékeinek az értelmezésére, szóval *ismeretlen dolgot ismertebb dolog* segítségével magyaráz. A mithológiai és történelmi hagyomány anyaga azonban a nemzedékek során annyira eltorzult és eredeti értelmétől annyira eltávolodott, hogy előzetes redukció nélkül meg sem érhető, pszichológiai célokra pedig épenséggel használhatatlan. *Jung* különben — ezt már itt előrebocsáthatjuk — csak helyenként esik abba a hibába, hogy az egyik ismeretlent (a lelket) egy másik ismeretlennel (analízis nélküli mitoszokkal) magyaráz. Fejtegetései ugyanis nem egyszer pszichoanalitikai megismeréseken alapulnak, amennyiben már *pszichoanalitice értelmezett* hitregéket használ fel lélektani problémák megoldásánál. Ez az eljárása *Jung*nak csak akkor volna álokoskodás, ha ezt a módszert *Jung* a (feltétlenül megengedhető) *analógiás alkalmazásnál* többnek, valami új egyenlélektani módszer megteremtésének tekintené.

A *gondolkodás két fajáról* szóló fejezet megkülönbözteti a normális embert jellemző, szavakba foglalt gondolkodást, mely a valósághoz való alkalmazkodást szolgálja, a kifelé „*irányított*“, a „*fantasztikus*“-tól, mely a valóságtól elfordul, alkalmazkodásra használhatatlan és nem szavakba, hanem szimbólumokba van öltöztetve. Az első Freud érteimében vett „*progresszív*“ jelenség, a második, ami például álmokban, fantáziákban és neurózisokban nyilvánul meg, regresszív. *Jung* gondolatmenete itt párhuzamos Freudnak „*a lelki történés két princípiumáról*“ szóló tanulmányával. Ismeretes, hogy a *tudatos* gondolkodás Freud szerint is főképpen a valóság-principium szolgálatában áll, míg a *tudattalan* inkább a kedvtelési princípiumnak hódol; a tudattalan elemekkel átszőtt lélekműködésekben (álom, fantázia stb.) természetesen a kedvteléses működésmód a túlnyomó. Sajnáljuk, hogy *Jung* ezt a számunkra oly értékes terminológiát dolgozatában nem alkalmazza. Nem helyeseltetjük azt sem, hogy az „*irányított*“ gondolkodást egynek veszi a szavakba

foglalt gondolkodással, elhanyagolva a lélek *tudatelöttes* („vorbewusst“) rétegét, mely bizonyára „irányítottan“ gondolkodik már, noha nem föltétlenül szavakban.

Sikerültebb Jung azután következő fejtegetése, ahol a logikai elemnek a mai lélektanban való tulbecsültségéről és a biogenetikai alaptörvény lélektani érvényességéről beszél. A dementia praecox fantázia-termékeiben rátalál az archaikus gondolkodás tartalmára és formáira. E sajátságot azonban kizárólag a demenciában véli fellelhetni, úgy hogy ezt mint „introverziós pszichózist“ szembeállítja minden más lelki zavarral. Így megokolatlan ellentétbe kerül Freud neurozisz-tanával, mely szerint a többi neuroziszok szintén introverzió — a libidó regressziója, a valóságtól való elfordulása — útján létesülnek és tüneteik is nyilvánvalóan archaikus jellegűek. (Lásd különösen a primitív- [vad] ember és a kényszerneurotikus lelki életének több megegyezését.)

A szimbólumképződés indítéka Jung szerint is az a törekvés, hogy tudattalan komplexumok, „melyeket az érvényesülésből kizárunk és amelyekkel úgy bánunk, mintha nem is léteznének“, álcázott, a tudat számára érthetetlen alakot öltsenek. (Az eddigi terminológia szerint ezt *elfojtásának* neveztük.) Jegyezzük meg azonban, hogy itt még azt írja Jung, hogy a tudattalan törekvés a *voltaképen létező* és a fantáziás pótképződmény ennek csak a *szimbóluma*¹⁾ (lásd pl. Oegger abbé Judás-fantáziájának a megfejtését), ellenben a dolgozat második részében mátf nem a tudatban fellépő pótképződményeket, hanem magukat a tudattalan törekvéseket tekinti szimbólumoknak, bárha az elfojtásnak a szimbólumkeletkezésben való szerepe, melyet ő is elismer, ezt a szerepcserét kizárja.

Ez alkalommal felhívjuk a figyelmet arra, hogy ideje volna végre a „szimbólum“ szó egyértelmű használatában megállapodni.²⁾ Nem minden szimbólum, ami valami mást helyettesít. Eredetileg úgy a voltaképeni, mint az átvitt

¹⁾ A dolgozat első részének egy későbbi helyén fejezi ezt ki a legvilágosabban: „Az erotikus benyomás a tudattalanban továbbműködik és önmaga helyett szimbólumokat tol a tudatba.“ 174. old.

²⁾ Ennek a kísérletét l. „A szimbólumok ontogeneziséről“ írt dolgozatomban.

értelemben vett szexualitás képviselve van a tudatban; a nemiség úgyszólván örvend, hogy a külvilág dolgaiban is tükröződhetik, „a mindenséget szexualizálhatja“. Az ilyen egyenlet csak azzal válik a szó pszichoanalitikai értelmesben vett *szimbólummá*, hogy eredeti jelentését a cenzúra lefojtja a tudattalanba.¹⁾ Ezért szimbolizálhatja, ha az elfőjtés végbement, a torony a phallust, de sohasem megfordítva: a phallus a tornyot.

Jung e dolgozatának voltaképeni célja az, hogy a bevezetésben kifejtett módszerét, az egyén szellemi termékeinek a mitológia segélyével való megfejtését, kipróbálja *Miss Frank Millernek* azokon a fantáziáin, melyeket ez az amerikai hölgy 19064)an az „Archives de Psychologie“-ban közölt. *Miller* kisasszony, aki elmondja, hogy ébren is képes „bizonyos autoszugesztív jelenségeket előidézni“, hogy „ritkán alszik mélyen és álmódás nélkül“, egyszer egy *verset* álmodott, egy *himnuszt a teremtőhöz*. Magasztaló ének volt ez istenről, akiben a vers egy-egy szakasza a *fény*, a *hang* és a *szerelem* alkotóját dicsőíti. *Miller* kisasszony álmában papírlapon, saját kézírásában jelent meg ez a költemény, melyet azután megkísérelt lelki eredetére visszavezetni.

Sajnáljuk, hogy Jung új kutató módszerét éppen olyan lelki anyagon alkalmazta, amelyet nem tehetett személyes vizsgálat tárgyává. Ilyen álombeli alkotótevékenységet analitikai kezelésben álló egyéneknél is találunk, akiknél utólagos kikérdezés révén meggyőződhetünk feltevéseink helyes vagy helytelen voltáról. Jungnál ez az ellenőrzés hiányzik, így okoskodása ingatag és bizonytalan marad és alkalmatlan arra, hogy módszere használhatóságáról meggyőzhessen minket. A pszichoneurótikus, ha lélekelemzés közben kikérdezzük — s épen ebben van ennek a betegségformának nagy tudományos jelentősége — *felvilágosít* szellemi termékeinek keletkezéséről és bepillantást enged a mai, fejlett lelkétől formailag és időben távoleső rétegekbe is. Ellenben a tárgyi-lagos szemléletre képtelen *elmebeteg* kérdéseinkre oly kevésbé feleink, mint a *mesék*, *mithoszok* és *versek*, ha alkotóik személyes vizsgálódásunk számára elvesztek.

¹⁾ Lásd a „valóságérzék fejlődésfokai és pathológiai visszatérősük“ c. dolgozatomat, továbbá a „szemszimbólikáról“ szóló közleményt is.

Miller kisasszony „teremtő-himnusza“-ban Jung — méltán — az apa-imago származékát látja. Állítjuk azonban, hogy Jungnak ezt a megállapítását sem a költő szolgáltatta adatokból, sem a világ minden kozmogoniájának ismeretéből nem vezethette volna le, ha *Freud* neurozis-pszichológiája alapján „az apa szerepéről az egyén sorsában“ már korábban meg nem győződött volna. A pszichoanalitice iskolázatlan olvasó pedig bizonyára nem is hiszi el neki ezt az állítását, történetamitológiai érvei dacára sem.

Miller kisasszony álombeli alkotása alkalmat ad Jungnak arra, hogy a *tudattalan és mégis reális értékű szellemi alkotásról* elmélkedjék. Ennek az alkotásmódnak a létezését minden pszichoanalitikus igazolhatja,¹⁾ Freud a tőle feltételezett lelki szerkezetben és pedig a lélek *tudatelőttis rétegében* (a „Vorbewusst“-ban) meg is találta ennek az alkotásmódnak a műhelyét. Jung azonban *minden* pszichikus történetben egy alsó- és egy felsőrendű, egy a multat reprodukáló és egy a jövőt megsejtő részt tételez fel, már pedig ezt az általánosítást az eddigi tapasztalat sehogysem igazolja. A pszichoanalízis felderítette a lélek tudattalanjának olyan működés módjait is, melyeknek a valóság-princípiumhoz annyira nincs közük és amelyek oly kizárólagosan a kedvkielégülést szolgálják, hogy a legjobb akarattal sem fedezhetünk fel bennük „alkotó“, „fejlődési“ tendenciákat.

Ebben az összefüggésben érdekes megjegyzéseket tesz Jung bizonyos *okkult* jelenségek (mint pl. a jós álmok) pszichológiai értelmezésnek lehetőségéről. Szerintünk is lenni kell valamely — ma még ismeretlen — útnak, mely némely tagadhatatlanul létező jelenségnek (pl. a telepathiának) tudományos értelmezéséhez vezet, úgy véljük azonban, hogy e jelenségek maguktól be fognak illeszkedni természettudományos ismeretkörünkbe és felesleges miattuk az oksági gondolkodásmódot másfélével cserélni fel.

Miller kisasszony vallásos himnusza Jung szerint erotikapótló képződmény (78. 1.), ámde mivel nála ez az átalakulás tudattalanul ment végbe, csak hisztériás csinálmány, melynek erkölcsi értéke nincs (188. 1.). „Vizsont, aki tudatos bü-

¹⁾ Lásd pl. *Robitschek*: „Symbolisches Denken. in der chemischen Forschung“; Imago. 1. évf., továbbá *Freud*: „Álomfejtésnek“ idevágó -részeit.

nével vallását époly tudatosan állítja szembe, ezzel olyasmit cselekszik, aminek a nagyszerűségét, a történelemre való tekintettel, elvitatnunk nem lehet.“

Ahhoz, amit Jung itt a vallásos érzés keletkezésmódjáról mond, beigazolt ismeretek alapján hozzájárulunk, noha bevalljuk, hogy az erotikus érzelmeknek vallásosakká való átalakulása végtelenül bonyolult és még nem eléggé elemzett kultúrtörténeti folyamat. Ám annál kevésbé követhetjük a szerzőt akkor, midőn a tények rideg megállapítása helyett *értékelő ítéletekbe* bocsátkozik, melyek nézetünk szerint nem a tiszta pszichológiába, hanem az etikába vagy a teológiába tartoznak. Ez az oka, hogy megilletékességünk hiánya is, hogy a keresztény vallás kisebb vagy nagyobb értékessége dolgában Jung által itt felvetett vita elől kitérünk.

Miller kisasszony egy másik tudattalan költői alkotása volt a „*Dal a molyról.*“ „Ebben, mondja Jung, valószínűleg ugyanaz a komplexum szerepel, mint az előbbiben.“ A moly vágyakozása a fény után voltaképpen a, költőnek az isten-anya utáni vágyakozását fejezi ki. E vágyakozás erotikus jellegű, olyan, mint az, amely *Miller* kisasszonyt egy közép-tengeri utazás alatt egy olasz hajóshoz vonzotta és amely, úgy látszik, a teremtő-himnusz kiváltó motívuma volt. Ellenben az ellen már tiltakozik Jung, hogy oly heterogén dolgokat, mint az isten utáni vágyat és holmi „erotikus semmiségeket“ konkrétumok gyanánt állítsanak párhuzamba, „ez olyasmi volna, mintha egy Beethoven-szonátát a kaviárral hasonlítanánk össze, csak mert mindkettőt szeretjük.“ A moly-dalban foglalt napimádat kimutatására *Jung* több napmithoszt és irodalmi, költői analógiákat idéz.

A dolgozat második része az idézett álmoköltemények újbóli kettős (erotikus és vallásos) értelmezésével kezdődik, majd a „molydal“ napmotívumának „asztral-mitológiai“, illetve „asztrológiai“ fejtegetésére tér át.

A nap az embert „jó“-ra és „rossz“-ra vivő, termékenyítő és életellenes libidónak természetes jelképe; ez a tény magyarázza meg a napimádás általánosságát. A napmithosz a vallásos hős-kultusz megértéséhez is elvezet. A héroszok szintén a libidó megszemélyesítői, ennél fogva a népek mitológiájában a hősöknek osztályul jutó sorsból az emberi libidó sorsára vonhatunk következtetést. Ezek az érdekes fejtegeté-

sei Jungnak lényegben egyeznek Rank és Silberer idevágó munkáival.

Jung dolgozatának ezután következő fejezete („A libidó fogalmáról és genetikus elméletéről“) élesen különül el nemcsak az első résztől, hanem általában mindattól, amit a pszichoanalízis eddig alkotott. Jung ebben a libidó-fogalom revíziójára vállalkozik és vállalkozásának szükségességét többek közt azzal indokolja, hogy a libidó-fogalom Freudnak és iskolájának újabb dolgozataiban más értelművé vált, mint amelyben Freud „A nemiség elméletéről“ irt „három értekezés“-ében használta. E három értekezésben, mint tudjuk, Freud a libidó kifejezéssel a nemi szükséglet lelki oldalát jelöli meg, melyet a biológia egy „nemi ösztön“ nyilvánulásának tekint. „E feltevés, írja Freud, a táplálékfelvétel ösztönével, az éhséggel való analógián alapul.“ Freudnál tehát a libidó-fogalom kizárólag *nemi éhséget* jelent. Ám Jungnak itt kifejtett nézete szerint „a libidó-fogalom elég tág ahhoz, hogy a *Schopenhauer* értelmében vett „*akarat*“ minden nyilvánulását felölelje, továbbá szerinte a libidó-fogalom Freudnak és Iskolájának újabb dolgozatai által kifejlesztett értelme szerint ugyanazt jelenti a biológiában funkcionálisan, mint a fizikában Róbert *Meyer* óta az „*energia*“. Ha Freud nézete ily értelemben csakugyan megváltozott volna, úgy *ezáltal* valóban új értelmet adott volna az eddig szexuális libido-fogalomnak, és ez arra kellett volna, hogy kényszerítse őt, hogy a nemiség szerepéről a neuro-pszichózisok körfejlődésében úgy, mint az ember egyéni és társadalmi fejlődéséről eddig vallott nézetét alapos revízió alá vegye. Ám ha még oly szorgosan tanulmányozzuk is Freudnak a nemiségről irt értekezései óta megjelent valamennyi dolgozatát, sehol a libidó szónak az eredeti definíciótól eltérő használatára *nem* akadunk. Igaz, hogy a Freud iskolájához tartozó bűvárok egyike — senki más, mint maga Jung — a libidó fogalmát már régebben általánosítani igyekezett, azonban Freud a maga részéről ez ellen már akkor is kifejezetten tiltakozott.

Jung hivatkozik Freud újabban megjelent paranoia-dolgozatának egy részletére, ahol Freud állítólag „kénytelen volt a libidó-fogalmat kibővíteni.“ Freud dolgozatának ezt a részét részletesen ideiktatjuk; ítélje meg az olvasó, igaz-e Jungnak ez az állítása, vagy sem.

Az idézett helyen Freud azt a nehéz problémát tárgyalja, vajjon a libidónak a külvilágtól való teljes elfordulása kifejthet-e olyan erős hatást, hogy az a „világpusztulás“, aminek a Freudtól analizált elmebeteg az öbenne lefolyt lelki változást érezte, e libidó-hatással legyen magyarázható és hogy nem elégséges-e feltenni, hogy a megőrzött én-folyamatok fenn tudják tartani az egyénnek a külvilághoz való viszonyát.

„A libidót (erotikus forrású érdeklődést) vagy az érdeklődéssel kell általában azonosítanunk, vagy *azt a lehetőséget felvennünk, hogy a libidó-kiélés súlyos zavara megfelelő zavart indukálhat az én-folyamatokban is.*“ Az utóbbi lehetőség szövegét én szedtettem dült betűkkel, hogy ellensúlyozzam vele Jung eljárását, aki dolgozatának nyomtatásában és felfogásában is egyoldalúan az *első* lehetőséget hangsúlyozza.

Freud még nem óhajtott dönteni a felvett lehetőségek között és azt a megjegyzést fűzte a kérdéshez, hogy „annak megoldásához még gyámoltalanok vagyunk.“ Egyelőre tehát tartjuk meg — írja tovább — az eddig oly hasznosnak bizonyult ösztönfogalmat és az egyén élettani helyzetének kettsége szerint *különböztessük el továbbra is az éntöztönöket a nemi ösztönöktől.* A paranoiások megfigyelése különben sem szolgáltat semmi, olyan adatot, ami e felfogásnak ellentmondana, sőt, „*sokkal valószínűbb, hogy a külvilághoz való viszony megváltozását nagyrészt vagy kizárólag a libidinózus érdeklődés kiesésével magyarázhatjuk meg.*“

Az itt előadottakból nyilvánvaló, hogy Jung állítását, mintha Freud újabb munkáiban a libidó-fogalmat módosította volna, tágabb értelemben használná, még az az egyetlen idézet sem támogatja, amelyre Jung hivatkozni próbál. Ellenkezőleg: Freud, mint láttuk, meggondolásainak eredményeként fentartja korábbi nézetét és pedig úgy az én-érdekek és a szexuális libidó elkülönöztetésének szükségességéről mint a (*nemi* értelműnek vett) libidó kórnemző jelentőségéről valamennyi pszichoneurózisnál, a paranoiát és a parafreniát sem véve ki. A libido-fogalom azonosítását *Schopenhauer* „akarát“-ával, illetve Róbert Mayer „energiá“-jával a mondottak alapján Jung szellemi tulajdonának s nem a Freudé-
nak kell tekintenünk.

Freud „habozó óvatosságát“, mely Jung szerint „ily nehéz kérdésben helyénvaló“, ugyancsak nélkülözzük Jung

további fejtegetéseiben. A legcsekélyebb figyelemre sem méltatja azt a Freud-hangsúlyozta lehetőséget, hogy a libidózavar az én-folyamatokra is visszahathat és másodlagosan előidézheti a valóságfunkciónak a paranoiát és parafreniát jellemző zavarát, hanem egyszerűen kijelenti, hogy a normális „fonction du réel“-t libidinózus járulék vagy erotikus érdek nem tarthatja fenn, mert „*a dolog úgy áll*, hogy sok esetben a betegek a valóságból teljesen kiesnek, tájékozódásnak vagy pszichikus alkalmazkodásnak nyomát sem találjuk rajtuk.“ A stuporos és katatonias automaták pl. teljesen elvesztették alkalmazkodó képességüket.

Ez a kategorikus nyilatkozat, melyet Jung minden bizonyítás nélkül, mint valami egészen magától értetődő dolgot dekretál, annál kevésbé megnyugtató, mert más téren is találkozunk a Freudtól felvett előbbi lehetőséggel analóg, közvetett működésbeli zavarral. A nagy agyféltekéitől megfosztott kutya „távoli (közvetett) tünetei“, vagyis oly testi működéseinek a zavara, amelyeknek az idegközpontja a műtétnél sértetlen maradt, párhuzamba állítható azzal a jelenséggel, hogy a nemi körzet mélyebb roncsolása az énműködésekben is zavart vált ki, noha az én-ösztönöket közvetlenül bántalom nem érte.

Különben is módszertani hiba, bonyolult és nehéz kérdéseket bármilyen őszinte és lelkes kijelentésekkel vagy hitvallásokkal elintézni. „Vannak talányok, — olvastam nemrég / *D. Chwolson*, pétervári fizikus egy methodologiai dolgozatában — melyeknek belső lényegük folytán csak kevés számú, élesem fogalmazható megoldása gondolható eL ... Egy ilyen talány végleges megoldása semmiesetre sem lehet egyik vagy másik lehetőség helyesnek nyilvánítása,... hanem . . . a kérdés beható tanulmányozása alapján meg kell mutatnunk, . . . hogyan lehet megdönteni az ellenvetéseket. Ha nem így járunk el, a talány egyszerűen továbbra is megoldatlan marad és az álmegoldás legfeljebb a naiv laikust elégítheti ki, de sohasem azt, aki a kérdést igazán ismeri.“ (*O. D. Chwolson: A tizenkettedik parancsolat. Kritikai tanulmány.*)

„A dementia praecox-ban szenvedőnek eltávolodása a valóságtól sokkal jelentékenyebb fokú“ — írja Jung, — „semhogy a nemiséget sensu strictiori tehetnök érte felelőssé.“ Erre az a válaszuk, hogy még távolról sem ismerjük egész terjedelmükben ama sérüléseket, melyeket valódi nemi trau-

mák folytán a valóságfunkció szenvedhet. Látjuk, hogy a hisztériás és a pszichoneurotikus beteg mennyire kivonhatja magát erotikus lelki traumák folytán a valóságból és tapasztalhatjuk a szerelmesség lélekállapotában is — s ez bizonyára a szexuális ok (*sensu strictissimo*), — hogy itt a valóságot csaknem oly mértékben negligálják, mint azt a dementia praecoxban szenvedő beteg teszi.

„Senki nem tudja elképzelni, — írja Jung — hogy a realitás nemi működés legyen.“ Tudtommal ezt még soha nem is állította senki, legkevesebbé Freud, aki „a lelki történet alapelveiről“ írott dolgozatában nem a szexualitást, hanem az én-ösztönöket hozza a valóságérzéssel — igaz, hogy csak másodlagos — de mindenesetre bensőbb kapcsolatba.

Ilyenformán a dementia praecox legvalószínűbb megfejtésének ma is az *Ábrahámét* kell tekintenünk, aki Freud libido-elméletének a pszichózisra való alkalmazását először kísérelte meg.

Jung kétszeresen vét a libido-fogalom ellen, midőn azt a pszichikus energiával azonosítja. Azáltal, hogy minden lelki történetet alája rendel, e fogalmat annyira kitágítja és felhigítja, hogy jóformán feleslegessé válik. Miért beszéljünk libidóról, ha az nem jelent egyebet, mint amit a filozófia energiának nevez?! Míg egy oldalról minden reális tartalmói megfosztja, másrészt formailag mintegy a lelkijiferarchia trónjára emeli, jogtalanul túlzott jelentőséghez juttatja ezt a fogalmat. Ámde Jungnak az a fáradozása, melylyel minden lelki dolgot a nemiségből akar levezetni, sikertelen marad. Mihelyt kivételt tesz az alaptörvény alól: („a valóságfunkció, *legalább jórészen*, nemi eredetű“ 78. l.) rendszere megtörik, a libidó trónja meginog és be kell látni, hogy a lelki élet ontológiájának és ontogéniájának az egyetlen libidóifogalomból levezetése kudarcot vallott.

Jung elismeri a magasabb lelki működések nemi *eredetét*, tagadja azonban, hogy még ma is van valaminő nemi jellegük. E gondolatát példázza a következő hasonlata is: „Bár a zene nemi eredetét illetőleg semmi kétségünk nem lehet, értelmetlen és ízléstelen általánosítás volna, ha a zenét a nemiség kategóriájába akarnók besorozni. Az ilyenfajta elnevezés olyan volna, mintha a kölni dómot, mivel kőből van, az ásványtanban tárgyalnák.“ Véleményem szerint ez a hasonlat Jung felfogásának az ellenkezőjét bizonyítja. A kölni dóm, azáltal, hogy művészi gondolat nyomán keletke-

zett, nem szűnt meg kőből lenni. Valójában a világ legnagyobb szerűbb építménye is — lényegében — ásványtanilag elbírálható kőzetek halmaza, amelynek, mint ilyennek, a realitását legfeljebb az egyoldalú emberközpontos felfogás vonhatná kétségbe. Ép így a legmagasabb lélekműködések sem változtatnak azon a tényen, hogy az ember *állat*, melynek magasabb teljesítményeit önmagukban nem, hanem csak mint valóságos állati ösztönök nyilvánulásait érthetjük meg. A lélek fejlődése nem olyan, mint valami növekedő hólyag melynek belsejében a múlt helyén üresség honolna, ez a növekedés inkább a fa növésehez hasonlít, melynek kérge alatt tovább élnek az egész múlt összes évgyűrűi.

Jung genetikus libidóelméletének legfontosabb tételei ezek: Az „öslibido“, mely kezdetben csupán a pete- és a magtermelés szolgálya, fejlettebb szervezetekben bonyolódottabb működések, pl. a fészekrakás szolgálatába áll. A nemi jellegű öslibidóból, a termékenység nagymérvű megszorítása kapcsán, elágazódások képződnek, amelyeknek működését a sajátosan elkülönbözött libidó tartja fenn. Ez az elkülönbözött libidó nemi jellegét elvesztette, ősi pete-, illetve magtermelő működéséből kivetkőzött és nemi működésre, többé nem alkalmazható. A fejlődés rendje tehát általában az, hogy az öslibido felaprózódik a csalogatás és az ivarvédelem másodlagos működéseiben. Ez a fejlődés, vagyis a propagáció változott módja, a valósághoz való alkalmazkodás emelkedésével jár. A nemi libidónak a nemiség köréből a „mellékműködésekbe“ való átáramlása még ma is folyik. Ha ez a folyamat az egyén alkalmazkodásának a sérelme nélkül sikerül, szublimálódásnak, ellenkező esetben elfojtásnak hívjuk. Freud pszichológiája többrendbeli ösztönt, továbbá a nem nemi ösztönökhöz kapcsolódható libidinózus ösztönjárulékokat vesz fel. Jung genetikus felfogása szerint az ösztönök e különfélesége az öslibido viszonylagos egységéből elágazódás útján keletkezik. — Ha Jung csak arra szorítkoznék, hogy a nemiségnek még korántsem eléggé méltatott, óriási fejlődéstani jelentőségét ismételtelen és nyomatékkal hangsúlyozza, fejtegetéseihez fentartás nélkül hozzájárulhattunk volna. Ám a psziché egészének a libidó-fogalom alá való vonását, nemkülönben az én-ösztönöknek a nemiekből való levezetését céltalan fáradozásnak véljük, amely emlékeztet arra a régi tréfás kérdésre, hogy

mi volt meg előbb: a tyúk-e vagy a tojás? Erre a kérdésre tudvalevőleg képtelenek vagyunk felelni, mert minden tyúk tojásból, viszont minden tojás tyúkból származik. Épen ily természetlen, mert megoldhatatlan az a kérdés is, hogy az énszöztönök származnak-e a fajfentartó ösztönökből, vagy viszont? Egyelőre érzük be azzal a megállapítással, hogy az ösztönöknek két faja van, valljuk be őszintén, hogy fejlődésük egymásutánjának kérdésében még tudatlanok vagyunk és ne akarjuk mindenáron egyiket a másikból levezetni. (A Jungéhoz hasonlóan, bár vele ellentetben egyoldalú *Adler* kutatási irányzata, mely a legtöbb, tölünk neminek nevezett dolgot az agresszivitási ösztönből igyekszik leszármaztatni.)

Fentebb már helytelenítettük Jungnak azt a merev felfogását, hogy minden neurózis „egyéni eredetű“ fantáziák pótképződménye, melyben csak elvétele találunk archaikus vonásokat, holott ezek a pszichózisban szembeszöknek. Hasonló okból foglalunk állást Jung ama nézete ellen is, hogy a neurózisban csupán a *recens* (egyénileg szerzett) libidó-mennyiség szakad el a valóságtól, míg a pszichózisban úgyszólván filogéniai visszaesés áll be, amennyiben itt az immár nemietlenné (más célúvá) vált libidó is többé-kevésbé visszahúzódik a valóságtól és résztvesz a pótképződmények felépítésében.

A következő fejezetek egyike a libidó osztódásával, mint a kezdetleges ember találmányainak lehetséges forrásával foglalkozik. Noha sok jó ötletet és találó megjegyzést mond el, Jung felfogása e kérdésekben is igen egyoldalúnak bizonyul. A tűzdörzsölés felfedezésében a kezdetleges ember ritmikus onanizáló tevékenységének a származékát látja (!) és úgy véli, hogy ezt a felfedezést a nemi aktus szimbolizálására irányuló ösztönnek köszönhetjük. Az emberi beszédet és mindazt, ami vele összefügg, a nemi hívogató és gerjedelmi kiáltozásokból származtatja. Ámbár más helyütt folyton nyomatékosán hangsúlyozza a valósági igények vezető szerepét, itt, mint látjuk, teljesen mellőzi azt a — nézésünk szerint valószínűbb — lehetőséget, hogy a tűzcsinálás elsősorban *realis* és nem nemi szükségleteket volt hivatva kielégíteni, jóllehet utóbb a nemi szimbolika szolgálatába is szegődött.

Jung egyebütt sem tagadja meg azt a leküzdhetetlen hajlamát, hogy két lehetőség közül egyszerűen kinyilatkoz-

tatja a neki szimpatikusabbat. Arra a kérdésre, hogy honnan ered a kezdetleges nemiséggel szemben az az ellenállás, amely e nemiség felhagyását és szimbolikus pótlását kényszerítte, habozás nélkül, így felel: „*Elgondolhatatlan*, hogy itt valami külső ellenállás, valami valóságos akadály szerepeljen ok gyanánt“; mert a libidó-átömlesztés kényszere egy egészen belső, az egymással már eleve szembeszálló libidó-áramlatok között végbemenő összeütközésből következik, amelyben akarás akarással, libidó libidóval áll szemben. Egyszóval: szerinte a szimbólumképződést (és szublimálódást) valamely eleve meglévő és a kezdetleges működőmódok levetésére irányuló fejlődési törekvés kibontakozása idézi elő. A kérdés ilyen elintézését minden elfogulatlan olvasó bizonyára erőszakosnak fogja ítélni, sőt lehet, hogy velünk együtt éppen az ellenkező megoldást részesíti előnyben, amely szerint az élőlényeket ép a külső akadályok kényszerítették arra, hogy megkedvelt kielégülési módokat feladjanak és pótló módozatokat létesítsenek: e nézet szerint tehát nem valami belső hajlam, hanem külvilági erő, a *szükség tette* és teszi találékonyvá az élő lényeket. Túlságosan szűkre is szabnók a lelki determináció körét, ha valamely lelki történés megmagyarázásánál nem volnánk figyelemmel extrapszichikus befolyások lehetőségére.

Jung ezután tipikus szimbólumok keletkezési módján példázza a genetikus elméletet. Az incesztus köréből visszazorított nemi fantáziák a praeszexuális fejlődés-fok működéseiből, különösen a táplálkozásiakból szimbolikus pótképp zödményeket alakítanak. Így keletkeznének a földművelés ősi nemi szimbólumai, az anyaföld kultusza. „Az anyára irányuló vágy újraeledése szerepel itt, most már azonban nem nemi objektumra, hanem a tápláló anyára vonatkozik.“ Szimbólum voltaképpen a pubertási onania is: az ellenállásoktól visszahőkölő nemi gerjedelem visszasiklása ez az infantilis, ritmikus szopóműködésre, noha ez eredetileg pusztán a táplálkozást szolgálta volt.

A „*preszexuális*“ kifejezést jegyezzük meg magunknak: mert voltaképpen a — legelőször Freudtól méltatott — gyermeki nemiség tagadása foglaltatik benne. Jung egyszerre feledi mindazt a kétségtelenül nemi jellegű, noha táplálkozási és exkreciós működésekhez társult kedvkielégülést, amit Freud (és Jung maga is) három, négy, öt éves gyermekeken

megállapított, akiknek a libidóját pedig kulturális gát még bizonyára nem riasztotta vissza. Hogyan egyezteteti össze Jung a „preszexuális“ kifejezést egy három éves lánykán néhány év előtt tett megfigyeléseivel, „aki a faeces és urina iránti érdeklődés Ébrében meglepő dolgokat műveit, majd utóbb az evésnél is hasonlóan viselkedett“ és „excesszusait mindig a ‚lustig‘ szóval jelölte“? Hogyan értelmezi a gyermeki nemiség felvétele nélkül az idevágó közvetlen tapasztalatokat és analízis-eredményeket? Avagy elfeledte saját követelményét: „Lássuk végre a gyermeket olyannak, amilyen, és nem aminőnek látni szeretnők?!“

Ha Jungnak ez a következtetlensége tudományos haladásból folynék: dicséretünket érdemelné. Ámde a jelen esetben inkább visszaeséssel, mintsem haladással van dolgunk; úgy látszik, Jung a Freud-féle nemiség-fogalomnak, — melynek használatához pedig valaha érteni látszott — valahogy hirtelen nyomát vesztette. Mai felfogása, mely szerint az újj szopogatás és a gyermek más működései „preszexuálisak“, visszaesés azoknak az álláspontjára, akik csak a genitalitást tekintik nemiségnek, és akik „a legélesebb szemüveggel sem akarnak (a gyermekben) semmi nemit észrevenni.“ (Jung: „A gyermeki lélek konfliktusairól.“) Mindazonáltal, ha Jung fejtegetéseéhez a „preszexuális“ szó helyébe a „pregenitális“ szót iktatjuk, állításának egy nagy része elfogadható lesz.

Jung már csak következetes; ha újabb nézetének (helyesebben: a régi avult nézeteknek) megfelelőleg átalakítja a neveléstant is, és az *autoerotizmus* kifejezésen, — amely Freudnál a legkorábbi infantilis erotikát jelöli — csupán az incesztusgát felépülése után jelentkező önkielégítést érti.

Jung e hosszas elméleti elkalandozásai után visszatér *Miller* kisasszonyhoz, akinek harmadik álomalkotásán, a „Chiwantopel“ című hipnagogikus drámán kísérli meg új elméleteinek érvényességét beigazolni. E drámában egy indiántollakkal ékesített azték hős játssza a főszerepet, aki egy másik indiánusra szegzi nyilát és hosszú monológban elpanaszolja, hogy az asszonyok közül, akiket szeretett, őt csupán egyetlen egy, akit Ja-ni-wa-mának hívtak, értette meg. Jung ezt a fantáziát is úgy fejt meg, hogy a benne előforduló szavakat és kapcsolatokat eleve szimbolikus, mithológiai ösiségnek veszi, amelyekbe *Miller*-kisasszonynak valamely

aktuális feladata burkolódik. Ennek a beigazolása céljából Jung rendkívül terjedelmes összehasonlító mithológiai vizsgálatokat végez. Minden szóról összekeresi, hogy a különböző mithológiákban minő szerepet játszik, és a szömegfejtések egybefoglalása útján igyekszik az egész drámát megoldani. Az ilyen módszernek, tekintettel a mithológiai tudás bizonytalanságára és az egyes egyén ismereteinek szükségképeni fogyatékosságára, nem tulajdoníthatunk bizonyító erőt. Nem is hasonlít, csupán külsőleg, ez az eljárás a pszichoanalízishez, mely elsősorban a neurózis- és álomkutatás által felderített *reális adatokra* támaszkodik. Jungnak Freudra való hivatkozásával szemben, akit a Leonardo da Vinciről írt tanulmánya révén saját módszerében elődjének tekint, rá kell mutatnunk, hogy Freud mindenütt egyénlélektani, tapasztalatokkal ellenőrzi mithológiai megfigyeléseit.

A „Chiwantopel“ fantáziára vonatkozó fejtegetések kapcsán Jung ismét visszatér „a herosz tudattalan keletkezéséhez“, — melybe ezúttal mélyebb bepillantást nyújt. „A hős-mithosz — írja végül — saját szenvedő tudattalanunk sóvárgása létének legvégső forrása: az anya teste után, és mindenki diadalmas hős a szemünkben, aki anyja által újrászületni tud.“ Jung az ismertebb hős-mithoszok szellemes analízise útján vezeti le ezt a tételt s fejtegetései minden pszichoanalitikust meggyőzhetnek. Ez a fejezet, magában véve, a pszichonaltikai irodalom egyik legértékesebb termékévé avatná a libidódolgozatot.

Annál meglepőbb, hogy Jung *ezt* a számunkra kétségtelessé vált eredményt utólagos helyreigazításaival ismét hatályon kívül helyezi. A hős-mithosz alapját alkotó „ödipuskomplexum“-mal ugyanis éppen úgy bánik el, mint általában az egész gyermeki nemiséggel. Miután megállapította az ember életében való tényleges szerepét, egyszerre kétségbevonja a *realitását*. Az egészségesek álmaiban és a neurótikusok tudattalan fantáziáiban kimutatható nemi vágyakozás „nem az, aminek látszik, hanem csak szimbólum,“ vagyis észszerű vágyaknak és törekvéseknek szimbolikus pótlója; e szimbólumokra a jövő feladataitól visszahőkölő libidó siklik vissza. Ami ebből az állításból helyes, az a régebbi pszichoanalitikai irodalomból van merítve. Már régen megírták, hogy a neurotikus „a valóságtól visszariad“, a „betegségbe menekül“, és hogy betegségi tünetei visszaesési jelenségek.

Új dolog azonban az a vélekedése Jungnak, hogy a tünetekben nyilvánuló tendenciák *szimbolikus jellegűek, irreálisak*. Az ödipus-komplexumnak ezt a számunkra nem teljesen érthető minősítését az a körülmény magyarázhatná meg csak, hogy Jung a „tudattalan“ fogalmának kiküszöbölésére ragadtatta magát s ezzel lelépett a pszichoanalitikus alapról.

Jung megemlíti dolgozatában új ismereteinek hatását a pszichoterápiás technikára is. Idegesek kezelésében ő arra helyezi a fősúlyt, hogy megmutatja nekik a valósághoz vezető utat, amelytől visszariadtak. Mi evvel szemben megmaradunk a mellett, hogy a beteg számára a betegségi tünetek képviselik a legfontosabb realitást, ezekkel kell tehát foglalkoznunk, míg ha a beteget életfeladataira utaljuk, ezzel csak fájdalmasan érinthetjük, de nem használhatunk neki. Hisz ő úgyis jól tudja, hogy e feladatok elvégzésére képtelen. A beteg életcéljaival egyáltalán nem kell az analízisnek törődnie. Ha az elemzés elég mélyen szántott, a beteg nélkülünk is eligazodik, sőt csak az a helyes analitikus technika, amely a beteget orvosától is teljesen függetlenné teszi. Neki magának kell eldöntenie, hogy „célszerűtlen“ vágyai közül melyekről mondjon le és melyeket realizálja az elemzés után is.

Fentebb már rámutattunk. arra, hogy Jung a Freud szerint meghatározott *tudattalan* fogalmától eltántorodott. Ez a körülmény új álomfelfogásában is megnyilvánul. (460. 1.) Jung (és Maeder) szerint nem az az álom rendeltetése, hogy futólag, hallucinatorikusan csillapítsa az éhes vágyakat és óvja az alvást, hanem hogy valami misztikus módon megsejtse a jövő reális feladatait. E nézetet most nem cáfolhatjuk részletesen, csak annak a hangsúlyozására szorítkozunk, hogy mi Jung új állásfoglalása után is Freud álomfelfogását tartjuk helyesnek. A komoly munka, a súlyos életfeladatok megoldása, az akadályok elleni küzdelem az éber állapot és nem az alvás feladata, noha ezek éjjeli nyugalmmukat is megzavarják olykor. Szerintünk tehát *Miller* kisasszony álomalkotásai nem az emberiség jövő feladatainak a megsejtésére szolgálnak, hanem a kisasszony aktuális és infantilis vágyrezdüléseit elégítik ki.

Végső benyomásunk pedig az, hogy Jung dolgozata nagy részében nem induktív tudományt, hanem — e mesteriség minden előnyével és hátrányával: — filozófiai rendsze-

rezest¹⁾ alkotott. A filozófia legnagyobb előnye, hogy biztosítja a kedély nyugalmát; ha a lét nagy kérdései meg vannak oldva, a bizonytalanság kínjától megszabadultunk és a szisztéma hézagainak pótlását nyugodtan másra bizzuk. Legnagyobb hátránya pedig, hogy a túlkorai rendszer alapgondolatának erőszakos kivitele közben szemet hunyunk az ellene szóló tények előtt.

¹⁾ *Jung* saját szavai (II. k. 178 1.): „Ez a fejtegetés olyan libidó-fogalomhoz vezet, mely a természettudományos kutatás kereteiből kiemelkedve, filozófiai szemléletté táguul.“

XVII.

Δαίμων και Τυχη

A pénz iránt való érdeklődés lelki gyökerei.

Minél mélyebben hatol a pszichoanalízis a néplélek termékeinek (mithoszok, mesék, folklóre) ismeretébe, annál biztosabb tényként állapítja meg, hogy a szimbólum filogén eredésű s mint régi nemzedékek tapasztalatainak üledéke nyúl bele minden egyéni lelkiéletbe. De hogy a szimbolizmus faji és egyéni fejlődését különválasztva kutassa s kölcsönös vonatkozásait részleteiben megállapítsa, ez még mindig csak jövendő feladata az analízisnek. A Freud formulája, a „
“: az a felfogás, amely szerint indivi-
duális irányulások létrejöttében egyforma szerep jut az öröklésnek és a tapasztalásnak, bizonyára ezeknek a lelki tartalmaknak az eredetére is alkalmazható lesz; s ekkor, (persze nem mint eddig, üreg okoskodás formájában) a „veleszületett eszme“ régi vitás kérdése is újra felszínre kerül. Annyit már ma is mondhatunk előre is, hogy a szimbólum létrejöttének a veleszületett hajlamosságon kívül az egyéni tapasztalás is szükséges feltétele, a szimbólumképzésnek ez a tulajdonképpeni *anyaga*; a tapasztalatok előtt való, született hajlandóság pedig talán csak valami öröklött, de még működésbe nem hozott szerkezet.

A következőkben azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni: hogyan, mennyiben segítik egyéni tapasztalatok az *analízis erotikái vágyak pénzvággyá változását?*

Minden pszichoanalitikus ismeri a pénz Freud-felfedezte szimbolikus jelentését. Ahol az archaikus gondolkodásmód még él, ha nyomokban is: a régi kultúrában, mítoszban, mesében, tudattalan gondolatokban, álomban és neurózisban, mindenütt a legbelsőbb vonatkozások mutatnak ki a *péNZ és a bélsár* között.

Freud individual-pszichológiai párhuzamként e mellé a tény mellé helyezte azt a szoros összefüggést, amely az *analízis tájék gyerekkorban való feltűnő erogeneitása* s a később fejlődő *zsugoriság* karakternyilvánulásai közt van.

Olyan emberekről, akik később *különösen rendszerető, takarékosak, makacsok* lettek, kis gyerekkoruk analitikus vizsgálása közben kiderült, hogy azok közé a csecsemők közé tartoztak, akik „nem szívesen ürítik ki a székletüket, mert a defekációból kéjes mellékhasznot szereznek“, akiknek még későbbi éveikben is „multság volt a székletüket visszatartani“ és akik visszaemlékeznek arra, hogy gyerekkorukban „mindenféle illetlen dolgot csináltak“ a kiürített sárral. „A legbőségesebb vonatkozásokat, úgy látszik, a *pénzvágy és a defekáció látszólag teljesen diszparát komplexumai közt kell feltételezni.*“¹⁾

A gyermekek viselt dolgainak figyelésével és a neurózisoknak analitikus vizsgálásával meg lehet határozni némely pontját azon útnak, amelyen az individuum odajut, hogy „legértéktelebb hulladékának“ szimbólámává fejlődjék nála az, amit legértékesebbnek tart.

Az e két forrásból merített tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermek érdeklődése eredetileg minden gátlás nélkül fordul a defekáció folyamata felé s a széklete visszatartása szórakoztatja őt. Az ekként visszatartott fekáliái valóban első „megtakarításai“ a fejlődő embernek, s ezek mint ilyenek állandó vonatkozásban maradnak minden olyan testi tévékenységgel vagy szellemi foglalkozással, aminek gyűjtéshez, felhalmozáshoz, megtakarításhoz köze van.

A bélsár azonban a gyerek első játékszere is.

A tisztán autoerotikus kielégülés, amit a fekáliatömegek nyomásánál, kiszorításánál s a záróizmok játékánál érez a gyerek, csakhamar — részben legalább — átváltozik a

¹⁾ *Freud: Charakter und Analerotik. Sammlung ki. Schriften zur Neurosenlehre* (II. k. 132. oldal).

tárgyszeretés egy fajtájává, mert érdeklődése bizonyos szervi érzések intranszitiv szenzációjáról átfordul arra a tárgyra, amely az érzéseket okozta. A váladék tehát „introjiciálódik“, s a fejlődés eme stádiumában (amelyet egyébként a látó-érzék élesedése s a kezek kezdődő ügyesedése jellemez — bár még az egyenes járásra való képesség nélkül, hisz a gyerek négykézláb mászkál —) ebben a stádiumban igen kedves passziója az analerotika, amiről csak elijesztéssel, büntetésekkel lehet leszoktatni. A gyereknek dejektumában való öröme először akkor változik el, mikor a szag válik reá kellemetlenné, sőt undorítóvá. Ez valószínűleg összefügg a kétlábon járás kezdetével. Egyéb tulajdonságai: nyirkossága, színe, ragadósága, egyelőre még nem bántják a gyermek tisztaságérzését. Még mindig szívesen foglalkozik s játszik, ha alkalma nyílik rá, nedves *utcasárral*, amit nagyobb halomba kotor össze, stb. Az ilyen sárhalom tulajdonképpen már szimbólum, amit a voltaképpen valótól csak a szag hiánya különböztet meg. Az utcai sár a gyereknek úgyszólván szagtalanított dejektum.

Tisztaságérzete nőttén, természetesen pedagógiai intézkedések segítségével is, a gyerek már az utca sarát se szeréti. Elértéktelenedik ez számára. „Csúnya dolog“ lesz minden anyag, ami a ragadóságával, nedvességével, színével, tapadó nyomot hagyhat testen és ruhán. A sár szimbóluma újabb megváltoztatást kénytelen eltűnni: „nedvmentes lesz“. A gyerek a *homok* felé fordul szeretetével, olyan anyag felé, amely földszínű még, de már száraz és tisztább. A felnőttek, akiknek a máskor féken-tarthatatlan kicsikék órák-hosszat való csendes eljátszogatása nagyon kellemes, utóbb még racionalizálják s ratifikálják is a gyerekek homokgyűjtő, halmozó, alakító ösztönös örömét és ezt a játékot „egészségesnek“, azaz higiénikus szempontból helyeselhetőnek mondják.¹⁾ Pedig a homok se egyéb, mint kopro-szimbólum, *szagtalan és víztelen sár*.

Különbén a fejlődésnek már ebben a stádiumában is

¹⁾ Az arravaló hajlandóság, hogy a koprofil tendenciákat eufemisztikusan az egészségiek mögé bujtassák, rendkívül nagy. Közismert a — különben egészen ártalmatlan — székelési pedáns, aki az érdeklődési készletének jelentékeny részét a széklelei szabályozásának szenteli. Mi sem könnyebb annál, mint hogy az ilyen beleessék az u. n. „székelési hipochondriá“-ba. Egész sorozat analízis különben is

gyakran bekövetkezik, hogy az elfojtott ösztön „visszatér”. Mérhetetlen öröme a gyerekeknek, ha a homokba fűrt lyukat megtöltheti vízzel, s evvel ismét visszaközelíti játéka anyagát eredeti, nedves stádiumához. Fiúcskák nem ritkán a saját vizeletüket használják erre a célra, mintha nyomatékosan a két anyag összetartozóságát akarnák hangsúlyozni. Még az exkrementum jellemző szaga iránt való szeretet sem szűnik meg egyszerre, hanem csak áttolódik más, valamilyen tekintetben hasonló szagokra. A gyerek még mindig szívesen szagol, gyúr jellemző szagú ragadós anyagot: a lehámolt epidermis lábujjak közt meggyűlő, erős szagú szét-esési termékeit, az orr nyálkahártyájának váladékát, a fülzsirt, a körömalatti szennyet. — Sokan meg sem elégszenek a szagolgatással, gyúrással, ezt mind a szájukba is veszik. Tudjuk, milyen szenvedélyesen gyömöszöli a gyerek az üveges *kittjét* (melynek jellegzetes a színe, szaga, konzisztenciája), a szurkot, aszfaltot. Ismerem egy fiúcskát, aki szenvedélyesen kívánta a gummiholmi karakterisztikus szagát és aki órák hosszat el tudott szaglászni egy kis darab- radirgummin. Ebben a korban szereti nagyon — sőt későbbben is — a gyerek az istállóillatot, a világító-gáz szagát és nem véletlen, hogy a néphit is „egészségesének, sőt betegségek gyógyítójának is dicséri az ilyen szagú telepeket. A világító-gáz, aszfalt, terpentin szagától az anális erotika külön útja ágazódik el a jószagú anyagok, parfümök szeretetéhez; s ez már tökéletes, befejezett reakció-képzés: valami az ellenkezőjével ábrázolódik. Azok, akikben a szublimálódásnak ez a módja megy végbe, más tekintetben is esztétákká fejlődnek; és semmi kétségem sincsen aziránt, hogy az esztétizmus legmélyebb gyökere az anális erotikában gyökerezik. A játékos, esztéta ösztönből, amely ugyanebből a forrásból ered, gyakran fejlődik a festésben, formálásban való öröm. Arra, hogy a muzikalitás részben valószínűleg a gyerekeknek a flatusz iránt való érdeklődéséből fejlődik, más helyen utaltam.

arra a meggyőződésre juttatott, hogy a *hipochondria* nagyon sok esetben az anális-erotikának úgyszólván *erjedési terméke*; a kétértelműség átváltozik aggodalomná, s a nem szublimált koprofil vágyak eredeti tárgyaikról áttolódnak a test egyéb szerveire és termékeire. Hogy milyen szervet választ magának a hipochondria, az speciális feltételektől magának az illető résznek segítségével, a *beteg* szerv erősebb erogeneitásától függ.

Már a koprofil-érdeklődés sár- és homok-periódusában feltűnik, hogy a gyerek szívesen csinál, jobban mondva utánoz anyagával — már amennyire primitív készségével sikerül neki — oly dolgokat, amiket ő különösen értékeseknek tart. Ennivalót formál belőlük: tésztát, tortát, cukorkát. A tisztán önző kapitalisztikus ösztönnek a koprofiliahoz való társulása itt kezdődik.

Amint tovább fejlődik tisztaság-érzése, már a homok sincsen a gyerek kedvére és az infantilis *kőkorszak* kezdődik: a szebb és színesebb kavicsokat gyűjti, s ezzel a szimbóluma képzés felemelkedik egy magasabb fejlődési fokra; ami rosszszagú, nedves, puha volt, az most szagtalan, száraz, sőt már kemény formában ábrázolódik. A passzió igazi eredetere csak az emlékeztet még, hogy mint a sarat és homokot, ezt is a földről kell összeszedgetni. A kövecskék kapitalisztikus jelentősége már igen nagy. (A németnek van szava rá: némely gyerek a szó valóságos értelmében „steinreich“.)

A kövek után gyűjteni-való tárgyul mesterségi produkumok következnek, s ezzel a gyerek érdeklődése jórészt elhagyja a földet; üveggolyót, gombot, gyümölcsmagvat gyűjt buzgón, de már nem magamagáért, hanem mint értékmérőt, mint *primitív pénzt*, ami az addig való *cserekereskedését* lendületesebb *pénzgazdálkodássá* változtatja. A kapitalizmus nem csupán gyakorlatian célszerű, hanem libidósan irracionális karaktere azonban ezen a fokon is kitűnik: a gyerek hatás rozottan örömet leli magában a *birtoklásban* is.¹⁾

Íme, már csak egy lépés hiányzik ahhoz, hogy a sárnak a pénzzel való identifikálódása teljes legyen. Hamarosan a kövecskék is bántják már a gyerek tisztaságérzését, valami tisztább után vágyik és meg is találja a csillogó *pénzben*, amit részben azért a tiszteletért is megbecsül, amiben a felnőttek is részesítik s azért a csábító lehetőségért

¹⁾ A német „Besitz“ szó mutatja, hogy az ember, ami értékes dolga van, szóban is a „rajtaüléssel“ akarja jelképezni. Aki racionalista, nyilván beéri a kép más magyarázatával; a rajtaülés azt jelenti neki, hogy az ember eldugja, vigyáz rá, elszántan arra, hogy védi értékes tárgyát. De hogy itt éppen az *ülő* rész s nem, amint embernél természetesebb volna, a kéz. szolgál arra, hogy az oltalmat, védelmezést kifejezze, ez inkább vall a Besitz szónak is kopro-szimbólum voltára. Ebben a kérdésben azonban távolról sem érzem magamat illetékesnek, a döntő szó pszichoanalitikailag képzett filológust fogja megilletni.

is, hogy mindent, amit csak kívánhat a gyerek, meg lehet szerezni vele. De nem ez a praktikus megfontolás, hanem a csillogó ércdarabok játékos gyűjtése, halmozása, szemlélése az első és nagyobb dolog számára, úgy hogy meg'bécsülést nem is a gazdasági értéke, hanem magában véve is örömet keltő tárgy-volta szerez neki. A szem a csillogásának és színének örül; a fül csengésének; a tapintó-érzék sima, kerek korong-felületének; csak a szagló érzéknek nem jut belőle semmi; az ízelő-érzéknek is csak a gyöngye, bár jellemző érc-íz.

Evvel, lényegében, befejeződik a pénz szimbólumának fejlődése. A kiválasztást kísérő“ örömből pénzen való öröm lesz; de ez, a fentebb mondottak szerint, maga sem más, mint *szagtalan, nem nedves, kifényesült sár*. (Pecunia non olet!)

A felnőtt, akit logikussá tesz a gondolkodásszerve, érdeklődésével ennek megfelelően nemcsak a hasonló fizikai sajtáságú dolgok, hanem minden olyan dolgok felé fordul, ami voltaképpen értéket vagy birtokot jelent (papírpénz, részvény, takarékpénztári könyv). De akármilyen alakú is a pénz, a bírlálásán való öröm egyik legmélyebb és legbővebb forrása mégis a koprofilíából ered. Ezzel az irracionális tényezővel minden, a tényeket elfogulatlanul vizsgáló szociológiának és nemzetgazdaságtannak számolnia kell. Csak a valóságos emberi pszichológia segítségével lehet szociális problémát megoldani, pusztán gazdasági feltételekkel való spekuláció sohasem vezethet eredményre.

Az analízis erotikája egy része nem is szublimálódik, hanem megmarad eredeti megjelenési formájában.¹⁾ A legkulturál-

¹⁾ A felnőtt ember alkati analízis erotikájának quantuma tehát különféle lelki alakulatok közt oszlik meg: 1. átváltozik a Freud szerinti karakter-triászra; 2. része van az esztétizmus s művészi hajlandóság kialakításában; 3. lehet belőle hipochondria; 4. a többi megmarad szublimálatlanul. A szublimált s az eredeti formában maradt rész különféle elkeveredéséből, abból, hogy az egyik vagy másik szublimálódott alak fejlődik ki jobban, a legváltozatosabb jellemképek teremnek; mindegyik természetesen speciális mellékfeltételek következtében. Gyors karakterológiai tájékoztatóul, akár az individuum, akár egész népfajokban, különösen hasznos, az analízis-karakteri vizsgálat. Az igazi „analízis-jellem“ a tisztaság- és rendszerető, makacs és fukar, feltűnően más, mint a határozottan *analerotikus*, aki a piszokkal szemben kevésbé kényes, pazarló és kedélyes.

tabb normális emberben is van érdeklődés a maga ürülési folyamatai iránt s csak akkor undorodik, ha másnál látja, vagy mástól hallja ugyanazt. Köztudomású az is, hogy idegen ember, vagy idegen fajta nem állja egymás szagát.

A pénz szimbóluma mögé bujt erotika azonban nemcsak *megmarad*, hanem *vissza is térhet*. Példák rá azok a székletéti rendellenességek, amiket Freud írt le először s amelyek a pénz-komplexum sérülésekor következtek be. Más példa lehetne az a sajátságos tény, amelyet számtalanszor megfigyeltem, hogy vannak emberek, akik feltűnően takarékosak az alsó fehérműik cserélésében, bár ez egyéb standard of life-ikkel arányban nincs. Végső elemzésben az efajta takarékoság az analis karakter révén egy darab analis erotikát szerez vissza.

Múló székletéti zavarokból (diarrhoeá-ról, eldugulásról) gyakran deríti ki az analízis, hogy azok az analis karakter visszaesései. Egy nőbetegem erős diarrhoeát kapott a hónap vége felé, mikor a havi segélyösszeget kellett elküldenie a szüleinek. Egy másik a honoráriumért azzal kárpótolta magát, hogy tömegesen bélgázokat termelt. (Ferenczi: Über passagere Symptom-Bildungen während der Analyse. Zentralbl. für Psychoanalyse II. Jahrg. S. 585.)

Példának még feltűnőbb a következő: Az egyik páciensem semmiféle koprofil manipulációjára sem akar visszaemlékezni; kis időre rá azonban kérdés nélkül elmondja, hogy nagyon szerette a csillogó rézpénzt és a kifényesítésére nagyon sajátságos műveletet talált ki; a krajcárt lenyelte s a bélsárban addig kutatót utána, míg a bélhuzamon való végigcsúszása közben szépen kifényesülve megtalálta. Ez az eset arra a koprofil élcre emlékeztet, amelyekben az orvosnak, aki hashajtóval sikeresen kihajtotta az elnyelt pénzdarabot a gyerekből, mindjárt fel is ajánlják a pénzt: tartsa meg honoráriumnak. A sár és pénz identifikálása teszi érthetővé a „Csacsikám nyújtózz ki“ című mesét. A német „Losung“ szó (üzleti) bevételt, de vadásznyelven a vad ganéját is jelenti.

A pénzben való gyönyörködés közben a csillogó tárgyon való öröm köpenyege alatt a legközönségesebb analis erotika szerez itt magának kielégülést. Az a különös, hogy a fent említett beteg mégis le tudta magában tagadni a cselekvése nagyon átlátszó igazi jelentőségét. Az ilyen feltűnő

eseteken kívül a közönséges életben számtalanszor meg lehet figyelni az arany s más pénzfajta halmozásán, gyűjtésén való nagy örömet, a „pénzben való vájkálás“ kéjét. Nagyon sok ember van, aki könnyedén írja alá a nevét írásra, amely nagyobb összeg kifizetésére kötelezi s papírpénzben leszámllal nagy összegeket; de feltűnően húzódozik, mikor az aranyat, vagy akár a legkisebb rézpénzt kell kiadnia. A pénz valósággal „tapad“, az ujjára. (Vesd evvel össze „a folyó főké“ elnevezést és az ellenkezőjét, amit állítólag a franciák használnak: „argent sec“ etc.)

A pénz szimbólumának itt csak vázolt ontogeniai fejlődése keretében van ugyan életfeltételektől függő individuális különbség, nagyjában azért mégis a mai kultúremler rendes pszichikai folyamatának tekinthető, amely a legkülönbözőbb feltételek közt a lehetséges utak egyikén vagy másikán realizálódni igyekszik. Mint fejlődési törekvés tehát nem alap nélkül tekinthető faji jellemzőknek s feltehető, hogy a biogenezis törvénye a pénz szimbólumának kialakulására is érvényes. Vagyis várható, hogy filogéniai és kultúrtörténeti vizsgálatokkal sikerülni fog a fentebb vázolt egyéni fejlődés s az ember pénz-szimbólumának fejlődése közt általában párhuzamosságot találni. Talán ekkor meg fogják találni a kezdetleges ember sírhelyein felhalmozott szirtes köveknek jelentőségét is, amiket barlangkutatásoknál szoktak fellelni. Bizonyos, hogy a vademberek (a mai primitív emberek, akik megmaradtak a cserekereskedés, a kavics- és kagylópénz stádiumában) anális erotikájának megfigyelése ennek a kultúrtörténeti vizsgálódásnak nagy segítője lesz.

Annyi azonban már az eddig mondottak alapján sem valószínűtlen, hogy a fejlődéssel együtt növekedő kapitalisztikus ösztön nemcsak gyakorlati önző célt, a realitás princípiumát, hanem a *kedvtelési princípiumot* is szolgálja és hogy az aranyban s pénzben való öröm az elnyomott anális erotika és koprofilia jelképes pótlásának s az ellene való tisztasági reakciónak is sűrített kifejeződése.

Vagyis: *a kapitalisztikus ösztönben felfogásunk szerint egy egoisztikus és egy anális-erotikus összetevő foglaltatik.*

Részlet Lotze „Pszichológiájá”ból.

Hermann *Lotze*¹⁾, a méltán neves és népszerű német gondolkodó és egyetemi tanár munkáiban több olyan spekulatív tételt találtam, amelyek a pszichoanalitika tapasztalatos lélektani megismeréseit annyira megközelítik, hogy *Lotzét* teljes joggal a *Freud-féle* gondolatkör egyik előfutárjának tekinthetjük.

De mikor valamely intuitív gondolkodási, illetve költői termék a gyakorlati tapasztalással így egybevág, úgy ez nemcsak történeti szempontból kötheti le érdeklődésünket, hanem a szóbanforgó megismerés helyességének bizonyítéka gyanánt is számbaj ön.

Freud a „Mindennapi élet pszichopathológiájá”-ban az *elfelejtést* a képzetek kín-érzés okozta *tudattalanodásával* magyarázza. *Lotze* a „Pszichológia alapelvei” c. munkájában (III. kiadás, Leipzig, S. Hirzel kiadása) e tárgyról többek közt így ír:

15. §. „. . . a korábbi benyomások emlékképei nincsenek mindig a tudatban, csak időnként bukkannak újra fel, anélkül azonban, hogy megjelenésükhöz újabb ingerbehatás lenne szükséges.

Ebből azt következtetjük, hogy időközben sem vesztek el számunkra teljesen, hanem valamilyen „tudattalan” állapotba jutottak; ezt az állapotot természetesen nem írhatjuk

¹⁾ Hermann *Lotze* (1817—1881) filozófia- és élettan-tanár volt Lipcsében, Göttingában és Berlinben. *Herbart* tanítványa és *Leibniz* híve volt.

le, de kényelmes — bár ellentmondó — szóval „tudattalan képzetnek fogjuk nevezni . . .“

16. §. „... Két nézet áll egymással szemben. Régebben a képzetek elmúlása volt természetes és az emlékezés látszótt magyarázandónak. Ma a fizikai megmaradástörvény analógiája alapján a *felejtést* igyekeznek megmagyarázni, miután azt látják természetesnek, hogy magában véve minden egyszer már létrejött állapot végtelen tartamú.

Ez az analógia nem kifogástalan. A testek mozgására vonatkozik, már pedig a mozgás csak a külső viszonylatok változása, mely által a mozgó test nem szenved: emitt úgy foglal helyet, mint amott és sem oka, sem mértéke a mozgó testnek nincs, hogy a mozgás ellenében valamely *ellenállást* fejtsen ki. A lélek állapota azonban nagyon különbözik aszerint, hogy *a-t* képzelje el, vagy *b-t*, vagy éppen semmit. *Feltehető tehát, hogy a lélek minden rá ható benyomás ellen visszahat, miáltal ugyan a benyomást meg nem semmivé sitheti, azonban tudatos érzékiéből tudattalanná alakítja át*“.¹⁾

19. §. „Az erősség és ellentétesség természetesen csak akkor lehetnének a pszichikus mechanika alapfogalmai, ha az *elképzeltető tevékenységre vonatkoznának*. Amde nem így áll a dolog. Ha tehát az *elképzelés tartalmának* erőssége és ellentétessége döntenének a képzetek kölcsönhatása fellett, ezt pusztá ténynek, kellene vennünk. A tapasztalás ezt nem igazolja. *A nagyobb tartalmú képzet a kisebb tartalmút nem fojtja el, sőt olykor éppen ez utóbbi nyom el külső ingerbehatásokat*.

A képzetek, sohasem olyan lélekben lépnek fel, mely az elképzelésen kívül mást nem tesz.

Minden érzékletkeltő behatást testi és szellemi jólétünk szempontjából nyilvánuló értékének a megérzése kíséri. E kedv- s kínérzéseket a fokozatosság jellemzi, míg a pusztá érzékelésnek ilyen minősége nincs. A képzetnek más képzeteket *elfojtó* hatását a lelök általános állapota szerint, változó *érzési súlya* vagy más szóval: az adott pillanatban hozzá-, fűződő összes érdek szabja meg. Ez a minőség — nem pedig valami sajátos, képzet-mivoltához tartozó tulajdonság — az, amit a képzet erejének nevezhetünk.“

¹⁾ A ritkítás tőlem származik. F.

Lotze e kijelentései nagyjából megegyeznek *Freud* ama tanításával, hogy a percepció és reprodukció döntő tényezője a komplexum kedv-, illetőleg kín-kvalitása.

E gondolatközösség már azért sem lehet véletlen szü-
lött, mert *Lotze* pszichológiájának egy másik pontjában
ugyancsak a mai pszichoanalízis szellemében foglal állást,
ellentétben a pusztán tudati pszichológiával és filozófiával:

86. §. „A megismerés módjára és igazságára, illetve az alany és a tárgy közötti viszonyra vonatkozó kérdés any-
nyira lebilincselte a kutatók figyelmét, hogy az *öntudat-
kifejlődés* folyamatát, vagyis azt, amelynek során az élő-
lény önérzékelésre képesül, a mindenség voltaképeni cél-
jává, illetve végső tartalmává avatták. A lélek hivatásának
azt tekintették, hogy a földi lét folyamán ezt az öntükröző-
dést teljesítse, és ennek megfelelően az egész pszichológiát
e merőben értelmi feladat egyre tökéletesbedő megoldási
módozataival töltötték meg. Az érzés, szemlélés és megértés
tartalma emellett éppen úgy háttérbe szorult, mint az egész
éző és akaró lelki élet, melyre csak annyiban irányult figye-
lem, amennyiben az előbb említett önbjektiválás formális
feladatával vonatkozásba került.“

A pszichoanalízis nyelvén ez hozzávetőleg így hang-
zanék: a tudatosság nem szükséges minősége a léleknek, sőt
magában véve a lelki tartalom tudattalan, csak részben
érezkeli a (magukban véve tudattalan) lelki minőségeket
egy speciális érzékszerv: a tudat.

A pszichoanalízis álláspontját fedi *Lotze* ama felfogása
is, hogy a kedvkielégítési princípium az ösztön-keletkezés-
ben irányító hatású.

102. §. „... Az ösztönök eredetileg érzések és pedig
többnyire a kín, vagy legalább a nyugtalanság érzései, me-
lyekhez azonban bizonyos mozgási készség kapcsolódik; e
készség különféle reflexes mozgáskísérletekhez vezet, míg
végül több-kevesebb hibázás után a mozgás alkalmassá
válak a kinézés elhárítására.“ (V. ö. ezt *Freud*: „A lelki
történet alapelvei“ c. dolgozatával, továbbá az „Álomfejtés“
általános fejezetével.)

Lotze érinti az objektiváló projekció és az introjekció
kérdését is. Az 52. §-ban, ahol a *tárgyi világgal* ellentétes
énképződéssel foglalkozik, így ír: „Saját lelki állapotainkat
az jellemzi, hogy mindenhez, amit mi magunk valóban

elszenvedünk, érzékelünk vagy cselekszünk (kedvteljes- M- letve kínos) *érzés* fűződik, ellenben *más* lények állapotára, cselekvésére, érzékelésére, szenvedésére vonatkozó pusztá elképzelésünket érzés nem kíséri...”

„... Az a páratlan különbségtevés, amely által minden lelkes lény az egész többi világgal szembehelyezkedik, nem fakadhat merőben tudásból.“ „Ugy véljük, hogy az előadott módon *első sorban* az ,enyém- birtoknévmás értelme világosodik meg, előttünk, és csak *másodsorban* — midőn ítélő megfontolásunk e körülményekre irányul — alkotjuk meg az ,én’ főnevet, mint ama lény fogalmát, akié az, ami az enyém.“ (V. ö. „indulatáttétel és magábavetítés“ c. dolgozattal a „Lelki problémák“ c. kötetben.)

Lotze azért, hogy az „én e páratlan elkülönöztetését a többi tapasztalás világától“ az egyén szempontjából való értékére (és pedig kétségtelenül kedv- és nem hasznossági értékére) vezeti vissza, a pszichoanalitikai felfogáshoz jár közel, amely az én-képződést a narciszmussal, vagyis az én szeretésével hozta szoros kapcsolatba. (Lásd *Freud*: „Animizmus, mágia és a gondolat mindenhatósága“ c. dolgozatát. „Totem és tabu“. Dick M. kiadása.)

Bizonyítják ezt *Lotze* következő sorai is: (53. §.) „... Két dolgot kell megkülönböztetnünk. Az élő lény önmagáról alkotott képe lehet *találó* és lehet *hamis*; ez ama megismerő erő fokától függ, amellyel minden lény önmagát, mint saját állapotainak középpontját, megismerni törekszik. Az az *evidencia* és *bensőség* viszont, mellyel az érző lények magukat a külvilágtól megkülönböztetik, nem függ a lény magábatekintő képességétől és — amennyiben öröm és fájdalom révén állapotát sajátjának ismeri föl —: már a legalacsonyabb állatnál is épen oly élenken nyilvánul, mint a legintelligensebb elméjünél.“

Érdekes az is, amit *Lotze* „a testi ékesítésre használatos, részint kecses, részint bámulatosan mozgékony testi toldalékok és függők“ jelentéséről mond. Az emberek szerte ily módon a külvilág egy részét mintegy énjükhöz csatolják, hogy ezáltal énjüket növeljék; ezek a toldatok „általában a testünk határain túlérő lelki jelenlét kellemes érzetét keltik“.

XIX.

Az introjekció fogalmi meghatározása.

Maeder zürichi pszichiáter egy dolgozatában¹⁾ foglalkozik introjekcióról írott tanulmányommal²⁾, összeveti ezt a fogalmat a tőle újabban javasolt exteriorizáció-fogalommal és azt a következtetést vonja le végül, hogy voltaképpen mindkettő ugyanazt jelenti. Ha ez a megállapítás igazat mondana, akkor választanunk kellene aközött, hogy a két élnevezés közül melyiket ejtsük el.

A szóbanforgó dolgozatok ismételt tanulmányozása azonban meggyőzött róla, hogy *Maeder* e fogalmak azonosságát csak a dolgozatomban kifejtett gondolatmenet Téves értelmezése alapján állíthatta.

Én az introjekciót úgy írtam le, mint az eredetileg autóerotikus érdeklődés kiterjesztését a külvilágra, a külvilág tárgyainak az én körébe való bevonása által. A hangsúlyt erre a „bevonásaira helyeztem, és azt óhajtottam ezzel jelezni, hogy a magam részéről *minden tárgyszeretésben (vagy indulatáttételben)* és pedig úgy az egészséges embernél, mint a neurotikusnál, (persze a tébolyodottnál is, amennyiben erre még képes) én-bővülést, vagyis *introjekciót* látok.

¹⁾ *A. Maeder*: „Zur Entstehung der Symbolik im Traum, in der Dementia praecox, etc.“ (Zentralblatt für Psychoanalyse, I. évf. 9. sz.)

²⁾ „Indulatáttétel és magábavetítés“ a „Lelki problémák“ c. kötetben. Dick M. kiadása.

Az ember alapjában véve csakis önmagát tudja szeretni: ha másat szeret, akkor ezt a másat a saját én-jébe vonja be. Mint a mese szegény halászasszonya, aki az ígézet következtében orrára nőtt kolbászt érintésekor egészen úgy érzi, mint egyéb testrészeit, és aki e kellemetlen testtoldalékának levágása ellen tiltakozni kénytelen: úgy valamennyien magunkénak érezzük mindazt a fájdalmat, ami az általunk szeretett tárgyakat éri. A szeretett tárgyaknak ezt a hozzánknyövesét, ezt az énkünkbe való beolvadását neveztem volt magabavetítésnek, és — mint már említettem, — úgy vélem, hogy *minden tárgyszeretésnek és minden tárgyra irányuló indw latéttételnek én-bővülés, magabavetítés az erőszerkezete.*

A neurotikusok heves indulatátvitelét pedig *ugyanezen erőszerkezet tudattalan túlzása, afféle magabavetítési kórság* gyanánt írtam le, ellentétben a paranoiás hajlandóságával, ki szeretetét a tárgytól megvonja, ez érzélem visszatérése esetén pedig azt a külvilágba vetíti. (*Kivetítési kórság.*)¹⁾ A projiciáló elmebeteg legfeljebb arra képes, hogy saját orra egy darabját kolbásznak nézze, levágja és elhajítsa, de sohasem fog személyiségéhez valamit hozzánöveszteni.

Jól tudom, és idézett dolgozatomban többször rá is mutattam arra, hogy ugyanezen erőszerkezetek előfordulnak az egészséges ember lelki életében is. Tetszés szerint szaporíthatnám az említett dolgozat erre vonatkozó példáit. Így pl. a filozófia metafizikus rendszereit is magabavetítő- és kivetítő rendszerekre oszthatnám. Az én-t a külvilágban teljesen feloszlató materializmus az elképzelhetően legmesszebbmenő projekciót, az egész világot az én-be vonó solipsizmus pedig a legnagyobb introjekciót képviseli. — Az sem szenved kétséget, hogy a projekció erőszerkezete-neurózis esetében is működésbe léphet (pl. a hisztériás hallucinációnál), viszont az indulatáttételre (introjekcióra) való képesség nem minden paranoiás esetben vész el tökéletesen. Mindenesetre a projekció a paranoiában, az introjekció a neurózisban annyira felülmúlja a többi erőszerkezetek jelentőségét, hogy e ki-nikai kórképekre bizvást jellemzőnek tekinthetjük.

(Újabb tapasztalat szerint — igaz — a paranoiát nemcsak ez az erőszerkezet [*kóralak*], hanem meghatározott *kórtartalom* is jellemzi [a homoszexualitás].)

¹⁾ *Maederrel* ellentétben kétségtelennek tartom, hogy paranoia demencia nélkül is előfordul.

Lássuk ezek után a *Maeder-féle exteriorizáció* fogalmát. Ez leírása szerint abban áll, hogy a beteg egyes testrészeit külvilági tárgyakkal azonosítja, és ennek megfelelően bánik is velük. (F. B. paranoid beteg pl. a gyümölcsös kertben lévő almákban saját genitáléja sokszorosait, a vízvezetékben saját véredényét vélte látni.)

Maeder ezt a folyamatot projekciónak tekinti, viszont én a fentiek alapján így értelmezem: A paranoiások valószínűleg a felsorolt esetekben is megkísérelték, hogy saját szerveikre irányuló érdeklődésüket projicálják, azonban csupán *indulatelhárítási*, áttolást sikerült elérniök, maga az érzés tovább is szubjektív maradt, nem tárgyiasult. Tudjuk, hogy az én saját testét is a külvilághoz tartozónak, objektumnak tudja tekinteni. Maeder *exteriorizációjártál* tehát a szubjektívnek megmaradó érdeklődés nem tolódik *ki* az én-ből, hanem csak *áttolatik* egyik külvilági tárgyról (a testről) egy másikra (a vízvezetékre, gyümölcsre). Az áttolást azonban már régen az *introjekciós indulatáttétel* különös esete gyanánt ismerjük, melynél a „szabadon lebegő libidó“ telítésére a cenzúráról sujtott tárgy helyett egy másik, hasonló használatik fel. A Maeder szerinti exteriorizáció tehát nem pro jekciós, hanem intro jekciós folyamat.

A valóban sikerült paranoiás projekció eseteiben, (pl. üldöztetési tébolynál) a beteg az ő lelki egyénisége egy darabját (homoszexualitását) zárja ki énjéből, és mivel meg nem semmisítheti: mint valami az éntől idegennel, mint valami objektummal bánik vele. Csak ha valami tisztára szubjektív lelki tartalom változik át tisztán objektívvé, csak akkor szólhatunk projekcióról. Nézetem szerint az „exteriorizáló“ tébolyodottak, akik még megőriztek valamelyes, noha „áthárított pozitív érdeklődést a külvilági dolgok iránt, akik tehát még introjiciálnak és esetleg társadalmilag is tevékenyek maradhatnak, közelebb állanak a neurotikusokhoz, és gyógyításuk is kedvezőbb kilátásokkal kecsegtet.

Mindezek alapján a Maeder-féle *exteriorizációt* az intrójekció egy különös — egészségeseknél is előforduló — esetének kell tekintenem; az eddigi tapasztalásainkkal jól összeférő *introjekció* fogalmat pedig a jövőben is fentartandónak vélem:

Filozófia és pszichoanalízis.

Egy nemes szándékokból fakadt és az őszinte meggyőződés ékesszólásával megírt értekezésben azért tör lándzsát a *Harvard Medical School* nagynevű professzora, *Putnam* doktor, hogy a pszichoanalitikát — melynek fentartás nélkül elismeri a jelentőségét, úgysis mint lélektani, úgysis mint lelki gyógyító módszernek — szorosabb kapcsolatba hozzuk átfogóbb bölcselemi világnézetekkel.¹⁾

Levezetéseinek egy nagy részét bizonyára minden analitikus helyesnek és követésre méltónak fogja elismerni. Hisz a pszichológus, ki azt választja feladatául, hogy mélyítse az emberi lélekről való ismeretünket, nem szabad, hogy elzárkózzék a vizsgálatától azoknak a rendszereknek sem, amelyekben hatalmas elmék foglalták össze legvégső nézetüket a világ mibenlétéről és, értelméről, s amelyeket az emberiség joggal nagyrabecsül. S ha az analízisnek sikerült még a néplélek hosszú időn át oly kevésre becsült alkotásaiban is, amilyenek a mithoszok és mesék, igaz, hogy szimbolikus mezbe burkolva, de mégis örök lélektani

¹⁾ L. *Prof. Putnam*: Über die Bedeutung philosophischer Anschauungen und Ausbildung für die weitere Entwicklung der psychoanalytischen Bewegung. *Imago*, I. Jahrg. 2. Heft.

igazságokat felfedezni: akkor megvan a jogosultsága annak a reménynek, hogy az analízis a bölcsészeinek és történetének vizsgálata révén is új szempontokkal, új megismerésekkel fog gazdagodni. Az ellen sem lesz ellenvetése egy pszichoanalitikusnak sem, hogy „nincs kutatás, mely jól gyárapodhatna, ha gondosan nem veszi figyelembe a más kutatómódszerekkel való természetszerű viszonylatokat“. A pszichoanalitika nem oly szerénytelen, hogy *mindent* a maga eszközeivel akarjon megmagyarázni és habár ma még nagyon távol van attól, hogy minden kutatási lehetőségét kimerítette volna, azt már ma is lehet sejteni, hogy körülbelül meddig terjedhetnek ennek a tudományának a határai és hol fog kelleni a folyamatok magyarázását más diszciplínáknak, például a fizikának, kémiának, biológiának átengedni.

Azt is minden analitikus el kell hogy ismerje, hogy „több dolgról van tudásunk, mint amennyit kifejezni tudunk“, hogy „minden megismerés csak felfedező utazás a saját lelkünkbe“, hogy minden pszichoanalitikusnak kötelessége „a sejtéseket és pedzéseket“ (köztük a vallásiakat is) „amennyire csak lehet, feltárni és közelebbről vizsgálni“; hisz minden analitikus ismeri a léleknek teremtő kambiumrétegét, a „Vorbewusst“-ot, ahol minden szellemi haladás előkészül. Azt mondhatnók, hogy Putnam levezetéseinek egy jelentékeny részét-szószer int közölnöm kellene, ha mindent ki akarnék emelni munkálatából, amivel teljesen egyetértek.

Ámde van ebben a különben gondolatserkentő és érdekes dolgozatban több olyan megjegyzés is, amely ellen heves ellentmondás támadt bennem, úgy hogy ezekkel szemben ellenvéleményemet nem hallgathatom el, bár nem vagyok filozófus, Putnam professzor pedig a bölcsészeti iskolázottság minden előnyét élvez.

1. Pszichoanalízis és világnézet.

Putnam professzor azt kívánja a pszichoanalitikusoktól, hogy ők az általuk újonnan szerzett ismeretanyagot egy bizonyos bölcsészeti világnézetnek rendeljék alá, illetőleg abba beiktassák.

Szerintem ez a tudományra általában veszedelmes, de főleg az analitikus lélektanra, mely még a saját tudásának

területén belül sem dolgozhatta fel kimerítően az összefüggéseket. Még az erdő vadjának is biztosítják azt a tilalmi időt, ami fejlődéséhez okvetlenül szükséges, hogy szabadna hát ezt a kíméleti időt a fiatal tudományoktól megtagadni, és kialakulásukat be sem várva, azonmód a metafizika fegyvereivel támadni rájuk. Minél későbbre hagyjuk a rendszeralkotást, minél tovább elégszünk meg a tények előítéletnélküli gyűjtésének és azok egymásközi összefüggésének megállapításával, annál több kilátásunk van rá, hogy új és igaz dolgokat találunk. A túlórai rendszeralkotás ellenben a valóság vizsgálatára alkalmatlan kedélyhangulatba hozza a kutatót és annak a veszedelemnek teszi ki, hogy a rendszerbe nem illő tényekkel szemben vakká vagy rövidlátóvá válik.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a pszichoanalízisnek, mint a lélektanak általában, joga, sőt kötelessége mindenfajta lelki teljesítmény keletkezési feltételeit megvizsgálni és törekednie kell érvényt szerezni azokban is a lelki élet terén uralkodó törvényszerűségeknek; ezek közül a teljesítmények közül pedig a filozófiákat sem vehetjük ki. Már pedig hogyan lehetne a lélektan a bölcselkedés törvényhozója, ha olyasmit kívánnak tőle, hogy eleve alávesse magát egy bizonyos, vagy egyáltalán bármelyik bölcsészeti rendszernek.

Példával is próbálom igazolni, hogy nem lehetetlen, sőt nem is egészen terméketlen dolog a filozófiák keletkezési feltételeit lélektanilag vizsgálni. Betegeken végzett lélekelemző vizsgálatok szerint az elfojtás (vagyis a tudatos figyelemnek minden kínos dologtól való elfordulása) két egészen ellentétes erőszerkezet segítségével történhetik. Paranoiás egyének kínos szubjektív lelki állapotait hajlandók a külvilágból jött behatásoknak érezni (ez a projekció); a neurotikusok ellenben még a külvilágban (pl. a más emberekben) végbemenő folyamatokat is intenzíve veleérik; „introjiciálják“ a külvilág egy részét, hogy ezzel valami lelki feszültségükön könnyítsenek. Figyelemreméltó dolog mármost, hogy vannak filozófiai rendszerek, amelyeket ezekkel a kétségkívül kedélyi szükségletek nyomása alatt kialakult erőszerkezetekkel párhuzamba lehet állítani. A *materializmus*, mely az én-t tagadja és azt egészen a „külvilágban“ oszlatja fel, olybá vehető, mint a legtökéletesebb projekció, amit az ember elképzelhet; a *solipsizmus* pedig, mely az egész világ létét tagadja, illetve az én-be olvasztja bele, voltaképp az

introjekció legmagasabb foka.¹⁾ Egyáltalán nem valószínű, hogy végül a metafizikának egy nagy része lélektanilag lesz megmagyarázható, vagyis a Freud nyelvén szólva: *metapszichológiának* fog bizonyulni.

A tudományt ipari vállalathoz lehet hasonlítani, mely új értékeket akar teremteni. A „világnézet“ ellenben csak afféle nyers mérleg, amellyel időnként számot próbálunk adni magunknak tudásunk állásáról, főleg azért, hogy kitűnjék, milyen irányban kell a legközelebbi munkálatokat folytatni. De ha valaki munkálkodás helyett folytonosan mérleget csinál, akkor csak zavarja üzletmenetét és jobban is értékesíthető energiákat pazarol el.

A filozófiák, úgy mint a vallások, voltaképen művészeti alkotások, költemények, amelyekben kétségkívül egész sereg nagyszerű megsejtés lappang. Értéküket nem is akarhatja senki kicsinyelni. De egész más kategóriába tartoznak, mint a tudomány, amin mi mindazoknak a törvényszerűségeknél összegét értjük, amiket mint igazságokat akkor is fenn tudunk tartani, ha megtisztítottuk a kedvtelési principium fantázia-termékeitől. Tudomány csak egy van, filozófia és religió pedig annyiféle, ahányféle szellemi és kedélyirányzat az emberiségben lehetséges.

Mind a két, különböző elven épülő disciplínának érdeke, hogy téziseiket össze ne keverjék. A pszichológia a filozófiának is bírója legyen; ezzel szemben el kell szenvednie, hogy *egészeiben* belesorolódjék a különböző filozófiai rendszerekbe. Ám a maga területén hadd maradjon szuverén és ne kösse sorsát egyik rendszeréhez se.

A Putnam tanár világnézetében, melyben szerinte el kellene helyeződnie a pszichoanalízisnek is, egy magától működő energia az egyetlen valóság a világon: egy a legfejlettebb intellektuális s erkölcsi tulajdonságokkal bíró, bátran mondhatni tehát, isteni személy, mely tendenciáinak érvényesítése céljából hozta létre, fejlesztette ki és fejleszti ma is tovább a „testek világát“. Ez a lélek intelligens és morális volt már a legkezdetlegesebb testek létrejötte előtt s a

¹⁾ L. Ferenczi S.: Introjektion und Übertragung- Jahrbuch für psychoan. Forschungen. I. évf. Lásd továbbá „Az introjekció fogalmi meghatározása“ című dolgozatot ebben a gyűjteményben.

tulajdonságai tökéletes kifejlődésüket az emberben sem érték még el. Valahogy úgy hangzik ez, mintha a legrégebb bibliai mithosokat alkalmaznak a biogenezisre, csak annyi különbséggel, hogy itt a világ teremtését nem egyetlen teremtő aktusban, hanem azok végtelen sorában létesültnek s még mindig alakulónak képzelik el. Aki akarja, nevezheti ezt a rendszert monistának; mert hisz a testek világát ugyancsak a lelkes energia manifestációjának tekinti, amely a világotteremtő Lélekkel egy; de ez olyan monizmus már, mely rendkívüli mértékben hasonlít a dualizmushoz. Ezért azonban ne érje szemrehányás; a duális világ nem kevésbé lehetséges, mint az egységes, jogosult tehát minden monista s minden dualista fizológia. Csak azt nem tudjuk belátni, mért épen a Putnam tanár vázolta filozófiához igyekezzék erősebben kapcsolódni az analitikus pszichológia. Hiszen a pszichoanalízis valóságait be lehet sorolni minden materialista vagy spiritualista, monista vagy dualista rendszerbe; egész jól megférnek pl. olyan világnézettel is, amely a világ lényegét és kezdeti okát egy nem-intelligens és nem-erkölcsös, vak ösztönben, teszem a Schopenhauer „akaratában látja. Mert hiszen elgondolni nem lehetetlen, hogy egy önmagában értelem s cél nélkül való vak erő megteremtheti — természetes kiválás útján — a legintellektuálisabb lényt is; a mi pszichológiai tapasztalataink legalább evvel a szemlélettel sincsenek ellentétben.

Az agnoszticista filozófia, amely becsületesen megvallja, hogy a végső kérdések megoldására nem hivatott, amely tehát lényegében nem lezárt rendszer, nekünk szintén lehető, sőt tetszetős világszemlélet. Mert ha igaza is van Putnam tanárnak akkor, mikor azt állítja, hogy az emberi ész mégsem használható arra, hogy az ész lételét tagadja, másfelől nem veszi észre, milyen nagy az a másik veszedelem, hogy túlbecsüljük az öntudatnak a jelentőségét a világegyetemben s mily könnyű beleesni egy nem egészen jogosult anthropomorfizmusba. Különbén az a tudományoknak a szerencséje, hogy e filozófiák közül egy sem ellenmondást nem tűrően bizonyos. Mert az élet végső kérdései teljes megoldásának tudata vagy hite megszüntetne minden vágyat, amely ma igazságok keresésére ösztönöz.

2. A „tudattalan“ pszichológiája.

Putnam tanár joggal különbözteti meg a szellemi *tartalmat* a szellemi *működési formáktól*. De ő hozzáteszi azt is, hogy a lélek, *működési formáit tekintve, fejlődésre nem képes és fejlődésre nincs is szüksége*; s azt állítja, hogy a gyermek lelke s a (pszicuoanalitikus értelemben vett) tudattalán, csak tartalmára, működése módjára azonban nem különbözik lényegesen a felnőtt ember tudatos lelkétől.

Ezzel szemben pszichoanalitikus tapasztalatok arra az eredményre vezettek, hogy a tudat alatti folyamatok (s részben az infantilis lelekéi) nemcsak tartalomra, de formára is különböznek a tudatosaktól. Az ébren lévő normális ember az ő tudatos lelki tartalmait az idő, a tér, az okság kategóriáiba sorozza be; *valóságukra* vizsgálja azokat. Vagyis az öntudat, míg tudattalan elemek nem zavarják: *logikus*. A művelt felnőtt ember lelkitartalmait ezenkívül az *ethika* s az *esztétika* szempontjából is rendezettek lesznek.

Már a tudat alatti lelki tartalmak egészen más elvek alapján rendeződnek el. A kinkerülés az uralkodó elv itt; az időbeli és oksági valóság alig jelent valamit. A lelki tartalmak, logikai összefüggéseikből kiragadottan, szinte egy *kedvtelési térben* vannak itt elosztva és specifikus *kedvtelési súlyuk* szerint rétegeződnek, úgy, hogy a legkínosabbak a tudat perifériájától a legtávolabbra kerülnek. így esik meg, hogy associative szorosan egymáshoz kapcsolódnak, sőt egymással elkeverődnek logikai szempontból heterogén, de egyforma kedvtelési értékű tartalmak; az ellentétek megférnek egymással zavar nélkül; a legtávolibb hasonlatosság azonosságának számít; az intenzitások hihetetlenül gyors átáramlása (Freud) következtében a logikailag legképtelenebb eltolások és sűrítések válnak lehetővé; absztrakció és a beszédbeli szimbólumok híján gondolkodni csak dramatizált képekben lehet. Aki valaha álmot, élcet, tév-cselekvést és neurózist analizált, az bizonyosan tudja, hogy a lélek mélyebb rétegeiben az etnikai s esztétikai kategória is igen keveset, gyakran semmit sem határoz.

Ezek után lehetetlennek nem tarthatja senki, hogy a tudatszervvel tökéletesedett psziché nemcsak tártalmára, hanem működési formájára is fejlettebb valami; aki

pedig ezt elfogadja, nem tagadhatja többé, hogy a szellemi tevékenység tökéletesebb formái tökéletlenebből és egészem egyszerűből is fejlődhetnek.

3. *Determinizmus és pszichoanalízis.*

A Putnam professzor munkájában a legnagyobb serelem ott éri a pszichoanalízist, ahol a pszichikai determinizmust támadja. Hiszen a legnagyobb haladás, amit a pszichoanalízisnek köszönhetünk, éppen az, hogy vele lehet kimutatni a lelki történetekben is azokat a kivétel nélkül való törvényszerűségeket és meghatározottságokat, amik a fizikai világban mindenütt érvényben vannak.

Hogy akarati cselekvéseink megszabottak, azt föltételezni régen és sokan voltak kénytelenek; de a Freud pszichoanalízise kellett hozzá, amely a tudat alatti meghatározókat felderítette, hogy más, nem kevésbé szigorúan megszabott lelki folyamatok másként lehetetlen eredőjéül ismerjük meg az öntudatunkban szabadnak érzett s az ugynevezett „magától felbukkanó“ elhatározást is. A pszichoanalitikus, akinek a mindennapos tapasztalat vérébe oltotta az akarati folyamatok megszabottságáról való hitet, éppen ennek a meggyőződésének köszöni azt a jóleső biztosságérzetét, hogy a sziklaszilárd törvényszerűség talaját a lelkiek terén sem kell elhagynia.

Másrészről közelebbi vizsgálódásra az is kiderül, hogy ennek a felfogásnak a Putnamétól való látszólag oly nagy különbözősége (legalább részben) csak a terminológiák különbözősége alapján. Putnam doktor némely helyen azonosítja az *akarat* és a *meg nem határozott akarat* fogalmát, amit mi szeretnénk egymástól élesen különválasztani. A pszichoanalízis egyáltalában nem tagadja, hogy vari *akarat (ösztön)*; távol áll tőle, hogy csak biogenetiküs deskripció akarjon lenni, amely „feladatát betöltöttnek véli, ha a fejlődési folyariatok egymást követő eseményeit lehető pontosan kikutatta“; sőt a lelkiekben mindenütt látja a „*törekvést*“, azaz olyan lelki folyamatokat, amiket csak a mi tudatos akaratunkkal lehet összehasonlítani. Vagyis a pszichoanalitikus pszichológia nem egyszerű leírás, hanem“ arra való kísérlet, hogy a lelki folyamatokat dinamikusan magyarázza. A pszi-

choanalízis sohasem állította, „hogy Hamlet akarattalan“, hanem azt, hogy Hamlet veleszületett és szerzett tulajdonságainál fogva nem tehetett másképp, mint hogy *akarátát* az ismert ingatag s végül tragikus módon működtesse.

Abban sincsen igaza Putnam doktornak, hogy a „laisser-fairé“ elvét egyértékűnek tartja a determinizmussal. A modern nemzetgazdászok nagyon helyesen cselekednek, amikor azt tanítják, hogy az államgazdaság fejlődésében is igen fontos szerep jut az „ideológiáknak“, azaz: akarati és tus dati folyamatoknak; ez azonban egyáltalában nem mondja ki azt, hogy az akarati és észbeli folyamatok szükségkép *szabadok*, azaz: indetermináltak. A determinizmust elvégre nem szabad a fatalizmussal összetéveszteni. Hiszen az akarat megszabottságáról való tanítás nem azt mondja, hogy lehet semmit akarni és cselekedni (laisser faire) és hogy az ember várhat, míg a „determinánsok“ elvégzik a munkát helyette. Csak annyit mond, hogy bár működő akaratainkat szubjektíve szabadnak érezzük, a determináns sok irányító erejétől mégsem lehetünk soha függetlenek. Hogy a laisser faire elvének nem engedjük át magunkat, hanem sorsunkat, cselekedve, magunk irányítjuk, az sem szabad akaratból folyó elhatározás következménye tehát, hanem filozófiai és ontogenetikus determinánsok eredője, amelyek megvédnek attól, hogy a magunkra s fajunkra súlyos következményű semmittevésnek adjuk át magunkat.

Magáról az akarati folyamat mibenlétéről persze nem tanít semmit sem a pszichoanalízis; ez az a pont, amelyen kompetenciája megszűnik s a teret szívesen átengedi a valósi és filozófiai magyarázó kísérleteknek.

4. A „tudattalan“ interpolációja.

Putnam tanár nem állhatja meg, hogy az analízist szemrehányással ne illesse azért, mert túlságos egyoldalúan foglalkozik a tudat alattiak pszichológiájával, a gyermek, a vadak, a művész, a neurotikusok és pszichopatiások lelkeivel s a náluk talált eredményt arra használja fel, hogy vele a normális felnőtt és egészséges ember lelki működését ismerje meg, ellenben elhanyagolja a módszer megfordítottját, amely az ember legtokéletesebb lelki teljesítéséből indul ki s a lélek dolgait általában innen akarja megismerni.

Hogy ez valóban így van, azt nem akarjuk tagadni; kérdés csak az marad, hogy a pszichoanalízis e jellemző módszere valóban olyan igen károsnak tekintendő-e s nem kell-e inkább a pszichológiai methodika legtermékenyebb, legnagyobb és legegyszerűbb haladásának tekinteni?

Évszázadokon keresztül az volt az általános igyekezet, hogy megértsék a lélek, dolgait az *öntudatból* indulva ki; ezért gyűrték bele a lélektant a tudatos és kultivált emberi lélek kategóriáiba (logika, ethika, esztétika). Nem mondható, hogy valami sokat elértek volna vele. A lelki élet legegyszerűbb nyilvánulásai megoldatlan talányok maradtak s — bárhogy bizonyították doktrinär módon az ellenkezőjét — soha senki meg nem tudott szabadulni a terméketlen „képességi pszichológia“ nyugétól. Reakcióul rá a fizikai«fiziológiai magyarázó kísérlet támadt; ez viszont azt a tátongó ürességet nem tudta áthidalni, amely az aránylag egyszerűbb fiziológiai folyamatokat a kultúremler bonyolult lelki cselekvéseitől elválasztja. A pszichofizika cserbenhagyott, mihelyt túl akart lépni az érzékek leíró élettanáának határán vagy pedig, methodikája sokat emlegetett exaktságával kiáltó ellentétben, a legvakmerőbb hipotézisekhez volt kénytelen folyamodni.

Erre következtek Freud meglepő felfedezései a tudat alatti lelki folyamatokról s arról a methodikáról, amelynek segítségével tartalmukat s működési formájukat vizsgálni lehet.

Ezek a rá találasok eleinte betegeken történtek. Mikor azonban megpróbálta Freud a neurotikus leálcázott rejtett lelkifolyamatait normális emberek lelki teljesítményeinek vizsgálása közben is beiktatni a biológia és a tudat«pszichologia közti ürbe, nehézség nélkül, maguktól oldódtak meg problémák, amelyekkel mindedig hiába próbálkozott meg a tudat-pszichologia, a pszichofizika pedig próbálkozni sem mert.

A normális ember *álma, élce, téves cselekvése* egyszerre érthető s egyforma törvényszerűségnek engedelmeskedő képletnek bizonyult, már nem látszott véletlennek; se önkényesnek; a művész és költő pszichológiájában, a mi tologia és a vallás jelenségeinek anyagában, a népek lélektanában és a szociológiában a tudat alattiak megismerése köré önmagától kristályosodik ki az összefüggések mélyebb átér-

tése; sikerült azt is kimutatni, hogy a biogenezis alap törvénye a lelkiek terén is érvényes.

A Freud-féle interpoláció meglepő eredményei — úgy gondolnám — azt követelik, hogy ezt a termékeny munkamódszert el ne hagyjuk, hanem eredményeit pragmatikus értelemben igazságának bizonyítékául tekintve, alkalmazása területeit inkább még növeljük. Vagyis, a mi felfogásunk szerint közelebb fekvő, mert több eredményt ígérő feladat a tudat folyamatait s cselekvési formáit is a mélyebb lelki rétegek ismerete segítségével vizsgálni, mint megfogadni a Putnam professzor tanácsát és újra csak a tudat felől vájni a kiapadt erei miatt odahagyott tárnát.

Hiszen az is lehet, hogy az ismeretek most oly gazdag árja, amelyhez a tudatalattiak kutatása juttat minket, egyszer csak elapad és akkor újra másutt kell kezdeni a lélektani munkát: talán megint a tudat oldala felől, vagy akár fizikai alapon. Hangsúlyozni csak azt kívántam itt, hogy a legelső feladatunk most az legyen: függetlenül a filozófiai rendszerektől tovább munkálkodni a pszichoanalízis mélyítésén.

Schopenhauernak Goethehez írt levek, pszichoanalitice nézve.

A »kedvtelési« és a »valósági« elv jelképes ábrázolása az O e d i p u s-mítosban.)

„... Minden mii egy szerencsés ötletből ered s ez a fogantatás gyönyörűségével jár, — ám a szülés, a megcsinálás, legalább nálam, nem kínlódás nélkül való. Mert ekkorra már úgy állok önnön lelkem előtt, mint a kérlelhetetlen bíró az ő foglya előtt, ki kínpadon fekszik előtte s feleltetem, míg semmi kérdezni való nem marad. Csakis a becsületesség hijából származik, én úgy látom, szinte mind a tévedés és elmondhatatlan ferdeség, amivel az elméletek és bölcseletek úgy tele vannak. Nem találták meg az igazságot s csakis azért nem, mert nem keresték, hanem valami előre eltökélt véleményt kívántak helyette megtalálni, vagy legalább is nem akarták megbántani valami kedves gondolatukat s ezért mesterkedéssel kellett élniök másokkal s magukkal szemben is. *Semmi kérdést nem zárni a szívük titkába; ez a bátorság teszi a filozófust. Őnéki a Szofoklesz ödipuszához kell hasonlítani, ki rettenetes sorsa felől világosságot keresve, nyugság nélkül kutat tovább, mikor már sejti is, hogy a feleletekből számára a legszörnyűbb derül majd ki. De a legtöbbekben benne van a Jokaszte, ki Ödipuszt minden istenek szerelmére kéri: ne kutasson tovább — s ezek engedtek neki s ezért áll a filozófia még mindig úgy, ahogy*

áll. Mint ahogy Odin a pokol kapujánál a vén jósnőt ott, sírjában, mind tovább kikérdi, ha még úgy huzakodik s vonakodik is és könyörög békességért: a filozófusnak is kérlelhetetlenül kell kikérdeznie önmagát. E filozófiai bátorság pedig, mely egy a kutatástan való megbízhatósággal s becsületességgel s amelyet ön megismer bennem: nem származik elmélkedésből, nem kényszerül ki feltett szándékból, hanem az ember lelkének veleszületett hajlandósága...“ (Schopenhauernek egy Goethehez írt leveléből, 1815. november liléről, miután megküldte volt a költőnek az „Über das Sehen und die Farben“ tanulmány kéziratát.)

E mondatok mély és teli bölcsesége megérdemli, hogy apróra vegyük s összevessük a pszichoanalízis megállapításaival.

Amit Schopenhauer a tudományos (filozófus) termeléshez szükséges lelki hajlandóságról mond, úgy hangzik, mint a tudománytanra való alkalmazása a lelki történések princípiumairól¹⁾ szóló Freud-féle tanításnak. Freud két ilyen princípiumot különböztet meg. A *kedvtelés princípiumát*, mely kezdetleges lényeknél (állatok, gyermekek, vademberek) vagy kezdetleges lélekállapotokban (álom, élcélődés, képzelődés, neurózis és pszichózis) a főszerepet játssza s olyan folyamatokat indít, melyek egyébre sem igyekeznek, mint arra, hogy mentül rövidebb úton jussunk kedvteléshez, míg a lelki tevékenység olyan cselekvésektől, melyek kellemtelen érzést szerezhetnének, visszavonul. (*Elfojtás.*) Aztán a *valóság princípiumát*, mely a lelki szerszámnak magasabb fejlettségét s éber voltát tételezi fel s az a sajátsága, hogy „az elfojtásnak, mely a felbukkanó képzetek egy részét, mint kellemtelent, nem akarja foglalkoztatni, helyébe lép a pártatlan *ítéletmondás*, melynek el kell döntenie, vajjon bizonyos képzet igaz-e vagy hamis, vagyis egybehangzik-e a többi valósággal vagy sem s erről e valóság emléknymoi-val való összehasonlítás útján dönt.“¹⁾

Ilyenformán Schopenhauernek a tudományos munkássághoz megkívántató lelki hajlandóságról szóló s fentebb idézett felfogása a Freud szótárával elmondva valahogy úgy szólna, hogy: a tudósnak lehet is, kell is képzeletét járattnia, hogy így a fogantatás gyönyörűségében része legyen (más-

¹⁾ Jahrb. für psychoanal. u. psychopath. Forschungen III. k. p. 1.

²⁾ Freud, u. o. 4. old.

kép nem is juthatni új ötletekhez),¹⁾ ám hogy a képzelet ötleteiből tudomány váljék, előbb állaniok kell a valóság fáradságos próbáját.

Schopenhauer éles szemmel meglátta, hogy a valóság elfogulatlan vizsgálata ellen még a tudósban is felütköző legnagyobb ellentállások nem értelmi, hanem indulatbeli természetűek. A tudós is teljes emberi gyengeségekkel s indulatokkal; hiúság, féltékenység, erkölcsi és vallási pártállás: mind vakká szeretné tenni olyan igazság iránt, mely nem jól esik neki s szívesen vetetne vele igaznak olyan tévedést, mely beleillik az ő saját rendszerébe.

A pszichoanalízis a Schopenhauer követelését csak egy pontban tökéletesítheti. Azt találván, hogy a belső ellentállások sok a legkorábbi gyermekségben rögzíthettek s teljesen tudattalanok lehetnek: megköveteli minden bűvartól, ki az emberi lélek kutatását vállalja, hogy előbb a maga — veleszületett vagy szerzett — lelki mivoltát kutassa át, a legsmélyebb rétegekig, az analitikus technika minden segítő eszközével. Ám tudattalan indulatok nemcsak a pszichológiában hamisíthatják meg az igazságot, hanem minden egyéb tudományban is — a Schopenhauer követelését tehát úgy kell megformálnunk, hogy: aki tudományos munkásságnak indul, jól tenné, ha előbb rendszeres pszichoanalízisnek vetné alá magát.

Hogy mi haszna volna a tudós önismerete a megmélyedésének azt könnyű meglátni. Teméntelen erőt, ami most gyerekesnek tetsző veszekedésekben és prioritási vetélkedésekben pocsékolódik el, komolyabb célok szolgálatába lehetne fogni. Kisebb volna az a veszedelem, hogy az ember „a maga személye sajátosságait mint általánosan érvényes elemeket vetítse ki tudományba.”²⁾ Az ellenséges indulatot, mely ma új, szokatlan gondolatokat vagy ismeretlen s tekintélytől nem védett személyektől származó tudományos megpendítéseket fogad, felváltaná talán az elfogulatlan valósági próba. Azt merném állítani, hogy a tudós analízáltságának kötelező voltával a tudományos fejlődés, mely ma végtelen

¹⁾ L. AH. *Robitschek* „Symb. Dertken i. d. chem. Forschg.“ *Az „Imago“* I. évf. 1. számában.

²⁾ *Freud*. Ratschiäge f. d. Arzt bei d. psychoanal. Behdlg. Zbl.f. Ps. an. II. Jahrg.

lánca az erőpazarló forradalmaknak s visszahatásoknak, nemcsak hogy egyenletesebb s mégis kiadósabb volna, de nyilván gyorsabb is.

Semmikép sem véletlen, hogy Schopenhauer, mikor a tudósnak a szellemi termelésre való lelki alkalmasságát s a munka e helyes módja ellen ágaskodó belső ellentállásokat képpel akarta megfoghatóvá tenni, épen az ödipuszmitoszhoz nyúlt. Ha meg lett volna győződve, mint mi analitikusok, minden lelki történés szoros determináltságáról s *determinálhatóságáról*: ezen az ötletén el kellett volna gondolkoznia. Nekünk, a Freud lélektana boldog használóinak (mely mint valamely lelki feszítővas, könnyedén nyit fel nem egy eddig kizárhatatlannak hitt závárt), nekünk nem nehéz ezt a hiányzó analízist utánapótolnunk. Schopenhauernek ez az ötlete arra vall, hogy öntudatlan előtte lébegtett, mennyire legjelentősebb minden belső ellentállások közül az, mely az apával szemben ellenséges, az anyával szemben incesztuózus hajlandóságok kisgyermekkorai rögzítődése ellen alakult. Ezen, a fajnak s az egyesnek kulturális neveltetése folytán a tudat számára tűrhetetlenné lett, tehát elfojtott hajlandóságok, egy csomó egyéb s e bűnös komplexumokhoz társult képzetet s hajlandóságot ragadnak le magukkal az elfojtottságba s vagy kiiktatják ezeket a gondolatok szabad forgalmából, vagy legalább is nem hagyják, hogy tudományos tárgyilagossággal bánhassanak velük. Az ödipusz-komplexum nemcsak a neurózisnak tengelyskomplexuma (Freud), de az ezzel szemben való állásfoglalás milyensége határozza meg az ember legfontosabb jellemvonásait, részben még a tudósnak kisebb vagy nagyobb objektivitását is. Aki tudóst az incesztus fogalmának korlátja eltilt attól, hogy akár vérrokonokkal szemben is felütköző szerelmi vagy tiszteletlenségi hajlandóságokat bevállhasson magának, az, hogy e hajlandóságok elfojtását biztosítsa: más, mint szülői természetű tekintélyeknek cselekedeteit, munkáit és gondolatait, a tudománytól követelt pártatlansággal szintén nem akarja és nem tudja valóságuk felől kipróbálni.

Így hát az ödipusz-mítosz szavai mögött rejlő tudattalan érzési és gondolatbeli tartalmat még a különben oly élesszemű Schopenhauer sem tudta kihüvelyezni, ő sem vette észre — mint Freudig az egész művelt emberiség, hogy e mítosz csak álarcos vágyfantázia: elfojtott vágyako-

zásoknak (apagyűlöletnek, anyához való szerelemnek) elváltoztatott kellemességi előjelekkel (utálattal, borzalommal) való rávetítése egy külső hatalomra, a „végzet“-re. Távol állott tőle, hogy e mítosz valóságos érteimét rekonstruálja, hogy (Silberer szavával élve) *materiális fenomén* gyanánt magyarázza.

Micsoda aktualitás vitte rá Schopenhauert, hogy magát éppen Ödipuszszal hasonlítsa össze, azt levelének többi részéből lehet kiolvasni. A sokáig félreismert bölcsész először talál elismertetésre olyan nagy és tekintélyes férfiú részéről, mint Goethe. A hálának olyan szavaival felel neki, aminőket a büszke és öntudatos Schopenhauertól nem szoktunk meg. („Excellenciád jóságos levelével nagy örömet szerzett nekem, mert minden, ami öntől ered, számomra megbecsülhetetlen érték, sőt szentség. Ezenfelül levelében munkámnak dicsérete is foglaltatik s az ön helyeslése az én becsülésemben mindenki máséval felér.“) Ez valósággal úgy hangzik, mint valakinek egy olyan tekintélyesebb idősebb férfihoz szóló köszönete, kiben, azt reméli, a rég keresett pártfogót találta meg, vagyis az *apát* újra feltalálta. Isten, király s a nemzeti hősök mellett a Goethe fajtájú szellemi hősök is számos ember számára „revenants“-jai az apának, s a hálának és tiszteletnek minden érzését, mellyel valaha édesapjuk iránt viseltettek, ezekre viszik át. Ám az Ödipusz-mítosz idézését olybá is lehet venni, mint tudattalan *reakciót* ez ellen az apának szóló — talán túlságos föllengzően sikerült — háládatosság ellen, mely a fiúnak az apával szemben való, alapjában mindig kétértékű lelki (ambivalens) hajlandóságából az *ellenséges indulatokat* is szóhoz juttatja. E mellett szól az is, hogy a levél, vége felé, mind büszkébb és öntudatosabb. Schopenhauer itt felajánlja Goethének, hogy főmunkáját (Die Welt als Wille und Vorstellung) nyomassa ki, s ettől fogva úgy beszél vele, mint magafajtájával, kiemeli saját könyvének szokatlan értékét, dicséri tartalmának különösségét, megírásának szépségét s egy pár egyszerűen száraz, szinte rideg sorral végzi Írását. („Szíves, egészen határozott válaszát haladéknélkül kérem, mert ha ajánlatomat nem fogadja el, megbízok valakit, ki Lipcsébe megy, hogy számomra az ottani vásáron kiadót keressen.“)

Talán éppen a materiális magyarázástól eltérített figyelem segítségével sikerült viszont Schopenhauernek e levelé-

ben: kibetűznie az Ödipusz-mítosz némely részleteinek eddig még a pszichoanalitikusok szemében is rejtve volt *működési szimbolikáját*.

(Működési szimbólumjelenségeknek Silberer azokat az álomban, képzelődésben, mítoszokban s egyebütt előforduló képeket nevezi, melyek nem a gondolat s az elgondolás *tartalmi* foglalatát állítják képben elének, hanem közvetetten a lélek *működő módját*, teszem valamely lelki folyamat könnyűséget, nehézségét, meggátoltságát.¹⁾)

Ha jóváhagyjuk Schopenhauer hasonlatát s lefordítjuk a lélekelemzés nyelvére, azt kell mondanunk, hogy a szofokieszi tragédia két főszemélye a lelki történés két princípiumát is szimbolizálja. *Ödipusz*, ki „világosságot keresvén az ő szörnyű sorsa felől, nyugvás nélkül tovább kutat, már mikor sejti is, hogy a feleletekből számára a legszörnyűbb derül ki“: az emberi lélek *valósági princípiumát* jelképezi, mely egy felbukkanó képzetet sem hagy elfojtani, bár mégoly kínos, hanem azt rendeli, hogy valamennyit egyformán kipróbálják valósága felől. *Jokaszte*, ki „minden istenek szerelmére könyörög, hogy ne kutassanak tovább“: a *kedvtelési princípium* megszemélyesítője, mely nem törődve az objektív valósággal, semmi egyebet nem akar, mint az Ént megkímélni minden kellemetlenségtől s mentül több gyönyörűséghez juttatni s hogy ezt elérje, minden olyan képzetet vagy gondolatot, mely kínoosságot szabadíthat fel, amennyire lehet, a tudattalanba száműzne.

E magyarázat mellett tegyen tanúságot a tragédia némely helye:

Ödipusz:

Hogyan? S anyáknak ágyától ne féljek-e?

Jokaszte:

Mit féljen az, kit a véletlen sors vezet,
De a jövőben nem lát semmit biztosan?

¹⁾ L. Silberer-nek igen eredeti és tartalmas munkáit a szimbolikáról, különösen: „Bericht über eine Methode, gew. symb. Halluz. Erscheinungen hervorzurufen“. (Jahrb. f. Ps. an. B. I. 2 Heft.) „Phantasie u. Mythos“ (Jahrb. II. B. II. Heft). „Symbolik d. Erwachens etc.“ (Jahrb. II. 2. Heft). „Über Symbolbildung. (U. o.)

*Legjobb vaktában élni, amint csak lehet.
Azért anyád nászától egy csöppet se félj;
Sok ember látta már álmában önmagát
Mint anyja férjét. Ám ki azt föl sem veszi,
Az könnyedén átéli földi napjait.*

Jokaszte (Ödipuszhoz, ki a rettentő igazságot kutatva
szörnyűség egyetlen tanúját hívátja magához):
... Hiú beszédét legjobb lesz, ha *feleled*.

Ödipusz:

Azt nem teszem, hogy ily nyomokra jutva most,
Ne hozzam napvilágra származásomat!

Jokaszte:

Az istenekre, ne kutasd ezt, ha saját
Élteddel gondolsz. Ah, elég az én kinom!

Jokaszte:

Ó kérlek, hagyj föl ezzel és fogadd szavam.

Ödipusz:

Nem tehetem, fel kell derítnem a homályi

Jokaszte:

Én jót akarva legjobbbat tanácsolok

Ödipusz:

E legjobb az, mi régtől gyötri lelkemet.

Jokaszte:

Boldogtalan, bár meg ne tudnád, hogy ki vagy!

Ödipusz:

Hadd jöjjön, aminek reám kell jönnie.
De törzsöm ismernem kell . . .

A pásztor (kit annak idején az újszülött Ödipusz megölésével megbíztak volt, de szánalomból inkább kitétette):
Jaj, jaj, rettentő, amit mondani fogok!

Ödipusz:

S én hallani — *de mégis meg kell hallanom?*

„A bennünk élő Jokaszte“, mint Schopenhauer mondja, a kedvtelési princípium, mint mi kifejezzük, ilyenformán azt akarja, hogy az ember „élje át könnyedén földi napjait“, hogy ami rémit, azt „felejtse“ (elfojtsa magában), — teszem az apa halálával, az anyával való szerelemmel foglalkozó képzeteknek a legfelszínesebb megokolással vitassa el minden jelentőségét, kellemetlen és veszedelmes beszédekre ne adjon, a dolgok eredetének ne járjon utána s különösen attól óv, hogy az ember megtudja, hogy ő kicsoda.

Ellenben a *valósági princípium*, az emberi lélekben élő ödipusz, a gyönyörűség csábításaitól nem hagyja magát elcsaladni onnan, ahol az eleinte keserű vagy tán szörnyű igazságnak végére járhat, semmit sem néz úgy le, hogy ne tartaná méltónak a vizsgálatra, nem szégyelli még a babonás jóslásokban és álmokban is megkeresni a való pszichológiai magot s megtanulja elviselni, hogy a lélek belsejében rosszindulatú és nemi természetű ösztönök lakoznak, melyek még az előtt a sorompó előtt sem állanak meg, melyet a kultúra emelt szülék és gyermekek közé.

Felbátorítva Schopenhauer magyarázatától s annak megelőző analitikus igazolódásától, egy lépéssel tovább merek menni s felvetni a kérdést, vajjon tisztán véletlenség-e, hogy az ödipusz-mítosz és a mi filozófusainktól ugyancsak idézett Edda-monda a valósági princípiumot férfiban (Ödipusz, Odin) a kedvtelésit nőben (Jokaszte, a jósnő) személyesíti meg? A pszichoanalitikus nem siet a véletlenhez menekülni s szívesebben felteszi úgy a görögökről s a germánokról, mint Szofokleszről és Schopenhaueréről, hogy tudattalan tu-

dásuk volt minden embernek lelki *kétneműségéről*. Hiszen Schopenhauer egyenesen azt mondja, hogy a legtöbb ember magában hordja úgy Ödipuszt, mint Jokasztét. Nem illenék rosszul e magyarázathoz, hogy, mint mindennap tapasztaljuk, az elfojtó hajlandóság, vagyis a kedvtelési princípium a nőkben erősebb, az objektív Ítéletre való képesség pedig s a fájdalmas átlátások elviselése, vagyis a valósági princípium általában a férfiaknál túlnyomó.

Az individualpszichológiás tapasztalattól élesített látás Szofoklesz tragédiájában biztosan még sok jelentős szimbolumot fog felfedezni és megfejteni. Itt csak két feltűnő jelképre akarok még hivatkozni, mind a kettő a „testi jelképi-fenomének“ fajtájából való. Nézzük mindjárt a tragikus hősnek, Ödipusznak a *nevét*. Ez a görög szó az *οἶδω*-z dagadni és a *πους* — láb összetétele. *Látszólag* értelmetlen és idegenszerű, mért ép így nevezik el a hőst, de értelmet talál benne az, aki tudja, hogy ékekben, álmokban, a láb fetis-szerű imáadásában és ezen végtag beteges felesében a tudatlan phallus-imádás szokott megnyílni. A végtag duzzanatát pedig az erotikus turgor eléggé magyarázná. És ugyan csoda-e, hogy a mítosz azt az embért, ki az anyjával való egyesülés rettentő, de egyúttal emberfeletti (csak isteneknek szabad) tényét végrehajtotta, egészében egy phallus-szal azonosítja s ezt elnevezésében is jelzi.

A másik testi jelkép-fenomén az, hogy Ödipusz, öntudatlanul elkövetett bűnéért azzal bünteti magát, hogy *kitépi a szemeit*. A tragédia ad ugyan erre magyarázatot: („Mi újat láthatok még én?“, „mi éri meg nekem, hogy rá vessem szemem avagy kívánatom?“ — kiáltja Ödipusz — nem minden- kétértelműség nélkül.) De a pszichoanalitikus tapasztalás többet tud erről, mint maga Ödipusz; tudja, hogy a *szem* mily gyakran szerepel jelképesen a *genitale* helyett és lehetővé teszi, hogy a maga-megvakítást olybá vegyük, mint a tulajdonképeni bűnös szerv, a phallus kitépésének, a férfiatlanításnak jelképét, mint talion-büntetést. Mikor pedig a kórus iszonyodva kérdi a hőstől: „Hogy olthatád ki így saját szemedvilágát? Mely isten őrzített még így?“, a hős így válaszol: „Phoebus, ó drága hívem, ő tévé ezt, — ő hozta mindez átkot énréám.“ Tehát az *éltető nap*, ez a típusos „apa-szimbólum“ volt a bosszú forrása, az ő szemébe

nem nézhetett többé a fiú. Ez ismét egyik megszabója annak, hogy kasztráció büntetése szemkitépéssé változott.

Elfogadva mindezen magyarázatokat, el kellene csodálkoznunk, mint tudta a nép e mítoszban a legjelentősebb lelki tartalomnak, a tudattalan tengely-komplexumának vagyis a szülői komplexumnak) megismerésével összesűriteni a lelki történést legáltalánosabb s legátfogóbb — bár csak szimbolikusan kifejezett — formuláját. De csodálkozásunkat felváltja a megértés, ha Ottó *Rankmak* alapvető mitho-pszichológus munkáiból megtanuljuk ésszel felérni a költő néplélek munkálkodó módját. Szép példán¹⁾ mutatja meg Rank, hogy „az egyes költő az ő saját komplexumaitól hajtva jut valamely rája átszármazott téma némely vonásainak kimagyarázásához s aláhúzásához“, de hogy az úgynevezett népi termékeket is olybá kell vennünk, mint számos vagy számtalan egyeseknek munkáját, kiket valamely hagyomány megindítóinak, továbbültetőinek s kidiszítóinak kell elgondolnunk. „Csak éppen hogy, mondja Ránk tovább, az elbeszélés itt egész során megy végig nyilván ugyanily hajlandóságú egyéni lelkeknek, melyek mind ugyanazon irányban dolgoznak, néha nemzedékeken át, az általános emberi mozzanatok kiemelésén s ezeket zavaró mellékességek leköszörülésén.“

Az ödipusz-mítosz kétszeres magyarázata után a Ránk leirta kristályosodási folyamatot e mítosz körül valahogy ilyenek gondolhatjuk el:

Jelentős, de tudattalan lelki *tartalmak* (támadó képzetek az apával, vágyakodnak az anyával szemben, megfelelő testi jelenségek s a megfelelő testi büntetéstől való félelem), mindegyik külön, minden férfi tudatában, közvetett, szimbolikus képviselőt teremtett magának. Különös teremtőképességű emberek, költők, az egyetemes szimbólumoknak kifejezést is adtak. Így keletkezettek, elébb egyenkint s egymástól függetlenül, az egyes mítoszi motívumok: a szülék által való kitépetése, az apa felett való győzelemé, az anyával való öntudatlan szeretkezése, a magamegvakítása. A mítoszoknak *Rank*-tól valószínűvé tett, számtalan egyes költői lelken át történt vándorútjának során a motívumok

¹⁾ O. Rank „Der Sinn der Griselda-Fabel.“ Az Imago első számában.

utóbb egységbe sűrűsödtek össze, mely aztán meg is maradt s, meglehetősen egyformán újra keletkezik minden népnél és minden időkben.²⁾

De nagyon úgy lehet, hogy mint ebben, *minden* mítosz; ban, sőt talán általában a lelki termelésben, azzal a hajlandósággal, hogy lelki *tartalmakat* szimbolizáljanak, együtt fut a tudattalan szándék is, hogy jelképezzék az ennél a tartalomnál munkálkodott *lelki működésmódot* is.¹⁾ E legvégső összeolvasztás adná meg aztán a kész mítoszt, mely évszázás dókon át száll változatlan ivadékról ivadéokra, nem esőkeneve az emberekre való hatásában.

Így az ödipusz-mítosz is, melyben az embernek nemcsak legmélyebbre fojtott érzési és gondolati komplexumai jelennek meg képbén, de a lelki erőknél az a játéka is, mely ilyen tartalomnak belső elintézésénél, nem és egyéniség szerint különbözőképen, érvényesül.

³⁾ V. ö. *Ránk. Mythos v. d. Geburt d. Helden* (Schriften z. angew. Seelenkunde. Deuticke, Wien.)

⁴⁾ *Silberet*, kinek a funkcionális szimbolika fogalmát köszöni heími, egész sor mítoszt és mesét idéz, melyek materiális és funkcionális szimbólumjelenségekre oldhatók fel. „Phantasie u. Mythos.“ Jb. f. Ps.-anal. II. 2.). '